

Masarykova univerzita

Filozofická fakulta

Ústav evropské etnologie

Etnologie

Barbora Machová

**Kapitoly z každodenního života vesnice v jihobulharském
pohraničí**

Magisterská diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

2009

Prohlašuji, že diplomovou práci jsem vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

.....

Poděkování

Ráda bych poděkovala všem, kteří mají velký podíl na vzniku této práce: své trpělivé konzultantce PhDr. Heleně Bočkové, vedoucímu práce PhDr. Miroslavu Válkovi, Ph.D. a všem svým informátorům, zejména Išmině Mitkovové z Pelevunu.

Svým přátelům a kolegům Rozálii Vláškové, Christu Nikolovovi a Agatě Mazur děkuji za poskytnutí fotografií. Občanskému sdružení Zelená škola (se sídlem v Sofii) děkuji za finanční podporu během skupinového výzkumu v září a říjnu 2008 a za vytvoření filmu z tohoto výzkumu Dědictví života na hranici.

Obsah

Úvod	6
Prameny, literatura a terénní výzkum	10
<i>Písemné prameny</i>	<i>10</i>
<i>Literatura</i>	<i>11</i>
<i>Terénní výzkum</i>	<i>15</i>
1. Lidé a krajina	20
1.1. <i>Přírodní podmínky</i>	<i>21</i>
1.2. <i>Historický vývoj</i>	<i>22</i>
1.3. <i>Správní členění.....</i>	<i>25</i>
1.4. <i>Doprava</i>	<i>26</i>
1.5. <i>Obyvatelstvo.....</i>	<i>27</i>
1.6. <i>Zaměstnání.....</i>	<i>29</i>
1.7. <i>Stručná charakteristika zkoumaných obcí</i>	<i>31</i>
2. Cesta do neznáma. Migrace a etnické procesy jako součást každodennosti.....	37
2.1. <i>Etnické složení Ivajlovgradska a Krumovgradska koncem 19. a počátkem 20. století</i>	<i>39</i>
2.2. <i>Etnické migrace po balkánských válkách (1913–1915)</i>	<i>40</i>
2.3. <i>Migrace v letech 1915 až 1924</i>	<i>47</i>
2.4. <i>Migrace v období socialismu.....</i>	<i>51</i>
2.5. <i>Období postsocialistické transformace a etnické složení regionu..... v roce 2008.....</i>	<i>55</i>
2.6. <i>Etnokulturní procesy na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku ve 20. století</i>	<i>57</i>
3. Zaměstnání a obživa	64
3.1. <i>Polní hospodářství</i>	<i>73</i>
3.2. <i>Pěstování tabáku a dalších technických plodin</i>	<i>80</i>
3.3. <i>Chov dobytka.....</i>	<i>83</i>
3.4. <i>Chov bource morušového</i>	<i>86</i>
3.5. <i>Rukodělná výroba – domácí výroba, protoindustrie a řemesla.....</i>	<i>88</i>
3.6. <i>Uhlířství</i>	<i>96</i>

4. Každé ráno vstávám v šest... Mikrosondy do každodennosti obyvatele jihobulharské vesnice	98
4.1. <i>Všední den Išminy Mitkovové v roce 2008.....</i>	99
4.2. <i>Rekonstrukce všedního dne Zjurje Korujuseinové. Sedmdesátá léta v Boturče</i>	105
Závěr	112
Seznam příloh.....	116
Seznam použité a citované literatury	117
<i>Seznam webových stránek.....</i>	125
<i>Seznam písemných pramenů</i>	126
Přílohy.....	128
1. <i>Seznam informátorů</i>	128
2. <i>Přepisy vybraných rozhovorů</i>	132
3. <i>Mapy.....</i>	139
4. <i>Fotografie.....</i>	144

Úvod

Jižní Ivajlovgradsko a jihovýchodní Krumovgradsko jsou pohraniční oblasti. Leží na jihovýchodě Bulharska při hranicích s Řeckem, nedaleko bulharsko-řecko-tureckého trojmezí. Nacházejí se na východním úpatí východních Rodop. Ke studiu tohoto regionu mě inspiroval malý zájem bulharské etnologie, která v průběhu 20. století zkoumala „tradiční“ kulturu zejména těch vesnic a oblastí, jejichž obyvatelé byli nositeli „nezkažené, nejstarší a umělecky nejhodnotnější kultury.“¹ Mezi takovéto „zajímavé“ oblasti Ivajlovgradsko a Krumovgradsko nepatřily. Pro svůj výzkum jsem vybrala šest vesnic. Pět z nich bylo v letech 1914 až 1924 nově osídleno bulharskými přistěhovalci poté, co z nich odešli Turci a Řekové. Takových vesnic bylo v občinách Ivajlovgrad a Krumovgrad většina.² V šesté vesnici žili Albánci, kteří se zde usadili v 17. století.

Hlavním cílem předkládané diplomové práce je ilustrovat dvě důležité složky každodenního života zkoumaného regionu: zaměstnání a pracovní rytmus na jedné straně a migrace a s nimi související etnické procesy na straně druhé.

Co je to vlastně každodennost? Podle Slovníku spisovné češtiny znamená tento pojem všednost, každý den se vyskytující a opakující se jevy. V pojetí humanitních věd sahají počátky termínu „každodennost“ (*Alltag*) do sedmdesátých let 20. století, kdy německá *Volkskunde* (evropská etnologie) odmítla nazývat předmět svého zkoumání „lidová kultura“. Pod vlivem fenomenologie, Freudovy *Psychopatologie každodenního života* nebo *Struktur každodennosti* Fernanda Braudela se v historii, sociologii i etnologii začaly užívat pojmy „každodenní kultura“ a „každodenní život“.³ Počátky sociologie každodennosti se spojují s německým sociologem Norbertem Eliasem.⁴

¹ Srov. Jeřábek, Richard: Národopisné studium dnešní vesnice. In: Jeřábek, Richard a kol.: *Proměny jihomoravské vesnice*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1981, s. 11–22.

² Občina, bulharsky *obština* je nejmenší správní jednotkou v Bulharsku, geograficky a sídelně podobná bývalým okresům v ČSSR do roku 1960. Podrobněji k občinám viz oddíl Správní členění (1.5.).

³ Srov. Rot, Klaus: Narodna kultura – (socialističeska) vsekidnevna kultura: edin neželan naučen prechod. *Bălgarska etnologija* 27, 2001, č. 3, s. 6.

⁴ Srov. Elias, Norbert: Zum Begriff des Alltags. In: Hammerich, Kurt – Klein, Michael (eds.): *Materialien zur Soziologie des Alltags*. Opladen 1978, s. 22–29. Citováno podle: Rot, Klaus:

Každodennost lze vymezit z několika hledisek: jako všednost (protiklad svátečnosti), pravidelně se opakující činnost (protiklad výjimečných činností a událostí), takzvané malé dějiny v kontrastu k velkým dějinným událostem,⁵ případně osobní a soukromý život v protikladu ke společenskému životu.⁶ Kromě posledního hlediska tyto aspekty každodennosti přejímám. Společenský život je podle mého názoru součástí každodennosti, a ne jejím protikladem. Nejrozšířenější pohled na každodennost charakterizují první dvě hlediska – všednost a pravidelně se opakující činnost. Význam příbuzných pojmů „normálnost“ a „přirozenost“ je však ve výzkumu každodennosti problematický a velmi relativní.⁷

Podle Klause Rotha byly tradiční etnologické kategorie jako dům, oděv, příbuzenství nebo obyčej nahrazeny mnohem komplexnější koncepcí široké každodenní kultury. V etnologii „každodennost“ znamená každodenní zkušenost, komunikaci a životní postor (*Lebenswelt*).⁸ Přesto je každodennost nejasně definovaný a definovatelný pojem.

Sféru každodenního života lze tematicky dělit do kategorií: zaměstnání, strava, domácnost, rodina a příbuzenství, společenské vztahy, kriminalita, hodnotové postoje, proces kulturní změny a další.⁹ Pokud se nezaměříme na samotný pojem „každodennost“, ale na to, co zahrnuje, vidíme, že výše zmíněné kategorie se kryjí s kategoriemi, které již od 19. století zkoumá etnologie a sociokulturní antropologie. Jak se tedy změnil přístup etnologie k lidové kultuře od jejích počátků? Především v tom, že stále větší pozornost věnuje všednosti.

Vsekidneviato na socializma i post-socializma: Pogled otvāre i otvān. In: Popov, Račko – Luleva, Ana – Ivanova, Radost (eds.): *Socializmāt – realnost i iljuzii. Etnologični aspekti na vsekidnevnata kultura*. Sofija, Etnografski institut s muzej BAN 2003, s. 19–34.

⁵ „Malé dějiny“ lze studovat metodou orální historie, viz například Vaněk, Miroslav – Otáhal, Milan: *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu*. Praha, Lidové noviny 1999.

⁶ Rot, Klaus: *Narodna kultura*, s. 7.

⁷ Rot, Klaus: *Vsekidneviato*, s. 19.

⁸ Tamtéž.

⁹ Srov. Kandert, Josef: *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha, Karolinum 2004.

U nás byl výzkum každodennosti podobně jako v jiných socialistických zemích spojen s výzkumem „socialistického způsobu života“, který ovládl etnologii koncem sedmdesátých let a v osmdesátých letech.¹⁰

Koncept každodennosti není ahistorický. V předkládané práci prezentuji kombinaci synchronního a diachronního pohledu – konkrétní jevy sleduji v jejich současné podobě i v historickém kontextu. Zaměřuji se na 20. a počátek 21. století, ale zohledňuji i historicko-společenský vývoj regionu v 19. století a okrajově i v pozdním novověku.

Do úvodu práce jsem zařadila kapitolu o použitých pramenech, literatuře a o technikách a metodách terénního výzkumu, doplněné o osobní dojmy z výzkumu.

První kapitola stručně popisuje zkoumaný region v rámci Bulharska – jeho přírodní podmínky, historicko-politický vývoj, správní členění, dopravu, obyvatelstvo, přehled zaměstnání a charakteristiku jednotlivých zkoumaných lokalit, šesti vesnic.

Migračním pohybům na území zkoumaného regionu se podrobně věnuji v druhé kapitole. Přestože se zaměřuji na 20. století, pro uvedení do problematiky uvádím krátký přehled migrace na území jižního Bulharska do konce 19. století. Kapitolu člením chronologicky a uvádím nejdůležitější migrační vlny, které zkoumaný region ve 20. století zasáhly. Migrace dělím podle motivace na etnické (při ztrátě životních jistot a podmíněné politicky), ekonomické a sezonní migrace za výdělkem. Migrace jako takové mají na celém Balkáně dlouhou tradici, a proto je považuji za jeden z důležitých faktorů formujících lokální a regionální lidovou kulturu. Etnokulturními procesy – nevyhnutelným důsledkem migrací se zabývám na konci druhé kapitoly.

Ve třetí kapitole charakterizuji zaměstnání a způsoby obživy obyvatel zkoumaného regionu. Na zaměstnání jsem se ve výzkumu každodennosti zaměřila proto, že obživa, tedy přímé i nepřímé „získávání potravy je každodenní tvořivá činnost člověka, kterou získává nejen potřebné biologické hodnoty, ale naplňuje i

¹⁰ Srov. například Jeřábek, Richard: c. d.; Frolec, Václav: *Jihomoravská družstevní vesnice*. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 1989; týž: K metodickým otázkám etnografického terénního výzkumu současné vesnice. *Slovenský národopis* 27, 1979, s. 315–334; Pranda, Adam (ed.): *Spôsob života družstevnej dediny*. Bratislava, Veda 1986; Rot, Klaus: *Vsekidneviety*, s. 24.

svou kulturní identitu.“¹¹ Nejprve se věnuji obecně balkánským specifikům v hospodaření, poté charakterizuji způsoby obživy typické pro zkoumaný region a popisují vývoj majetkových vztahů v regionu na pozadí politických událostí. Jednotlivá zaměstnání jsem rozdělila do tematických skupin: polní hospodářství, chov dobytka, pěstování technických plodin, chov bource morušového, rukodělná výroba a uhlířství.

Poslední kapitola ilustruje všední den dvou vybraných respondentek, ve dvou vesnicích a ve dvou časových obdobích: v roce 2008 a v polovině sedmdesátých let 20. století. V podrobném výzkumu (a popisu) všedního dne sleduji proměny pracovního rytmu v čase a vliv etnicity a náboženství aktérek (Bulharky – křesťanky a Pomakyně – muslimky) na hmotnou kulturu a zaměstnání.

Na konci práce jsou zařazeny seznamy použité a citované literatury, webových stránek, písemných pramenů a přílohy: seznam informátorů, mapy, některé přepsané rozhovory (v bulharštině a češtině) a fotografie.

¹¹ Slavkovský, Peter: Tradičná agrárna kultúra Slovenska. In: Válka, Miroslav a kol.: *Agrární kultura. O tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici*. Brno, Ústav evropské etnologie FF MU 2007, s. 11.

Prameny, literatura a terénní výzkum

Písemné prameny

Přístup k regionálním a lokálním písemným pramenům je v Bulharsku značně složitější než v Česku a to zejména proto, že neexistují obecní kroniky. Kronikářská nebo písmácká tradice tu zcela absentuje.¹² Na obecních úřadech, tedy v sídlech starostů nebo zástupců starosty, se ve zkoumaných vesnicích nacházejí pouze matriky. Při hledání archivních dokumentů (soupisy majetku, osobní vzpomínky nebo paměti, záznamy ze schůzí komunistické strany) mě odkázali na občinský archiv v Ivajlovgradě. I tam byly možnosti značně omezené. Získala jsem dva anonymní rukopisy o historii regionu a jeho obyvatelích ze sedmdesátých a osmdesátých let 20. století. Tyto texty jsou značně ovlivněny komunistickou dogmatikou, opisují naučnou literaturu a obsahují i faktické chyby.¹³ Obsahují jisté informace o regionu, ale jejich věrohodnost je diskutabilní.

Dokumenty z doby socialismu byly v Bulharsku často záměrně ničeny nebo jsou pro neúřední osoby i v současnosti nepřístupné.

Prameny, které jsem pro napsání své práce využila nejvíce, jsou etnologické výzkumné zprávy a přepisy rozhovorů z terénních výzkumů ve velké většině vesnic na Ivajlovgradsku. Tyto výzkumy prováděli badatelé Ústavu folklóru Bulharské akademie věd v osmdesátých letech 20. století. Rozhovory jsou zaměřeny na duchovní kulturu a slovesný a hudební folklór. Okrajově se věnují i historii obce a vztahům mezi obcemi. Využila jsem zejména vzpomínková vyprávění o přesídlování z Malé Asie, pověsti o založení obce, vyprávění o historii obce a zprávy etnologů a folkloristů o okolnostech výzkumu. Informace jsou cenné zejména pro srovnání v návratném výzkumu s odstupem více než dvacetí let. Pro záměr mé práce jsou však nedostatečné proto, že se nevěnují materiální kultuře a jen

¹² Srov. Penčev, Vladimír: Úvodní slovo. In: Necov, Neco Petkov: *Dějiny Vojvodova*. Plzeň, Občanské sdružení Vojvodovo 2006. Nečíslováno.

¹³ *Istoričeska spravka za selištata ot selištna sistema gr. Ivajlovgrad* – Archiv občinského úřadu Ivajlovgrad, 13. 9. 1979, 19 stran; *Bългарите в Мала Азия. Народносно сазнание, бит, нрави, običaji i preselvaneto im в България* – Archiv občinského úřadu Ivajlovgrad, bez datace, 41 stran,

minimálně sociální kultuře. Tyto prameny jsou uloženy v archivu Ústavu folklóru Bulharské akademie věd v Sofii. Využila jsem i všechny záznamy o zkoumaných vesnicích z archivu Etnografického ústavu Bulharské akademie věd, kterých je ale velmi málo a jsou neúplné.

Literatura

Při psaní své práce jsem vycházela z bulharských, českých, slovenských, anglických a německých publikací. Použila jsem literaturu etnologickou, antropologickou, historickou a sociologickou. Analýze jsem podrobila také některé demografické údaje. Literaturu jsem shromažďovala v Bulharsku a v České republice.

Bulharská etnologická a historická literatura má sklony k etnocentrismu a nacionalistickému výkladu dějin. Kritické čtení publikací, vydaných před rokem 1989 a z velké části i poté, je důležité i kvůli nejasnému výběru pramenů a sekundární literatury, ze které autoři vycházeli.

Bulharskou literaturu mohu rozdělit na několik okruhů. Publikace týkající se zkoumaných regionů Ivajlovgradsko a Krumovgradsko jsou málo početné a převažují práce s historicko-etnografickým nebo folkloristickým zaměřením. Regionu se systematicky věnovala etnoložka Maria Nikolčovska z Regionálního historického muzea v Kärđžali.¹⁴ Georgi Gramatikov z Regionálního historického muzea v Chaskovu je autorem několika studií o materiální kultuře regionu.¹⁵ Dalším okruhem jsou etnologické práce z Rodop jako kulturně geografického celku,¹⁶ z

¹⁴ Folklorät v Ivajlovgradsko. *Bälgarski folklor* 19, 1993, č. 1 – monotematické číslo časopisu.

Nikolčovska, Marija: Otrazenija na säbitijata ot 1913 g. värchu narodnata kultura v Ivajlovgradsko. *Rodopi* 24, 1989, č. 1, s. 22–23; táž: Pominäci na naselenieto ot Ivajlovgradsko. *Izvestija na muzeite ot južna Bälgarija* 6, 1980, s. 151–164; Nikolčovska, Marija – Stefanov, Ivan: *Ivajlovgrad i pokrajninata mu prez Väzraždaneto*. Sofija, Septemvri 1980; • Taškova, Vasilka: Preselvane na maloazijskite bälgari v Ivajlovgradskija kraj (1914 g.). *Rodopi* 29, 1994, č. 4–5, s. 15–17.

¹⁵ Gramatikov, Georgi: Ivajlovgrad i Ivajlovgradsko – edin ot naj-značimite bälgarski bubarski centreve. *Izvestija na regionalnija istoričeski muzej Chaskovo* 3, 2006, s. 105–123.

¹⁶ *Rodopi. Tradicionalna narodna duchovna i socialnonormativna kultura*. Sofija, Etnografski institut s muzej pri BAN 1994; Teneva, Nadežda: *Rodopski zanajati*. Sofija, Etnografski institut s muzej BAN 2003; Primovski, Anastas: *Bit i kultura na rodopskite bälgari. Materialna kultura*.

Thrákie (Thrácké nížiny) a srovnávací práce z okolních regionů, zejména sousední etnografické oblasti Sakar.¹⁷ Někteří autoři zahrnují Ivajlovgradsko do etnografické oblasti Thrákie a jeho obyvatele označují *Trakijci*.¹⁸ Jiní badatelé řadí zkoumanou oblast do východních Rodop.¹⁹ Regionální výzkumy a studie lidové kultury Rodop se soustřeďují na střední a západní Rodopy. Východním Rodopám, které jsou kromě Ivajlovgradska a západního Krumovgradska osídleny Turky, byla v bulharské etnologii věnovaná malá pozornost.

Publikace týkající se celého Bulharska zasadily lokální a regionální etnografické a historicko-spoločenské jevy do potřebného širšího kontextu.²⁰ Z nich jsem kromě analytických materiálových prací a syntéz, které v mém výběru převažují, použila vybrané tematické studie o migracích, každodennosti, způsobu obživy a některých konkrétních jevech hospodářsko-spoločenských dějin, jako je například kolektivizace zemědělství za socialismu²¹ a postsocialistická transformace a rozvoj venkova.²²

Studie zahraničních badatelů poskytují pohled na bulharskou kulturu z pozice jiné vědecké tradice. V současné západní sociokulturní antropologii, která

Sbornik za narodni umotvorenija i narodopis 54. Sofija, Izdatelstvo na BAN 1973; Monov, Cvjatko: Selskoto stopanstvo i agrarnata struktura v Rodopite pres epochata na kapitalizma (1919–1944). In: *Rodopski sbornik* 6, Sofija, Izdatelstvo na BAN 1987, s. 54–82.

¹⁷ Sakar. *Etnografsko, folklorno i ezikovo izsledvane*. Sofija, Prof. Marin Drinov 2002.

¹⁸ Miletič, Ljubomir: *Razorenieto na trakijskite bǎlgari prez 1913 godina*. Druhé fototypické vydání podle prvního vydání z roku 1918. Sofija, Kulturno-prosveten klub “Trakija” 1989. Dostupné z: http://www.promacedonia.org/bmark/lm_tr/index.html – 20. 11. 2008; Vakarelski, Christo: Bit. In: Vakarelski, Christo – Mladenov, Stojan – Kodov, Christo: *Bit i ezik na trakijskite i maloazijskite bǎlgari*. *Trakijski sbornik* 5. Sofija, Trakijskijat naučen institut 1935, s. 4–267.

¹⁹ Srov. *Rodopi*; Nikolčovska, Marija – Stefanov, Ivan: c. d.; Primovski, Anastas: c. d.

²⁰ Georgiev, Georgi (ed.): *Etnografija na Bǎlgarija II. Materialna kultura*. Sofija, Izdatelstvo na BAN 1983; Vakarelski, Christo: *Etnografija na Bǎlgarija*. Sofija, Artgraf 2007³.

²¹ Migev, Vladimir: *Kolektivizacija na bǎlgarskoto selo (1948–1958 godina)*. Sofija, Universitetsko izdatelstvo “Stopanstvo” 1995.

²² Benovska-Sǎbkova, Milena: *Političeski prechod i vsekidnevna kultura*. Sofija, AI Prof. Marin Drinov 2001; Giordano, Christian – Kostova, Dobrinka: The social production of mistrust. In: Hann, Christopher (ed.): *Postsocialism: ideals, ideologies and practices in Eurasia*. London, Routledge 2002, s. 74–91.

se zabývá bývalým východním blokem, převažují ekonomická a politická témata.²³ Historické antropologii horských společenství na Balkáně se věnuje rakouský historik Ulf Brunnbauer,²⁴ každodennímu životu vesnice v socialistickém a postsocialistickém Bulharsku německý etnolog Klaus Roth.²⁵ Postsocialistickou transformací v bývalé socialistické střední a východní Evropě se zabývá britský sociální antropolog Chris Hann, který je v současnosti ředitelem *Max-Planck-Institut für ethnologische Forschung* v Halle an der Saale.²⁶ Na analýzu transformačních procesů v Bulharsku se zaměřuje jeho kolegyně Deema Kaneff.²⁷ Americký sociolog Irwin Sanders studoval bulharskou lidovou kulturu v terénu již v první polovině 20. století.²⁸ Bulharskému prostředí se americká kulturní antropologie věnuje i dnes. Gerald Creed prováděl v různých oblastech Bulharska dlouhodobé terénní výzkumy v době socialismu i po roce 1989.²⁹

Současná česká etnologie se bulharským prostředím zabývá minimálně, výjimku tvoří studie Heleny Bočkové, zejména o lidovém domu v jeho sociálních souvislostech v kontextu Balkánského poloostrova.³⁰ Problematikou české menšiny

²³ Srov. Hann, Chris: Rozmanité časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě. *Sociologický časopis* 43, 2007, s. 15–30.

²⁴ Brunnbauer, Ulf: *Gebirgsesellschaften auf dem Balkan. Wirtschaft und Familienstrukturen im Rhodopengebirge (19./20. Jahrhundert)*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau 2004. Napsal také monografii o každodenním životě v Bulharsku za socialismu: týž: "Die sozialistische Lebensweise." *Ideologie, Politik und Alltag in Bulgarien, 1944–89*. Wien, Böhlau 2007.

²⁵ Například Rot, Klaus: Praktiki i strategii za ovladjavane na vsekidnevieto v edno selo na socialističeska Bălgarija. *Sociologičeski problemi* 30, 1998, s. 224–237; týž: Vsekidnevieto; týž: Meždu modernizacija i tradicionalizăm. Vsekidnevната kultura na seloto v Jugoiztična Evropa. *Bălgarski folklor* 23, 1997, č. 3–4, s. 26–38.

²⁶ Internetové stránky institutu: <http://www.eth.mpg.de/deutsch/index.html> – 26. 2. 2009.

²⁷ Kaneff, Deema: *Who Owns the Past? The Politics of Time in a 'Model' Bulgarian Village*. Oxford, Berghahn 2004; týž: The Shame and Pride of Market Activity: Morality, Identity and Trading in Postsocialist modern Bulgaria. In: Mandel, Ruth – Humphrey, Caroline (eds.): *Markets and Moralities. Ethnographies of Postsocialism*. Oxford – New York, Berg 2002, s. 33–52.

²⁸ Viz monografie o vsi Dragalevci blízko Sofie: Sanders, Irwin: *Balkan Village*. Lexington, The University of Kentucky Press 1949.

²⁹ Creed, Gerald: *Domesticating Revolution: From Socialist Reform to Ambivalent Transition in a Bulgarian Village*. Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press 1998.

³⁰ Langer, Jiří – Bočková, Helena: *Dům v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských*. Rožnov pod Radhoštěm, Valašské muzeum v přírodě a Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v

v Bulharsku se zabývá několik mladých etnologů a antropologů z Prahy a Plzně, tomuto tématu se však ve své práci nevěnují.³¹

Cenným metodologickým východiskem pro mě byla česká a slovenská etnologická literatura. Hlavními tematickými okruhy, na které jsem se při výběru této literatury soustředila, byla každodennost a způsob života,³² migrace a etnická identita, agrární kultura, tradiční způsoby obživy³³ a fenomén venkova ve 20. a 21. století – jeho socializace a transformace.³⁴ Publikace, které se zaměřovaly na výzkum združstevňování vesnice a na bádání o dobových procesech na venkově, jsou cenné zejména ve svém zaměření na každodenní kulturu vesničanů. Protože vznikaly v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století v ovzduší normalizace, je třeba je číst kriticky.³⁵ Výběrově jsem využila i některou literaturu týkající se českého a moravského pohraničí, protože Ivajlovgradsko a Krumovgradsko vykazují řadu společných rysů s jinými pohraničními oblastmi v Evropě.³⁶

Z mým průzkumů dostupné literatury a pramenů vyplývá, že regionu nebyla v bulharské etnologii věnovaná náležitá pozornost.

Karpatech 1999; Bočková, Helena: Vicedílný dvůr na Balkáně – specifický fenomén mediteránní tradice v Evropě. *Český lid* 95, 2008, s. 191–209.

³¹ Viz zejména Necov, Neco Petkov: *Dějiny Vojvodova*; monotematické číslo časopisu *Český lid* zaměřené na Bulharsko – 2/2008.

³² Viz zejména Kandert, Josef: *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha, Karolinum 2004.

³³ Například Petráňovi, Josef a Lydia: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha, SET OUT 2000; Válka, Miroslav a kol.: *Agrární kultura. O tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici*. Brno, Ústav evropské etnologie FF MU 2007.

³⁴ Například Danglová, Oľga: *Slovenský vidiek. Bariéry a perspektivy rozvoja*. Bratislava, Ústav etnologie SAV 2006; Válka, Miroslav: Transformace venkova a tradiční kultura. In: Toncrová, Marta (ed.): *Etnokulturní tradice v současné společnosti*. Brno, Etnologický ústav AV ČR 2007, s. 9–13; Haukanes, Haldis: *Velká dramata – obyčejné životy. Postkomunistické zkušenosti českého venkova*. Praha, Sociologické nakladatelství 2004.

³⁵ Frolec, Václav: *Jihomoravská družstevní vesnice*; týž: K metodickým otázkám; Pranda, Adam (ed.): c. d.

³⁶ Například Navrátilová, Alexandra a kol.: *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě*. Brno, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV 1986.

Terénní výzkum

Metody a techniky

Diplomová práce je založena na opakovaném terénním výzkumu, respektive sérii krátkodobých výzkumů³⁷ v šesti vesnicích v jižním Bulharsku v občinách Ivajlovgrad a Krumovgrad. U některých dílčích témat (vzpomínky na přesídlování z Malé Asie v podání současníků, historie obce) jsem navázala na výzkumy bulharských badatelů z osmdesátých let. Částečně se tedy jednalo o výzkum návratný.

Výzkum jsem založila na dvou technikách získávání informací – rozhovorech (nestandardizovaných a standardizovaných podle připraveného dotazníku) a na zúčastněném pozorování. Pro výzkum každodennosti je nejvhodnější právě technika dlouhodobého zúčastněného pozorování.

Rozhovory jsem nahrávala na digitální diktafon. Často jsem získané informace zapisovala, například pokud nahrávání nebylo možné nebo vhodné. Během výzkumu jsem si vedla terénní deník.

Protože naprostá většina obyvatel vesnic s křesťanským bulharským obyvatelstvem je starší 60-ti let, i většina mých informátorů byla důchodového věku. V pomackých vesnicích je obyvatelstvo mladší a převažují osoby v produktivním věku, proto i moji informátoři byli mladší.

Osobní dojmy aneb z deníku etnologa

Svůj význam nemají pouze „data“ nasbíraná etnologem v terénu a jejich interpretace, ale i okolnosti a podmínky samotného výzkumu. Spolu s metodikou výzkumu chci zmínit také okolnosti svého pobytu v bulharském „terénu“. Jana Nosková uvádí, že narativní interview „ovlivňuje v rámci terénního výzkumu celá řada faktorů, a to vnitřních a vnějších. K vnitřním patří jistě osobnost tazatele i dotazovaného a jejich schopnosti, jejich vzájemná komunikace, záměr vypravěče

³⁷ Čukan, Jaroslav: *Pramene k štúdiu a techniky výskumu v etnológii*. Nitra, Univerzita Konstantina Filozofa 1997, s. 45.

a vědecký přístup tazatele, k vnějším pak podmínky výzkumu – místo, čas a v neposlední řadě také technické prostředky.“³⁸ Tento postřeh platí i pro nestandardizované a částečně standardizované rozhovory, na kterých je založen můj terénní výzkum. Pečlivému vysvětlení podmínek terénního a svým dojům se většinou věnují antropologové. Snaží se tak upozornit na problém subjektivity výzkumníka, které nelze ani při nejlepší snaze předejít. Protože „nestranná objektivita antropologie [i etnologie – poznámka B.M.] je mýtus.“³⁹ Své dojmy a návody, jak se chovat v roli výzkumníka v Bulharsku, uvádí například mladý plzeňský antropolog Michal Svoboda.⁴⁰

Poprvé jsem se do „svého terénu“ dostala v říjnu 2007. V té době jsem měla již několikaměsíční zkušenost s bulharským prostředím, posbíranou při studijních pobytech ve Velikém Trnovu a Plovdivě. Navštívila jsem několik vesnic v Rodopech i jinde, takže jsem měla i zběžnou představu o bulharském venkově. Vesnice se mi zdály prázdnější a hlavně zanedbanější než české.

První vesnice, kterou jsem na Ivajlovgradsku navštívila, byla Pelevun. Z důvodu nedostatečné dopravní obslužnosti v regionu jsem do Pelevunu přijela autostopem. Jela jsem na výlet za známým známých, o kterém jsem věděla, že je členem ochránářské organizace a na Ivajlovgradsku se stará o ohrožené druhy supa mrchožravého, bělohlavého a hnědého. Přijala mě jeho šedesátiletá matka Išmina, která se později stala mou trpělivou průvodkyní po vesnici a informátorkou.

Pelevun vypadal jako velká, v podzimním podvečerním slunci příjemná vesnice. Vedla jsem asfaltová silnice a některé ulice byly vydlážděné žulovými kostkami, což jsem považovala za známku vyspělosti. Hned první večer, když jsem se po vsi se svým průvodcem procházela, jsem si všimla řady polorozbořených budov z dob socialistického družstevnictví i před ním. Také z vybydlených staveb na návsi číselo „lepší“ minulost obce. Na ulicích si nehrály děti, i když bylo teplo a slunečno. Živé bylo pouze místní pohostinství – bar, kam jsme zavítali po setmění.

³⁸ Nosková, Jana: *Reemigrace a usídlování vołyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*. Brno, Ústav evropské etnologie 2007, s. 53.

³⁹ Murphy, Robert: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha, Sociologické nakladatelství 2004², s. 223.

⁴⁰ Svoboda, Michal: *Doing Fieldwork in Eastern Bulgaria: an Addendum to Metodology textbooks*. In: Svoboda, Michal – Lenk, Lukáš (eds.): *Antropology of/in the Post-Socialist World*. Praha, LEDA 2008, s. 68–78.

Blízká vesnice Kostilkovo, kam mě ochránář Toško svým džípem druhý den odvezl, pro mě byla opravdovým šokem. Kromě rozpadlých domů na mě zapůsobil čerstvě zhroucený kostel a zjištění, že tu žijí pouze čtyři lidé. Pohraniční zanikající obec, v evropském kontextu vlastně nic neobvyklého. Střídavě jsem v obou vsích strávila týden. Tehdy jsem se rozhodla, že právě tento region je ideálním místem pro výzkum životnosti obřadu a obyčejových praktik v současnosti, kterému jsem se chtěla věnovat.⁴¹ Když jsem do Pelevunu přijela podruhé, na přelomu března a dubna 2008, soustředila jsem svou pozornost na svátek svatého Jiří. Uvědomila jsem si však, že tu je aktuální zcela jiné téma – příběh a osud regionu, život jeho obyvatel a každodennost v historickém kontextu.

Při svém druhém pobytu v terénu v květnu 2008 jsem se soustředila na otázky, které mě zajímaly nově – migrace a přesídlování, každodenní práce, život v obci za socialismu. Další zkoumané vesnice na Ivajlovgradsku (Orešino, Mandrica, Boturče) a na Krumovgradsku (Gorni a Dolni Juruci) jsem navštívila v červenci 2008, kdy jsem prováděla předvýzkum pro kolektivní expedici plánovanou na přelom září a října 2008. Tato kolektivní expedice, organizovaná občanským sdružením Zelená škola,⁴² byla zaměřena na záchranný výzkum lidových řemesel, architektury a obyčejů ve jmenovaných vesnicích. Trvala 14 dní a zúčastnilo se jí devět studentů etnologie, kulturologie a architektury z Bulharska, Česka a Slovenska včetně mě. Některé materiály z tohoto výzkumu jsem použila pro svou práci. Individuální výzkum jsem v regionu provedla ještě na přelomu října a listopadu a koncem listopadu 2008, kdy jsem zde strávila dohromady 14 dní. Celkově jsem tedy ve zkoumaných vesnicích během roku 2008 strávila asi šest týdnů. Nejvíce informací jsem získala v obcích Pelevun a Orešino.

Výběr informátorů nebyl jednoduchý. Z velké části jsem byla závislá na doporučení starosty té které obce a také na doporučení osob, se kterými jsem ve vesnici mluvila poprvé, což bylo věcí náhody. Během krátkodobých, maximálně týdenních, pobytů v terénu ani nebylo možné získat informace od „reprezentativního vzorku“ lokální společnosti, ve které jsem se pohybovala.

⁴¹ K tomuto tématu srov. Machová, Barbora: Kurban. Obětní slavnosti v Bulharsku. *Český lid* 95, 2008, s. 173–190; Creed, Gerald: Economic crisis and ritual decline in Eastern Europe. In: Hann, Christopher (ed.): *Postsocialism*, s. 57–73.

⁴² Viz <http://greenschoolvillage.org/> – 4. 1. 2009.

S oslovením již vybraných informátorů a komunikací s nimi jsem problém neměla. V Pelevunu jsem se dostala „pod ochranu“ Išminy, která mě do místního společenství uvedla, a ani v ostatních obcích nebyl s prvním kontaktem problém. Bulhaři⁴³ se seznamují velmi rychle a rádi, jsou zvědaví, pohostinní a za jeden den (či hodinu) mohou být vašimi nejlepšími přáteli. Z mého českého, nevědeckého pohledu je však toto přátelství trochu povrchní. Když jsem se svými informátory mluvila poprvé, byli nadšení. Podruhé byli většinou trochu nervózní a nechápali, proč se jich zase na něco vyptávám, když už jsem to jednou dělala. Potom si chtěli povídat jen o běžných a aktuálních věcech. Většinou jsem je trpělivě vyslechla, kvůli tomu jsem však často ztratila možnost se ptát na problémy, které mě zajímaly.

Během výzkumu jsem se nesečkala s reflexí vlastní osoby jako někoho ze „Západu“, přestože Česká Republika je v Bulharsku vnímaná jako velmi vyspělá evropská země. Díky své dobré znalosti bulharštiny jsem neměla problém porozumět místnímu nářečí a vést plnohodnotnou konverzaci téměř jako rodilá mluvčí. Proto mě vesničané vnímali spíše jako bulharskou studentku, která chce psát diplomovou práci o „regionální historii a kultuře“. Částečně jsem však samozřejmě zůstávala „cizinkou v terénu“.⁴⁴ Rádi mi vysvětlili vše, co souviselo s jejich každodenním vesnickým životem, dnes i v době jejich mládí. Byla jsem spíše člověk „z města“, který se o ně upřímně zajímá a kterému by mělo být vše vesnické pečlivě vysvětleno. Nejtěžší bylo získat informace o mezilidských vztazích ve vesnici.

Pokud to bylo vhodné, účastnila jsem se spolu s místními obyvateli zemědělských a domácích prací. V dubnu jsem ryla na zeleninové zahrádce, v květnu jsem se svými informátory sela tabák, v červenci pomáhala s jeho sušením, v září při vinobraní a v říjnu s přípravou dřeva na zimu. Mojí oblíbenou činností bylo pozorovat vaření a podílet se na něm. S příchodem zimních měsíců se ženy začaly věnovat pletení, takže jsem se naučila plést nízké ponožky typické pro celé

⁴³ Pod pojmem „Bulhar“ rozumím většinového obyvatele Bulharska, který je pravoslavný křesťan nebo muslim, hovoří bulharsky a je nositelem bulharské (někdy i pomacké) etnické identity. S etnickými menšinami žijícími v Bulharsku (tj. Turky, Romy, Vlasy a dalšími) jsem nepřicházela do pravidelného styku a nedělala jsem mezi nimi terénní výzkum.

⁴⁴ Srov. dojmy norské antropoložky z českého a moravského venkova: Haukanes, Haldis: c. d., s. 29–30.

Bulharsko, *terlici*. Participace na běžných pracích mi pomohla získat důvěru informátorů a přispěla k celkovému uvolnění atmosféry během rozhovorů.

1. Lidé a krajina

Oblast, ve které jsem prováděla svůj výzkum, leží na jihovýchodě Bulharska při hranicích s Řeckem, nedaleko bulharsko-řecko-tureckého trojmezí. Nachází se na východním úpatí východních Rodop, na pomezí pohoří Rodopy a Thrácké nížiny. Největšími sídly v regionu a správními středisky občin jsou města Ivajlovgrad a Krumovgrad.⁴⁵ Zkoumané vesnice Pelevun, Kostilovo, Orešino, Mandrica a Boturče leží na jižním Ivajlovgradsku a Gorni a Dolni Juruci na jihovýchodním Krumovgradsku. Větší pozornost věnuji Ivajlovgradsku, mimo jiné proto, že zkoumané obce na Krumovgradsku, Gorni a Dolni Juruci, byly do roku 1960 součástí Ivajlovgradského okresu⁴⁶ a leží asi tři kilometry od společné hranice obou správních jednotek. Materiály z dnešního Krumovgradska jsou cenné zejména pro srovnání.

Region nemá daleko k Egejskému moři, s jehož přístavem Dedeagač (Alexandropolis, Řecko), hospodářskými středisky jižní Thrákie jako Drinopol (Edirne, bulharsky Odrin, Turecko) nebo Dimotika (Dimotichon, Řecko) a Istanbulem ji v době starověku, středověku i novověku spojovaly dálkové obchodní cesty. Ne vždy to byla oblast pohraniční, jak je tomu dnes. Historicky, geograficky i kulturně mělo Ivajlovgradsko a Krumovgradsko vždy blíže k obchodním centrům ležícím na dnešním území Turecka a Řecka, než ke střediskům na severu, k bulharským městům Chaskovo, Stara Zagora nebo Plovdiv. Ta byla z Ivajlovgradu ještě na počátku 20. století dostupná jen úzkou blátivou cestou a k nejbližší vlakové stanici, která leží na přímé lince Sofie – Plovdiv – Istanbul, se jelo na koni přesně jeden den.⁴⁷

⁴⁵ V Ivajlovgradu žilo v roce 2008 asi 5 500 obyvatel, v Krumovgradu 12 000.

⁴⁶ Zde užívám pojem „okres“, bulharsky *okòlija*, jelikož administrativní členění Bulharské bylo tehdy založeno na jiném principu než dnes. V rámci Ivajlovgradska existovaly v té době ještě menší správní jednotky – občiny, tehdy analogické k našim střediskovým obcím.

⁴⁷ Miletič, Ljubomir: c. d., s. 88–89.

1.1. Přírodní podmínky

Jedním z faktorů ovlivňujících lidskou kulturu a její proměny je životní prostředí, které člověka obklopuje. Na obraz krajiny a sídel působí klimatické podmínky, dostupnost vody, morfologie terénu či bonita půdy, které ovlivňují zejména zemědělskou výrobu.⁴⁸ Ivajlovgradsko a Krumovgradsko se nachází na východním okraji Rodopského masivu. Východní Rodopy mají převážně vrchovinný ráz. Ivajlovgradsko jako jejich nejvýchodnější část s průměrnou nadmořskou výškou 300 m n. m. postupně přechází dále na východ v Thráckou nížinu v povodí řeky Marica. Jedna ze zkoumaných vesnic, Pelevun, leží v nadmořské výšce 342 m n. m. a další vesnice, Mandrica, která je od Pelevunu vzdálená 12 kilometrů na jihovýchod, leží v nadmořské výšce 93 m n. m. Krumovgradsko leží více na západ a je již horskou oblastí. Vrchol Kartal Bunar v blízkosti zkoumaných vesnic Gorni a Dolni Juruci dosahuje 1254 m n.m.

Podnebí je zde kontinentálně středomořské. Zimy jsou mírné s dešťovými i sněhovými srážkami a léta teplá a velmi suchá. Během léta nejsou výjimkou tři, čtyři měsíce bez kapky deště. Průměrná lednová teplota je 0 °C, v nižších polohách až plus 2 °C. V červenci se průměrná teplota pohybuje mezi 21,5 a 23 °C.⁴⁹

Největší řekou regionu je pravý přítok Marice Arda, na které byla postavená přehrada Ivajlovgrad. V blízkosti zkoumaných vesnic tečou její přítoky Bjala reka a Luda reka, která tvoří bulharsko-řeckou státní hranici. V létě a na podzim je v řekách a potocích málo vody a menší vysychají. Kvůli nedostatku srážek se zde buduje řada rybníků a nádrží na dešťovou vodu.

Pro region jsou typické druhotně zatravněné hnědé lesní půdy – kambizemě a půdy vzniklé na vápenitém podkladě – rendziny, které nejsou kvůli své vápenitosti příliš úrodné.⁵⁰ Jsou ale vhodné pro pěstování vinné révy, tabáku a ovocných stromů a částečně také obilí.

V celém regionu převažují porosty dubu jadranského, habru a dalších teplomilných druhů. Pro krajinu charakteristické nízké dubové lesy pokrývají asi

⁴⁸ Přeceňování vlivu geografických podmínek na kulturu reprezentuje německá škola geografického determinismu, adaptací na přírodní prostředí se zabývá kulturní ekologie a od 60. let ekologická antropologie, srov. Brunnbauer, Ulf: *Gebirgsesellschaften*, s. 47–57.

⁴⁹ Viz http://nag-school.org/File_new/presentation25.ppt – 26. 1. 2009.

⁵⁰ Srov. <http://www.zemepis.com/klaspud.php> – 26. 1. 2009.

polovinu oblasti. Střídají se s v létě vyprahlými travnatými plochami a poli osetými tabákem. Pole zabírají asi jen desetinu plochy. Na jižním Ivajlovgradsku se často vyskytují pastviny vzniklé na původně obdělávané půdě a v jeho východní, níže položené části vinice. Jihovýchodní část hornatého Krumovgradska je přirozeně zalesněná dubo-habrovými lesy. Místy se objevují pastviny a v okolí sídel malé plochy obdělávané půdy.

1.2. Historický vývoj

Pro určení povahy regionální lidové kultury je důležitým faktorem také historický a politický vývoj regionu.

O osídlení v jihovýchodním Bulharsku máme doklady již od 5. století př. n. l., kdy zde žili Thrákové. Konkrétně je v oblasti zmiňován kmen Odrýsů.⁵¹ Z archeologických nálezů z této doby se na Ivajlovgradsku zachovala megalitická thrácká hrobka blízko vesnice Pelevun, datovaná do 5. až 3. století př. n. l. Od 6. století př. n. l. bylo území pozdějšího Bulharska zasaženo řeckou kolonizací a Thrákové a Řekové zde žili vedle sebe po dobu celého starověku.⁵² Roku 79 př. n. l. tuto oblast ovládli Římané.⁵³ Archeologickými doklady této doby je mohyla v blízkosti vesnice Svirači a římská vila Armira s cennými mramorovými mozaikami,⁵⁴ které leží asi čtyři kilometry jižně od Ivajlovgradu. Vila byla obývaná od 1. do 4. století n. l. a zmíněná mohyla fungovala pravděpodobně jako rodinná hrobka. Zdejší naleziště mramoru byla v římském impériu považována za jedna z nejvýznamnějších. Mramor se zde tehdy ve velkém množství těžil a vyvážel do celého Středomoří.

Ve středověku oblast patřila střídavě bulharskému státu a Byzanci. Tehdejší život v regionu dnes připomíná zřícenina pevnosti Ljutica šest kilometrů

⁵¹ Rychlík, Jan: *Dějiny Bulharska*. Praha, Lidové noviny 2000, s. 11.

⁵² Tamtéž, s. 13.

⁵³ Tamtéž, s. 17.

⁵⁴ K římské vile viz: <http://www.villaarmira.org/home.php?p=0> – 25.1.2008; k antické mohyle v blízkosti vsi Svirači viz: <http://www.villaarmira.org/home.php?p=22> – 25.1.2008.

jihozápadně od Ivajlovgradu.⁵⁵ Jedná se pravděpodobně o významné středověké kulturní centrum východních Rodop zmiňované v byzantských letopisech a sídlo biskupa (9.– 17. století) a arcibiskupa (17.–18. století) ve sféře konstantinopolského patriarchátu.

Ve 14. století se oblast stala součástí osmanské říše. Téměř „pětisetletá turecká nadvláda“ je velkým tématem v bulharské historiografii i etnologii, bolavým místem a zároveň povzbuzením pro bulharskou národní identitu. Nebudu zde věnovat pozornost podrobnostem osmanského hospodářského systému, který byl jedním z určujících faktorů ekonomického a společenského vývoje venkova do konce 19. století. Obce, ve kterých jsem prováděla výzkumy, jsou téměř výhradně novoosídlenecké, a proto zde byly majetkové vztahy ve 20. století určeny jinými pravidly než například ve středních Rodopech v obcích s muslimským obyvatelstvem hovořícím bulharsky (Pomaci).⁵⁶ V osmanské říši patřilo Ivajlovgradsko od 16. století do správního obvodu (*kaazy*) s centrem v Dimotice a v letech 1878 až 1912 bylo součástí Odrinského *vilájetu*.⁵⁷

Po vzniku novodobého bulharského státu po rusko-turecké válce v roce 1878 zůstalo dnešní jižní Bulharsko nadále v osmanské říši. Za první a druhé balkánské války v letech 1912–1913 bylo Ivajlovgradsko sporným územím, prošla tudy několikrát bulharská i turecká armáda a několik vesnic bylo na začátku 1913 vypáleno. Po ukončení první balkánské války v květnu 1913 bylo území dnešních občin Ivajlovgrad a Krumovgrad, stejně jako celé pohoří Rodopy, připojeno k bulharskému státu. Ivajlovgradsko se stalo součástí okresu s centrem v Gjumurdžině (Komotini, Řecko). Náhlá existence hranic a přerušení obchodních styků s Edirne a Istanbulem mělo na oblast negativní dopad, ekonomickou stabilitu však stále zajišťovala bulharská správa v západní egejské Thrákii (trvala v letech 1913–1918) a spojení s egejským přístavem Alexandropolis. Stejně jako po roce 1878 došlo i v roce 1913 se vznikem nových státních hranic k obrovským přesunům obyvatelstva na etnickém principu.

⁵⁵Viz

také:

http://ivaylovgrad.info/index.php?option=com_content&task=view&id=11&Itemid=132&lang=en – 25. 1. 2009. Příloha 1.1. Mapa Odrinského *vilájetu*.

⁵⁶ Srov. Brunnbauer, Ulf: *Gebirgsesellschaften*, s. 180–192.

⁵⁷ Primovski, Anastas: c. d., s. 273; srov. Rychlík, Jan: c. d., s. 148.

V první světové válce se Bulharsko postavilo na stranu Německa a Rakouska-Uherska a porážka v roce 1918 měla dalekosáhlé následky. Výdaje spojené s válkami a vysoké reparační zátěže zemi ekonomicky vyčerpávaly. Roku 1919 mírem v Neuilly přišlo Bulharsko o přístup k Egejskému moři. Západní egejskou Thrákií získalo Řecko,⁵⁸ což způsobilo úpadek hospodářství bulharského státu.

Důsledkem těchto dějinných událostí se Ivajlovgradsko a Krumovgradsko staly příhraničními regiony Bulharska. Pro svou zemědělskou a řemeslnou produkci ztratily přirozená odbytíště, která se nacházela na východ a na jih od oblasti a byly nuceny se přeorientovat na „národní“ centra v bulharském vnitrozemí. Oblast hospodářsky stagnovala.

Pro meziválečné Bulharsko byla charakteristická politická nestabilita a stálé boje o moc mezi pravicovými a levicovými silami. Nejsilnější politickou stranou v té době byl agrární svaz. Předseda svazu, Alexandra Stambolijský, stál v letech 1920 až 1923 v čele zemědělské diktatury. V té době asi čtyři pětiny obyvatel Bulharska žily na venkově a pracovaly v zemědělství.⁵⁹ V meziválečném období patřilo Bulharsko k zemím s nejnižším národním důchodem v Evropě.

Za druhé světové války bojovalo Bulharsko opět na straně Německa a po obsazení sovětskou armádou 9. září 1944 se k moci dostali komunisté. Lidová republika byla vyhlášena v roce 1947, nezletilý car Symeon II. Saksoburggotský odešel s rodinou do Španělska⁶⁰ a předsedou vlády se stal Georgi Dimitrov. Z komunistických vůdců byl u moci nejdéle Todor Živkov (1956–1989), který se těšil velké oblibě řadových obyvatel. Venkované na něj rádi vzpomínají i dnes.⁶¹ Hned po roce 1944 bylo zahájena kolektivizace. Jednotná družstva (*Trùdovo-kooperaciònno zemedèlsko stopànstvo*, TKZS, Pracovní družstevnické zemědělské

⁵⁸ Hradečný, Pavel a kol.: *Dějiny Řecka*. Praha, Lidové noviny 2007, s. 385.

⁵⁹ Romportlová, Marta – Sládek, Zdeněk: *Hospodářský a sociální vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě 1918–1938*. Brno, Masarykova univerzita v Brně 1994, s. 137–152.

⁶⁰ Kuriozní situace nastala v roce 2001, kdy se Symeon Saksoburggotský po návratu do vlasti stal na čtyři roky právoplatně zvoleným předsedou vlády.

⁶¹ Todor Živkov, familiárně nazývaný *bate Toško* (brácha Toško), má stále své příznivce ve všech zkoumaných vesnicích s bulharským obyvatelstvem. V Orešině v hospodě visí jeho fotografie a parte ozdobené girlandou.

hospodářství) byla masově zakládána od roku 1948, v horských a pohorských oblastech však později, v letech 1956 až 1958.⁶²

Dne 10. listopadu 1989 se vlády ujali reformní komunisté a Todor Živkov byl donucen k rezignaci. V červnu 1990 se konaly první svobodné volby, ve kterých zvítězila Bulharská socialistická strana (BSP). Strana, vzniklá z někdejší Bulharské komunistické strany (BKP), dala porevolučnímu Bulharsku několik předsedů vlád včetně současného Sergeje Staniševa a prezidenta Georgi Pärvanova, který v roce 2005 získal již druhý mandát.

V devadesátých letech došlo k transformaci ze státem plánovaného hospodářství na tržní ekonomiku. Proběhla restituce nemovitého majetku a privatizace. Družstva TKZS se rozpadala a částečně je nahradila nová zemědělská družstva vlastníků. Nestabilní hospodářský a politický vývoj vyústil v roce 1996 v ekonomickou krizi s hyperinflací. Krize výrazně zasáhla všechna odvětví bulharského hospodářství a podnítila odchod asi milionu bulharských státních příslušníků do zahraničí. Od roku 2007 je Bulharsko součástí Evropské unie.

1.3. Správní členění

Ve své práci mluvím o občinách, které nemají protějšek v české správě. Musím se tedy zmínit o administrativním členění současného Bulharska. Občina je nejmenší administrativní jednotka v Bulharsku.⁶³ Občinu tvoří několik sídelních jednotek, zpravidla správní středisko a okolní vesnice, kterých může být i více než padesát. Zákonem o územně správním členění Bulharské republiky z roku 1999 byla dolní hranice počtu obyvatel občiny stanovena na 6 tisíc. Dalším předpisem je maximální vzdálenost 40 kilometrů jednotlivých vesnic od centra občiny.

Dnes je Bulharsko rozděleno do 28 krajů a 264 občin. Občina Ivajlovgrad se nachází v Chaskovském kraji, občina Krumovgrad v kraji Kárdžalijském.⁶⁴ Výzkum

⁶² V obcích, kde probíhal můj výzkum, zakládali TKZS většinou v roce 1958. K celému Bulharsku viz Migev, Vladimir: c. d.; Nikolova-Stamova, Mariana: Přestavba zemědělského družstevního hnutí v Bulharsku (1944–1989). In: Rašticová, Blanka (ed.): *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. Uherské Hradiště, Studie Slovákého muzea 7, 2002, s. 243–246.

⁶³ Bulharsky *obština*, anglicky *municipality*, česky nepřesně „obec“ v politicko-správním smyslu.

⁶⁴ Bulharsky *oblast*, administrativně odpovídá našim krajům.

jsem prováděla v pěti vesnicích občiny Ivajlovgrad a dvou vesnicích občiny Krumovgrad. Pro lepší srozumitelnost užívám pojmu Ivajlovgradsko a Krumovgradsko. Obě občiny se značně liší přírodními podmínkami i náboženským a etnickým složením.

Občina s centrem v Ivajlovgradu v současnosti sdružuje 49 obcí, občina s centrem v Krumovgradu 80 obcí. Velké vesnice (nad 150 obyvatel) měly v roce 2008 vlastního starostu s omezenými pravomocemi. Na Ivajlovgradsku bylo takových vesnic 11 a na Krumovgradsku 48. Vesnice s počtem obyvatel mezi 50 a 150 mají takzvané zástupce starosty v obci.⁶⁵ Vesnic s vlastními zástupci je na Ivajlovgradsku pouze 10, na Krumovgradsku okolo 30.

1.4. Doprava

Dostupnost zkoumaných vesnic autobusy je velmi omezená. Například z Pelevunu jezdí autobus z/do Ivajlovgradu pouze ve středu, kdy je „den trhu“, a v pátek a to jednou denně. Mimo to je Pelevun jedenkrát týdně spojen autobusovou linkou s bývalým krajským městem Kărdžali a také se současným centrem krajské správy Chaskovem. Je tedy možné plnit základní občanské povinnosti i bez vlastního auta, i když většina domácností, jejíž členové jsou v produktivním věku, auto vlastní. Obyvatelé zkoumaných vesnic jezdí do občinských center k lékaři a asi jednou týdně na větší nákupy.

V občinách funguje i školní autobus, který zajíždí do všech vesnic dostupných po asfaltové cestě. Mimo Ivajlovgrad jsou dnes základní školy pouze ve třech vesnicích občiny (Železino, Gugutka a Svirači). V Krumovgradské občině je základních škol více, ale žáci ze zkoumaných obcí Gorni a Dolni Juruci jezdí do školy do 20 kilometrů vzdáleného Černičeva. Žáci z Pelevunu navštěvují školu v 15 kilometrů vzdálené obci Železino. Do Orešina jezdí každý den školní autobus z vesnice Svirači pro jediného žáka.

Železnice v občinách Ivajlovgrad a Krumovgrad není.

⁶⁵ *Kmet* – starosta, *kmetski namèstnik* – zástupce starosty v obci.

1.5. Obyvatelstvo

V osmanské říši byl zkoumaný region výrazně etnicky i nábožensky smíšený. Z dostupných informací z doby před první balkánskou válkou víme, že v roce 1912 se v Ivajlovgradsku nacházelo asi 98 obcí, z nichž 77 bylo tureckých (tj. s tureckým obyvatelstvem), 11 bulharských, 10 řeckých a jedna albánská (Mandrica). Turecké obyvatelstvo žilo především v malých sídlech, a proto absolutní čísla počtu obyvatel vykazují jiný poměr: 11 396 Turků, 10 303 Řeků, 5 049 Bulharů a 1 879 Albánců.⁶⁶ Počet Řeků v oblasti zvyšovalo téměř výhradně řecké město Ivajlovgrad.

Po balkánských válkách se v letech 1913–1914 ze strachu o vlastní existenci či z politických nařízeních z oblasti vysídlily tisíce Turků a Řeků. Přicházeli sem naopak Bulhaři z východní Thrákie a z Malé Asie. Na základě bulharsko–řeckých smluv o výměně obyvatel byly vylidněny a znovu osídleny celé vesnice, mimo jiné také zkoumaná sídla Pelevun, Orešino a Kostilkovo. Města Ivajlovgrad a Krumovgrad se rychle bulharizovala.⁶⁷ Po roce 1919, kdy Bulharsko ztratilo západní egejskou Thráki ve prospěch Řecka, se do oblasti přistěhoval velký počet uprchlíků Bulharů křesťanů a muslimů ze západní Thrákie. Usídlili se ve vesnicích Ivajlovgradska a Krumovgradska. Křesťanští obyvatelé se usazovali v bývalých „řeckých“ vesnicích a muslimové, Pomaci, v bývalých „tureckých“ vesnicích, jako byly například Gorno a Dolno Juruci.

Se vznikem nových národních států na Balkáně se politické síly snažily o „etnické vyčištění“ svých území a do uvolněných vesnic či větších oblastí stěhovaly příslušníky „svého“ etnika. Bulharsko bylo nuceno během poválečných let přijmout velký počet bulharských uprchlíků nejen z východní a západní Thrákie a z Malé Asie, ale také z egejské Makedonie, Dobrudži a takzvaných Západních oblastí.⁶⁸ V letech 1913 až 1946 přijalo Bulharsko celkem 400 tisíc osob.⁶⁹ Z tohoto důvodu nedošlo k osídlování pohraničí z vnitrozemí.

⁶⁶ Miletič, Ljubomir: c. d., s. 86.

⁶⁷ Podobně například Kárdžali, jedno z mála měst v Bulharsku, kterým zůstalo turecké jméno. Viz Enev, Rumen: Săstav i dviženie na naselenieto v Iztočni Rodopi prez pãrvata polovina na 20 vek. *Naučni trudove na Rusenski univerzitet "Angel Kãnčev"* 38, 2001, č. 8, s. 124.

⁶⁸ Bulharsky *Zapadnite pokrajnini*, oblast ve východním Srbsku při hranicích s Bulharskem.

⁶⁹ Enev, Rumen: c. d., s. 124.

Na rozdíl od Řeků, kteří na základě bilaterálních smluv téměř všichni na počátku 20. století přesídlili do Řecka, ve zkoumaném regionu a celém Bulharsku zůstal velký počet Turků (dohromady téměř milion osob). Jejich vystěhovávání však kvůli nepříznivé etnické politice Bulharska během 20. století pokračovalo. V letech 1984 až 1989 probíhal takzvaný „obrodný proces“ – násilné asimilační snahy zaměřené proti etnickým menšinám žijícím na území Bulharska, které vyvrcholily vlnou nepokojů v létě 1989. Od května do srpna 1989 se z Bulharska vysídlilo asi 320 000 Turků. Část z nich se během následujících let z Turecka vrátila.⁷⁰

Od padesátých let došlo v regionu k výraznému úbytku obyvatelstva. Vesničané se během socialismu stěhovali do měst. Hluboká hospodářská krize v letech 1996 a 1997 podnítila odchod asi milionu osob z celého Bulharska do zahraničí. Dodnes se většina těchto ekonomických migrantů nevrátila.⁷¹

Národnostně a nábožensky je obyvatelstvo regionu smíšené i dnes, přestože zejména na Ivajlovgradsku došlo v první polovině 20. století k bulharizaci většiny vesnic. Ve druhé polovině 20. století do regionu přicházeli Pomaci a Turci. Dnes ve zkoumané oblasti žijí Bulhaři, Turci, Pomaci a Romové, kteří většinou kočují a nejsou v občině registrovaní. V regionu se nachází obce s bulharským obyvatelstvem, které sem přišlo na počátku 20. století, novoosídlenecké obce s pomackým a tureckým obyvatelstvem a starousedlické obce s bulharským obyvatelstvem. Většina obcí je osídlena dvěma ze zmíněných etnických skupin, „čistě“ bulharské, pomacké nebo turecké obce nejsou obvyklé. Území od Ivajlovgradska a východního Krumovgradska dále na západ až za krajské město Kãrdžali, obecně v literatuře nazývané východní Rodopy, je téměř souvisle osídlené tureckým obyvatelstvem, které se na Balkáně usazovalo v době existence osmanské říše.

Národnostní a náboženské složení obou občin se značně liší:

⁷⁰ Šatava, Leoš: *Národnostní menšiny v Evropě*. Praha, Ivo Železný 1994, s. 46; Nahodilová, Lenka: Etnická paleta dnešního Bulharska. *Europeum* 11. 1. 2002. Dostupné z: http://www.europeum.org/dispatch_article.php?aid=470 – 22. 2. 2009.

⁷¹ V Bulharsku neznám jedinou rodinu, která by neměla některého z příbuzných v USA, Kanadě, Anglii, Španělsku nebo jinde. Běžnou a smutnou praxí jsou rozdělené rodiny, a to nejen děti a rodiče, ale i manželské páry. Příklad ze zkoumané oblasti: Dvě dospělé děti soukromých zemědělců z jedné ze zkoumaných vesnic, Pelevunu, asi padesátiletých manželů, žijí a pracují na Kanárských ostrovech.

Obyvatelstvo podle sčítání lidu z roku 2001

Podle národnosti

Národnost	Občina Ivajlovgrad ⁷²	Občina Krumovgrad ⁷³
Bulhaři	6 595 – 81,5 %	6 838 – 36,9 %
Turci	939 – 11,6 %	11 683 – 63,0 %
Romové	80 – 1,0 %	30 – 0,16 %
Celkem	8 107 – 100 %	18 551 – 100 %

Podle náboženského vyznání

Vyznání	Občina Ivajlovgrad	Občina Krumovgrad
Křesťanství	6 205 – 76,5 %	2 709 – 19,5 %
Islám	840 – 10,4 %	13 927 – 75,0 %

V roce 2008 měla obec Ivajlovgrad 7 297 a obec Krumovgrad 20 908 registrovaných obyvatel se stálým nebo přechodným pobytem.⁷⁴

1.6. Zaměstnání

Ivajlovgradsko a Krumovgradsko lze charakterizovat jako oblasti venkovské a rurální.⁷⁵ V Národním plánu rozvoje zaostalých venkovských regionů z roku 2006 bylo Ivajlovgradsko zařazeno mezi 161 zaostalých venkovských obcí v Bulharsku

⁷² Tabulky jsem vytvořila podle: *Prebrojavane na naselenieto, žilištnija fond i zemedelskite stopanstva prez 2001 godina IV, kn. 26. Oblast Chaskovo*. Sofija, Nacionalen statističeski institut 2005, s. 88, 102.

⁷³ *Prebrojavane na naselenieto, žilištnija fond i zemedelskite stopanstva prez 2001 godina IV, kn. 9. Oblast Kărdžali*. Sofija, Nacionalen statističeski institut 2005, s. 78, 80.

Muslimové hovořící bulharsky, Pomaci, se ve sčítání lidu musí přihlásit – a přihlašují – buď k bulharské, nebo turecké národnosti. Také Romové často uvádějí tureckou nebo bulharskou národnost.

⁷⁴ Všechny údaje o počtu obyvatel v roce 2008 viz <http://grao.bg/tna/tab02.txt> – 26. 1. 2009.

⁷⁵ Srov. Perlín, Radim: *Venkov, typologie venkovského prostoru*. In: Malý, Filip – Viktoriová, Barbora (eds.): *Česká etnoekologie*. Praha, Cargo 1999, s. 87–104.

(z celkového počtu 231 venkovských občin).⁷⁶ Občina Krumovgrad do tohoto seznamu zařazena nebyla. Bulharská společnost, zejména v oblastech mimo velká průmyslová centra, fungovala až do poloviny 20. století jako společnost agrární. V roce 2005 bylo v primárním sektoru (zejména v zemědělství) zaměstnáno 37,3 procent ekonomicky aktivního obyvatelstva a zemědělství tvořilo 23,3 procent hrubého národního produktu.⁷⁷

Způsob života člověka a jeho zaměstnání bylo v minulosti do velké míry určováno prostorem, ve kterém se pohyboval a krajinou, na které byl existenčně závislý. Způsob obživy zdejších venkovských obyvatel tvořilo až do roku 1989 pěstování technických plodin, chov bource morušového, chov lehkého dobytka a zemědělství a před nástupem socialismu také řemeslo a domácí výroba.

Po roce 1944 docházelo se vznikem jednotných zemědělských družstev (TKZS) a nových průmyslových center k vyliďňování venkova, které po zániku těchto družstev v devadesátých letech díky novým možnostem ekonomické migrace ještě zesílilo. Kvůli nedostatku pracovních sil zemědělství v devadesátých letech stagnovalo a do popředí vystoupila forma samozásobitelství, pěstování plodin a chov dobytka pro vlastní potřebu. Mnoho obyvatel bylo v období hospodářské krize v letech 1996 a 1997 na samozásobitelském způsobu hospodaření – svém nebo příbuzných na venkově, doslova fyzicky závislých.⁷⁸

V současnosti se ve zkoumaném regionu pro tržní účely pěstuje pouze vinná réva a tabák, v menší míře také obilí, kukuřice a sezam. Ze živočišné výroby jednoznačně dominuje chov ovcí a koz.

Průmysl se zde i v průběhu 20. století rozvíjel minimálně a byl omezen na potravinářskou výrobu nebo těžbu kamene. Průmyslová výroba je soustředěna téměř výhradně do městských center oblasti, Ivajlovgradu a Krumovgradu. Potravinářská výroba (vinařský průmysl) a těžba a zpracování kamene jsou hlavní odvětví průmyslu i v současnosti.

⁷⁶ *Nacionalen plan za razvitiie na zemedeliето i selskite rajoni 2000–2006. Po specialnata programa na ES za prisъedinjavane v oblastta na zemedeliето i selskite rajoni (SAPARD)*. Sofija 2006, s. 410. Dostupné z: http://www.mzgar.government.bg/Sapard/NationalPlan_program.htm – 30. 5. 2009.

⁷⁷ Tamtéž, s. 437.

⁷⁸ Tato „strategie přežití“ byla rozšířená v celém Bulharsku. Viz Benovska-Săbkova, Milena: c. d., s. 240–256.

Dnešní obyvatelstvo si zajišťuje příjmy i v sektoru služeb a ve stále se rozvíjejícím v cestovním ruchu.

Zdrojem obživy některých registrovaných obyvatel zkoumaného regionu je také současná varianta sezónních prací, což znamená zpravidla tři čtvrtě roku práce v například v Řecku a čtvrt roku „odpočinek“ doma spojený se zemědělskými a domácími pracemi. Z tohoto důvodu mají obce a obcíny po většinu roku ještě méně obyvatel, než uvádí statistiky.

1.7. Stručná charakteristika zkoumaných obcí

Pelevun

Pelevun je středně velká obec se soustředěným osídlením, umístěná v malém údolí kolem potoka. V roce 2001 zde bylo 151 domů, z toho 107 obývaných.⁷⁹ Vesnice leží asi půl hodiny autem od Ivajlovgradu (25 km). Je zde sídlo zástupce starosty, pošta a dva obchody, z nichž jeden slouží zároveň jako hospoda. Škola byla zavřena v roce 2000. Nefunguje ani kulturní dům,⁸⁰ o jehož bohaté volnočasové činnosti za socialismu, která zahrnovala i folklórní skupinu a dramatický kroužek, mi místní vesničané hodně vyprávěli. Dnes jeho místo v omezené míře nahradil klub důchodců, který stejně jako kancelář místostarosty a úřadovna pošty sídlí v budově bývalého Národního výboru. Na návsi stojí socha rodopského bojovníka za svobodu z rusko-turecké války (1877–1878) kapitána Petka a rekonstruovaný kostel svatého Pantelejmona z roku 1843. Hřbitov se nachází za vsí.

⁷⁹ Všechny údaje o počtech domů jsou k roku 2001, viz *Prebrojavane na naselenieto, žilištnija fond i zemedelskite stopanstva prez 2001 godina IV, kn. 26. Oblast Chaskovo*, s. 196. Údaje o vesnicích Gorni a Dolni Juruci viz: *Prebrojavane na naselenieto, žilištnija fond i zemedelskite stopanstva prez 2001 godina IV, kn. 9. Oblast Kărdžali*, s. 196. Označení „středně velká obec“ není přesné, protože v českém prostředí si představíme vesnici s aspoň 500 obyvateli. Ve zkoumaném regionu, jehož centrum Ivajovgrad má asi čtyři tisíce obyvatel, je středně velká vesnice taková, která má více než 100 obyvatel. Označení odvozuji spíše z počtu domů, protože ve všech zkoumaných vesnicích se nachází velké množství prázdných domů.

⁸⁰ Bulharsky *čitalište*, instituce s tradicí od doby národního obrození analogická k našim dnešním kulturním domům ve spojení se základní uměleckou školou – moderně řečeno centrum kultury a volného času.

Vesnice byla do roku 1913 osídlená Řeky, kteří po první balkánské válce odešli do Řecka. Poté se zde usadili maloasijsí Bulhaři, především z obce Kodžabunar (severozápadní Malá Asie, Turecko) a také *Trakijci*, bulharští přesídlenci ze západní egejské Thrákie, která po roce 1919 připadla Řecku. Tyto skupiny samy sebe označovaly podle místa původu *Kodžabunarci* a *Derventci* (přišli z 25 kilometrů vzdálené vesnice Malák Dervent, dnes Mikro Derion, Řecko). Dnes ve vsi žijí Bulhaři, potomci výše zmíněných přesídlenců, a novodobí ekonomičtí migranti – Pomaci a Turci.

V roce 1970 byl Pelevun centrem obcí (analogické k našim střediskovým obcím) o šesti vesnicích a v samotné obci žilo 599 obyvatel.⁸¹ V roce 2008 měl Pelevun již jen 137 stálých obyvatel,⁸² což ho řadilo na páté místo podle počtu obyvatel v občině (kromě centra Ivajlovgradu).

Asi polovina vesničanů je dnes v důchodovém věku.

Obyvatelé se dnes živí samozásobitelským zemědělstvím, pěstováním tabáku a chovem ovcí. Po rozpadu jednotného družstva TKZS bylo založeno družstvo, které se však po deseti letech z důvodu nedostatku pracovních sil rozpadlo. K soukromému hospodaření na větších plochách se rozhodly pouze tři rodiny. Mladí muži pracují v blízkých lomech na kamenné rulové desky (*tikli*). Část obyvatel dojíždí za prací do centra obcí. V roce 2008 ve vsi přechodně bydlelo osm mladých Turků z Kádržalijska, kteří pracovali v lomech.

Orešino

Orešino je malá vesnice soustředěného osídlení. V roce 2001 měla 59 domů, z toho 47 obydlí. Leží 9 kilometrů od Ivajlovgradu. Katastrálně sousedí s obcemi Pelevun a Mandrica. Administrativně patří k vesnici Svirači, kde sídlí starosta. Do vesnice vede asfaltka ze vsi Svirači a končí zde. Lidé, kteří odsud pocházejí a žijí „ve městě“, v Ivajlovgradu, říkají, že Orešino leží „v horách“, i když jeho nadmořská výška je pouze 164 m n. m. Na návsi je kostel svaté Anny z roku

⁸¹ Demografické údaje z let 1970 a 1975 viz *Statističeski sbornik*. Kádržali, Teritorialen informacionno-izčislitelen centăr 1978.

⁸² Všechny údaje o počtu obyvatel v roce 2008 viz <http://grao.bg/tna/tab02.txt> – 26. 1. 2009.

1858, autobusová zastávka a obchod, který slouží zároveň jako hospoda, místními nazývaný *choremag*.⁸³

Vesnice vznikla pravděpodobně na počátku 18. století jako osídlení v okolí hospodářského statku (*čifliku*) tureckého *beje*, velkého vlastníka půdy.⁸⁴ V druhé polovině 19. století (pravděpodobně i dříve) a počátkem 20. století zde žilo řecké obyvatelstvo které se v letech 1913 a 1914 vysídlilo. Roku 1914 přišli *Boašerliji*, bulharští přesídlenci ze severozápadní Malé Asie ze vsí Urumča a Čataltepe v Brusenské oblasti. Jejich potomci žijí v obci dodnes.

V roce 1970 mělo Orešino 218 obyvatel a v roce 2008 již jen 43 stálých obyvatel, většinou důchodového věku.

Kostilkovo

Kostilkovo je zanikající obec, kdysi středně velká a soustředěného osídlení. Leží sedm kilometrů jižně od Pelevunu a nevede sem asfaltová silnice. Do roku 1913 zde žilo řecké obyvatelstvo, poté se tu usídlili bulharští reemigranti z Malé Asie (*Kodžabunarci*) a bulharští uprchlíci z Thrákie (*Derventci*). Ti se během 20. století postupně vystěhovali do měst a do perspektivnějších obcí, například do Pelevunu. Škola byla zavřena již v šedesátých letech. V roce 1970 bylo Kostilkovo součástí Pelevunské občiny a mělo 69 obyvatel, v roce 2008 už jen pouhé 4 obyvatele. V roce 2001 zde stálo 32 domů, z toho tři obydlené. Jediní dva práceschopní muži jsou dnes pastevcí ovcí. Většina domů v obci je v dezolátním stavu stejně jako dva kostely.

Koncem 19. století bylo Kostilkovo velkou vesnicí s vyspělým řemeslem (hrnčířství, hedvábnictví), dnes je zarostlé ostružiním a mezi ruinami domů se prohánějí ovce.

V roce 2002 zde koupil dům jeden Belgičan, který se svými přáteli Bulhary založil občanské sdružení s myšlenkou obnovit tradiční způsob života na venkově a

⁸³ Populární označení univerzálních vesnických obchodů je zkratkové slovo, které vzniklo ze slov *chotel*, *restorant*, *magazin* – hotel, restaurace, obchod.

⁸⁴ Primovski, Anastas: c. d., s. 259; srov. Naselenieto na Jugoiztočna Bălgarija. In: Stojkov, S. – Bernštejn, S. B.: *Bălgarski dialekten atlas I. Jugoiztočna Bălgarija*. Sofija, Izdatelstvo na BAN 1964, s. 13–20.

založit školu řemesel.⁸⁵ Sdružení se svou činností snaží zabránit úplnému zániku vesnice a podporovat rozvoj regionu.

Mandrica

Mandrica byla do balkánských válek rozkvétající městečko s rozvinutou řemeslnou výrobou. Dnes je zanikající velkou vesnicí soustředěného osídlení. V roce 2001 stálo v obci 101 domů a 49 bylo obydlených.

Leží 19 kilometrů jižně od Ivajlovgradu. V obci sídlí zástupce starosty a je tu pošta, obchod a hospoda. Do konce socialistické éry bylo v obci zdravotní středisko, škola, knihovna, působila zde folklórní skupina a v první polovině 20. století zde fungovala dokonce gynekologická ordinace a měšťanská škola (*protogimnazia*), která navazovala na čtyřletou obecnou školu dalšími třemi třídami. Tehdy „sedmitřídka“ fungovala pouze v Ivajlovgradu a zde. V obci jsou dva kostely, hřbitovní kostel svatá Nedelja z roku 1718 a kostel svatého Dimitra z roku 1835 na návsi.

Mandrica je jedinou vesnicí v Bulharsku, kde dodnes žijí Albánci. Podle místní etiologické pověsti sem Albánci přišli v první polovině 17. století z vesnice Vitkuki, z Korčanska v jižní Albánii.⁸⁶ Zabývali se podobně jako v jiných albánských sídlech v Bulharsku chovem ovcí na maso a dodávali mléčné výrobky pro tureckou armádu.⁸⁷ Těsně před první balkánskou válkou, v roce 1912, měla Mandrica 1879 obyvatel, což byl vrchol demografického vývoje sídla.

V roce 2008 měla Mandrica už jen 58 stálých obyvatel a 69 přechodně usazených osob – Romů a Pomaků z vesnic Dolen a Pripek ve Zlatogradsku, jihozápadně od Kárdžali, asi 120 kilometrů od Mandrice. Albánské obyvatelstvo je důchodového věku.

Mandrica byla do poloviny 20. století centrem řemeslné výroby. Místní soukeníci, barvíři, krejčí, ševci a výrobci koberců z kozí srsti dodávali zboží do

⁸⁵ Podrobněji viz <http://greenschoolvillage.org/> – 4. 1. 2009.

⁸⁶ Archiv Ústavu folklóru Bulharské akademie věd v Sofii (AIF) I, spis č. 56. Zajímavá je otázka sebeidentifikace obyvatel Mandrice: „*Krev, všechno je bulharské, jen ten jazyk máme albánský.*“ (AIF I, spis č.56).

⁸⁷ Gjuzeev, Bojan: *Albanci v Iztočnite Balkani*. Sofija, IMIR 2004, s. 100.

Dostupné z http://www.imir-bg.org/imir/books/albancite_v_iztochnite_balkani.pdf – 4. 1. 2009.

regionu i do širokého okolí. Vyspělý chov bource morušového a hedvábnictví ovlivnily kulturu vesnice i v architektuře. Třípatrové hliněné domy s vysokými stropy jsou specifikem společným ještě několika vesnicím v okolí na bulharské i řecké straně hranice. Zemědělství se v Mandrici kvůli nedostatku kvalitní půdy v katastru obce nerozvíjelo. Dnešní mladí obyvatelé vesnice, Romové, se žíví hlavně těžbou dřeva v okolních lesích a Pomaci pěstují tabák.

Boturče

Boturče je malá vesnice rozptýleného osídlení. Leží 4 kilometry severozápadně od osady Dolni Juruci a 8 kilometrů jihovýchodně od Pelevunu. Nevede sem asfaltová silnice a není zde obchod.

V roce 1970 Boturče patřilo do občiny Gugutka a mělo 118 obyvatel, v roce 2008 již jen 10 obyvatel. Léto tu trávil starší pár chalupářů, bývalých obyvatel vesnice, z města Kárdžali. Oficiální údaje o počtu domů chybí, já jsem jich zaregistrovala asi 14. Současní obyvatelé Boturče jsou Turci a Pomaci, kteří jsem přišli v druhé polovině 20. století většinou z vesnic vzdálených do 30 kilometrů. Jsou zde obvyklá smíšená manželství Turek a Pomakyně.

Asi kilometr jihozápadně od vesnice se nachází skalnatý vrchol Teketo (465 m n.m), ze kterého je rozhled do širokého kraje a pravděpodobně byl thráckým obětištěm. Na jeho úpatí je hřbitov.

Gorni a Dolni Juruci

Vesnice Gorni Juruci a dva kilometry vzdálená osada Dolni Juruci leží v horské oblasti (Gorni Juruci jsou ve výšce 461 m n. m.). Gorni Juruci jsou malá vesnice soustředěného osídlení. V roce 2001 zde bylo 42 domů, z toho 39 obydlených. Dolni Juruci je víska bez veřejných budov o 9 domech. Je dostupná pouze po polní cestě. Vesnice, nazývané společně také Jurucite, jsou vzdálené asi hodinu autem (37 km) od Ivajlovgradu i od svého administrativního centra Krumovgradu. Úzká asfaltová silnice vede jen do centra vesnice Gorni Juruci, kde jsou dva obchody (jeden slouží i jako hospoda). Sídlí zde zástupce starosty a nalezneme tu *mečit*, muslimskou modlitebnu bez minaretu. Do roku 1989 byla v provozu škola. Dnešní obyvatelé obou vesnic jsou Pomaci, muslimové hovořící bulharsky.

V roce 1970 patřily Gorni a Dolni Juruci do občiny Černičevo. Gorni Juruci měly v té době 187 obyvatel, v roce 2008 se jejich počet snížil na 100. Úbytek obyvatelstva je tu menší než v křesťanských vesnicích. Víska Dolni Juruci měla v roce 1970 37 obyvatel a v roce 2008 24 obyvatel.

V obou vesnicích žili do roku 1913 Turci, poté sem přišlo bulharské křesťanské obyvatelstvo ze západní Thrákie (ves Săčanli) a Pomaci z blízkých vesnic na řecké straně hranice – Chibiljovo a Merikos.⁸⁸ Křesťanští Bulhaři se již v první polovině 20. století postupně vystěhovali do měst.

Jméno obcí „Juruci“ (turecky *Jürükler*) pochází od turkických polonomádských kmenů Juruků, kteří do strategicky významných částí Balkánu, včetně území Rodop, přicházeli od 15. století z Malé Asie a věnovali se polokočovnému chovu ovcí a koní.⁸⁹

⁸⁸ Primovski, Anastas: c. d., s. 252.

⁸⁹ Bočková, Helena: Vlaši na Balkáně. Geneze, historie a kultura minority. Příspěvek k otázce etnokulturní tradice. *Ethnologia Europae Centralis* 7, 2005, s. 80–82.

2. Cesta do neznáma

Migrace a etnické procesy jako součást každodennosti

V této kapitole zaměřuji pozornost na migrace na území zkoumaného regionu ve 20. století, konkrétně na etnické migrace vzniklé z politicko-sociálních důvodů a na pracovní migrace. Pro srozumitelnost a zachování kontinuity naznačuji etnickou situaci a migrace v regionu od raného novověku.

Vycházím z předpokladu, že „v pozadí většiny migračních pohybů [kromě etnických – poznámka B.M.] jsou sociálně ekonomické příčiny.“⁹⁰ Podle neoklasické teorie jsou příčiny migrace faktory, které migranty nutí opustit zemi původu (*push factors*) a faktory, které je naopak přitahují do určitých cílových zemí (*pull factors*). K první skupině faktorů bývá řazen demografický růst, nízká úroveň životních podmínek, nedostatek ekonomických a pracovních příležitostí. Do druhé skupiny faktorů patří poptávka po práci, dostupnost pozemků a příznivé ekonomické příležitosti.⁹¹ Etnické migrace jsou způsobeny politicko-sociálním vývojem.

Migrace obyvatel a interakce různých etnických, náboženských, lokálních a regionálních skupin byly pro obyvatele Balkánu od raného novověku (a pravděpodobně i dříve) součástí každodennosti. Helena Bočková charakterizuje migrace na Balkáně v době osmanské říše: „Pohyb závislého obyvatelstva byl na Balkáně na rozdíl od střední Evropy omezen málo. Často docházelo k rozsáhlým neregulovaným migracím i ke státům řízeným přesunům skupin obyvatelstva na velké vzdálenosti. Po válečných konfliktech, epidemiích či plenění byly dosídlovány celé oblasti.“⁹² H. Bočková dále zdůrazňuje význam individuálních sídelních migrací: „Vedle nárazových masových migrací probíhala nepřetržitě individuální sídelní migrace a kolonizace, která byla prevencí populačních přebytků a silnější sociální diferenciací až do pokročilého 19. století. Sídelní struktura na Balkáně neprodělala velké kolonizační vlny a transformaci jako střední a západní Evropa a sídelní proces byl trvalý a neukončený. Migrace a kolonizace zůstaly součástí

⁹⁰ Botík, Ján: Enkláva a diaspora ako zvláštne formy spoločenstva ľudí. *Slovenský národopis* 21, 1973, s. 504.

⁹¹ Vojtíková, Michaela: Teorie mezinárodní migrace. *Socioweb*, 20. 4. 2005. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=253&lst=119> – 18. 2. 2009; Šišková, Tatjana (ed.): *Menšiny a migranti v České republice*. Praha, Portál 2001, s. 21.

⁹² Bočková, Helena: Vlaši, s. 75.

balkánského způsobu života až do 20. století. Sídlní migrace umožňovalo řídké osídlení a opakované vylidňování celých krajů, stejně jako možnost volného pohybu závislého obyvatelstva v osmanské říši.⁹³ V osmanské říši neexistovalo nevolnictví. Státní poddaní, i když museli odvádět vysoké daně, měli jistou osobní svobodu. Sídlní migrace vznikaly často oddělením některých členů od velkorodiny, kteří odcházeli do vyšších poloh katastru obce, kde získali pozemky při horských kolibách, přičemž nadále udržovali společenské vztahy s otcovským hospodářstvím ve vesnici.⁹⁴ Rozpad velkorodin vedl na Balkáně ke vzniku samot.⁹⁵

Vedle jednorázových migrací, které končily trvalým usídlením v nové lokalitě, tvořily důležitou součást života obyvatel Balkánu sezónní pracovní migrace, které byly podmíněny způsobem obživy. Pro období raného novověku charakterizoval základní rysy výchozích a cílových oblastí pracovních migrací v Evropě Klaus Bade.⁹⁶ Výchozí oblasti neposkytovaly dostatečné zdroje obživy, vyznačovaly se často vysokou hustotou osídlení nebo nízkou produktivitou zemědělství v horských oblastech. Podmínkou sezónních pracovních migrací byla existence hlavního, i když ne dostačujícího zdroje obživy ve výchozí oblasti, přičemž tu existovala období, kdy tato činnost nevyžadovala přítomnost všech pracovníků.⁹⁷

Migranty za prací byli na Balkáně nejčastěji řemeslníci a obchodníci, v některých oblastech sezónní zemědělství námezdní dělníci. Také chovatelé ovčí putovali každoročně se svými stády z letních pastvin do níže položených zimovišť.⁹⁸ V bulharštině existuje jednoslovné označení pracovní migrace (*gurbet*), a člověka, který migruje za výdělkem (*gurbetčija*). Taková slova se vyskytují i v jiných balkánských jazycích a svědčí o rozšířenosti pracovních migrací. Chození za prací nebylo nouzovým řešením sociální bídy, ale její prevencí a prostředkem sociálního

⁹³ Bočková, Helena: Vicedílný dvůr, s. 198–199.

⁹⁴ Frolec, Václav: Kolibarská sídla ve východní části Balkánského poloostrova. *Slovenský národopis* 28, 1980, s. 64–68.

⁹⁵ Týž: *Die Volksarchitektur in Westbulgarien im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1966, s. 27.

⁹⁶ Bade, Klaus: *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*. Praha, Lidové noviny 2004, s. 20–21.

⁹⁷ Tamtéž, s. 21.

⁹⁸ Srov. Bočková, Helena: Vlaši.

vzestupu.⁹⁹ Socioekonomické poměry v osmanské říši rozsáhlou pracovní migraci umožňovaly.

Ivajlovgradsko a Krumovgradsko byly po staletí výchozí oblasti pracovních migrací. Cílovými oblastmi řemeslníků, obchodníků a zemědělských dělníků z Ivajlovgradska a Krumovgradska byla do počátku 20. století směrem na jih západní egejská Thrákie včetně pobřeží Thráckého moře (bulharsky *Belomorie*) a tamní hospodářská centra Dimotichon, Edirne, Komotini, jihovýchodním směrem Istanbul a západní Malá Asie, směrem na sever pak Hornothrácká nížina a její ekonomická střediska Plovdiv, Chaskovo a jiná.

Ve druhé polovině 20. století se zkoumaný region stal cílovou oblastí sezónních pracovních migrací pro Pomaky a Turky ze západnějších oblastí východních Rodop.

2.1. Etnické složení Ivajlovgradska a Krumovgradska koncem 19. a počátkem 20. století

Doklady o etnických poměrech v oblasti pocházejí až z konce 19. století. Podle dostupných údajů byl v novověku zkoumaný region etnicky i nábožensky smíšený. Přesné etnické hranice tu podobně jako v mnoha jiných oblastech Balkánu neexistovaly. Zkoumaná oblast byla v osmanské říši součástí strategicky významného území, které leželo v pásu od Istanbulu přes historickou Thrákiu do Makedonie, a bylo soustavně osídlováno osmanskými Turky a dalšími turkickými etniky, například Juruky.

Z informací z doby před první balkánskou válkou víme, že na Ivajlovgradsku se v roce 1912 nacházelo 98 obcí, z nichž 77 bylo obydleno tureckým obyvatelstvem, 11 obcí bulharským obyvatelstvem a 10 řeckým. V jedné vesnici žili Albánci (Mandrica). Na Ivajlovgradsku tehdy podle výsledků sčítání obyvatel žilo 11 396 Turků, 10 303 Řeků, 5 049 Bulharů a 1 879 Albánců.¹⁰⁰ Bulharské a turecké

⁹⁹ Bočková, Helena – Pospíšilová, Jana: Bulhaři v Brně. Proměny profesní a etnické minority. *Český lid* 93, 2006, s. 115.

¹⁰⁰ Miletič, Ljubomir: c. d., s. 86.

obyvatelstvo bylo převážně venkovské, žilo především v malých sídlech a zabývalo se zemědělstvím a pěstováním technických plodin. Město Ivajlovgrad bylo téměř výhradně osídleno řeckým obyvatelstvem. Řekové v Ivajlovgradu i v ostatních sídlech regionu se věnovali obchodu a řemeslu (hedvábnictví, hrncířství) a patřili ke vzdělanější vrstvě obyvatel, stejně jako Albánci v Mandrici. Údaje z roku 1912 nezmiňují Pomaky. Pravděpodobně byli při sčítání obyvatelstva zařazeni k Turkům. Je však možné, že na přelomu 19. a 20. století v oblasti vůbec nežili.

O etnické situaci na Krumovgradsku počátkem 20. století chybějí přesné údaje. Horské vesnice tu v pozdním novověku osídlili turkičtí, původně polonomádští, Juruci, kteří do strategických oblastí Balkánu přicházeli od 15. století z Malé Asie a věnovali se chovu ovcí a koní.¹⁰¹ Na Krumovgradsku se usadili po ústupu od tradičního polokočovného způsobu života v asi 45 vesnicích a osadách.¹⁰²

2.2. Etnické migrace po balkánských válkách (1913–1915)

Ivajlovgradsko a Krumovgradsko se staly po skončení první balkánské války v roce 1913 součástí bulharského státu. V témže roce, po ukončení druhé balkánské války (trvala od června do srpna 1913), se v této oblasti ustálily nové státní hranice. Rozdělení původního území osmanské říše státními hranicemi způsobilo, že část obyvatel se v nových balkánských státech ocitla v postavení etnických menšin.

Na základě mezistátních bilaterálních smluv začala po balkánských válkách řada přesídlovacích akcí, které pokračovaly i ve dvacátých letech. Výměnou obyvatelstva měly přispět k etnickému „očišťení“ nově vzniklých států. Například koncem roku 1913 byla dohodnuta etnická výměna obyvatelstva v 15 kilometrů širokých pásech území po obou stranách nové turecko-bulharské hranice, rozdělující území historické Thrákie na východní a západní část. Tento přesun obyvatelstva se dotkl téměř 100 tisíc osob.¹⁰³ Bulharská dobová literatura hovoří o 30 tisících vysídlených Turcích z Bulharska a 70 tisících vysídlených Bulharech z turecké

¹⁰¹ Bočková, Helena: Vlaši, s. 81; Rakšieva, Svetla: Nomadizám i transhumans v Trakija prez 16–19 vek. In: *Trakiecăt i negovijat svjat*. Chaskovo, Etnografski institut s muzej pri BAN 1997, s. 152.

¹⁰² Primovski, Anastas: c. d., s. 25–26, 252; Naselenieto na Jugoiztočna Bălgarija, s. 19.

¹⁰³ Bade, Klaus: c. d., s. 232.

východní Thrákie.¹⁰⁴ O složitosti akce svědčí fakt, že právní a majetkové vyrovnání bulharských a tureckých běženců bylo mezi oběma státy dohodnuto a podepsáno až v roce 1925.¹⁰⁵

Po balkánských válkách odcházeli muslimové z území nově připojených k Bulharsku, Srbsku a Řecku do zbytků osmanské říše. Jenom z Makedonie a západní Thrákie tehdy odešlo na 100 tisíc muslimů.¹⁰⁶ Etnické „očišťování“ probíhalo částečně spontánně a zčásti z nařízení národních vlád.¹⁰⁷ Trpěli přitom příslušníci všech etnik.

Z Ivajlovgradska a východního Krumovgradska odešlo v letech 1913 a 1914 téměř všechno řecké a turecké obyvatelstvo do Řecka a do osmanské říše. V opuštěných vesnicích se od roku 1913 začali usazovat bulharští přesídlenci z turecké východní Thrákie a od roku 1914 z Malé Asie. Bulharská vláda ustanovila speciální komise pro usídlování bulharských běženců, kterých tehdy přišly desítky tisíc. Bulhaři se z nařízení komisí usazovali především v pohraničních oblastech jižního Bulharska, které byly ke státu připojeny v roce 1913 (Rodopy, západní egejská Thrákie). Bulharsko, které v roce 1913 obsadilo egejskou západní Thrákií, přijímalo bulharské migranty v egejském přístavu Dedeagač (dnes Alexandrupolis, Řecko). Bulharští běženci se usídlovali i v okolí přístavu. Do konce roku 1913 se jen v dedeagačském okrese usadilo téměř 8 tisíc osob.¹⁰⁸

Na Ivajlovgradsku byl osídlovací proces v roce 1914 zdlouhavý. Několik vesnic bylo za balkánských válek vypáleno a téměř srovnáno se zemí. Velkým problémem byl nedostatek cest a silnic uvnitř regionu a absence komunikace, která by region spojovala s vnitrozemím Bulharska. Bezprostředně po usídlení vládl v celé oblast hlad.¹⁰⁹ Novousedlí Bulhaři ještě neměli možnost si vypěstovat vlastní potraviny a celá oblast byla vyčerpaná válkami. Špatná dostupnost regionu

¹⁰⁴ Trifonov, Stajko: Bežanskijat vāpros v Trakia 1912–1915. In: Stefanov, Ivan (ed.): *Demografski i etnosocialni problemi v Iztočni Rodopi*. Plovdiv, Christo G. Danov 1988, s. 230.

¹⁰⁵ Čankov, Dimo: Trakijskite preselnici v Ivajlovgrad i Ivajlovgradsko. In: *Sbornik Trakija 1*, Chaskovo, Trakijski naučen institut 2001, s. 82.

¹⁰⁶ Bade, Klaus: c. d., s. 232.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 233.

¹⁰⁸ Trifonov, Stajko: c. d., s. 234.

¹⁰⁹ Čankov, Dimo: c. d., s. 85.

z bulharského vnitrozemí znesnadnila cestu vládní humanitární pomoci – dodávkám základních potravin a zrna na osev.

Maloasijsí Bulhaři – příběh reemigrantů

První novoosídlenci, kteří na Ivajlovgradsko a Krumovgradsko po balkánských válkách přišli, byli bulharští reemigranti ze severozápadní Malé Asie. Bulhaři z Malé Asie přicházeli do nového bulharského státu již po roce 1878, tehdy se však neusazovali na Ivajlovgradsku, protože to ještě zůstávalo součástí osmanské říše. Přesídlování Bulharů z Malé Asie probíhalo na rozdíl od odsunu bulharského obyvatelstva z východní Thrákie dobrovolně.¹¹⁰

O bulharském vesnickém osídlení v severozápadní Malé Asii máme doklady od počátku 19. století. Tehdy se bulharské vesnice nacházely ve třech oddělených regionech. Oblast, která byla popsána jako první, se nachází asi 50 kilometrů na východ od východního pobřeží Marmarského moře, jihovýchodně od Bosporu (dnes administrativní oblast Orhangazi). Druhá oblast, ve které bylo zaznamenáno nejvíce bulharských vesnic, leží sto kilometrů jižně od jižního pobřeží Marmarského moře (dnes oblast Balikesir). Třetí oblast, kde byly známy tři bulharské vesnice, se nachází několik kilometrů na východ od úžiny Dardanely (oblast Boasehir, dnes Çanakkale). Zatímco bulharské vesnice v prvních dvou oblastech vznikaly podle dostupných údajů od konce 17. století, obce ve třetí oblasti jsou výsledkem migrace Bulharů do Malé Asie v polovině 19. století. Bulharští etnologové a historici popsali v těchto oblastech 26 novodobých bulharských vesnic, jejichž obyvatelé se neasimilovali, tedy se „neporečtili“ nebo „nepoturčili“.¹¹¹ Obyvatelé těchto vesnic si zachovali křesťanskou víru a jazykem běžné komunikace pro ně zůstala bulharština. Zachovali si bulharskou etnickou identitu, která byla na konci 19., a především počátkem 20. století hlavním předpokladem pro jejich reemigraci do bulharského státu.

Nejdříve popsanou bulharsko maloasijskou vesnicí byla obec Kăz-Dervent na polovině cesty mezi Istanbulem a Bursou, 50 kilometrů východně od východního pobřeží Marmarského moře. Svědectví o bulharské vesnici podal již v roce 1808

¹¹⁰ Tamtéž, s. 145.

¹¹¹ Nikolčovska, Marija: Bălgarskite sela, s. 103.

italský cestovatel Salvatori.¹¹² Dopis, ve kterém líčí život obyvatel obce Káz-Dervent, otiskl ve sborníku *Slovanka* v roce 1814 Josef Dobrovský.¹¹³ Místní obyvatelé se podle Salvatoriho záznamů živili hedvábnictvím, pěstováním lnu a ovocnářstvím.¹¹⁴ Tuto vesnici zmiňují v druhé polovině 19. století také čeští archeologové působící v Bulharsku bratři Hermenegild a Karel Škorpilové¹¹⁵ a historik a balkanista Konstantin Jireček.¹¹⁶ K. Jireček píše, že maloasijské Bulhaři byli na konci 19. století v kontaktu s Bulhary z evropské části osmanské říše prostřednictvím cestujících krejčích z srednogorského horského městečka Koprivštica ve středním Bulharsku.¹¹⁷ Bulharští obyvatelé vesnice Káz-Dervent byli do konce 19. století asimilováni okolním řeckým obyvatelstvem, které v oblasti žilo. Po skončení řecko-turecké války v roce 1922 všichni přesídlili do Řecka v rámci nucené vzájemné výměny křesťanského a muslimského obyvatelstva mezi Tureckem a Řeckem.¹¹⁸

Největší známou bulharskou vesnicí v severozápadní Malé Asii byla obec Kodžabunar ve druhé zmíněné oblasti, 70 kilometrů jižně od marmarského přístavu Bandırma. Na počátku 20. století vesnice čítala asi 350 domů. Podle ústního podání byli její obyvatelé uhlíři a pocházeli z Ivajlovgradska ze vsi Kamilski Dol.¹¹⁹ Vesnice Kodžabunar byla založena pravděpodobně na počátku 18. století a později se v ní usazovali Bulhaři i z jiných ivajlovgradských vesnic (Gornoselei, Chuchla). Podle ústní tradice byl Kodžabunar první bulharskou vesnicí v oblasti. V jejím okolí byly později zakládány další bulharské obce. Sedm vesnic vzniklo rozsídlením několika rodin z Kodžabunaru.¹²⁰ Další obce v blízkosti Kodžabunaru zakládali Bulhaři z Ivajlovgradska, Čirpanska, Jambolska, Sofijska, Samokovska,¹²¹ tedy z různých nížinných a podhorských krajů dnešního jihozápadního a jihovýchodního Bulharska.

¹¹² Tamtéž, s. 101.

¹¹³ Dobrowski, Josef: *Slovanka*. Prag 1814, s. 86.

¹¹⁴ Šišmanov, Dimităr: *Neobiknovenata istorija na maloazijskite bǎlgari*. Sofija 2001, s. 46.

¹¹⁵ Škorpil, Hermenegild i Karel: *Geografija i statistika na Knjažestvo Bǎlgarija*. Plovdiv, 1982².

¹¹⁶ Jireček, Konstantin: *Cesty po Bulharsku*. Praha, Matice česká 1888, s. 195.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 195.

¹¹⁸ Šišmanov, Dimităr: c. d., s. 51; srov. Hradečný, Pavel a kol.: c. d., s. 391.

¹¹⁹ AIF I, spis č. 79; AIF II, spis č. 89.

¹²⁰ Nikolčovska, Marija: *Bǎlgarskite sela*, s. 107.

¹²¹ Dorosiev, Ljubomir: *Bǎlgarskite kolonii v Mala Azija. Spisanie na BAN 24, 1922*, s. 64–75.

Bulharští přesídlenci v této oblasti se zabývali stejně jako v některých výchozích obcích pálením dřevěného uhlí a jeho dodávkou do velkých ekonomických center (Bursa, Istanbul), zemědělstvím a ovocnářstvím. Osídlená oblast byla porostlá listnatými lesy, protkaná řekami a potoky. V lesích vesničané těžili dřevo na výrobu dřevěného uhlí a žďářením získávali půdu.

Řadu vzpomínek potomků maloasijských reemigrantů na život ve vsi Kodžabunar zapsali v osmdesátých letech 20. století na Ivajlovgradsku etnologové z Ústavu folklóru Bulharské akademie věd. S touto živou ústní tradicí jsem se setkala v terénu i já o dvacet let později. O hospodářském, společenském a kulturním životě Bulharů v Malé Asii se dozvídáme pouze vybrané informace, protože tradování vzpomínek je selektivní a dotýká se především podstatných otázek života nositele tradice.¹²² Traduje se například, že v Malé Asii žili Bulhaři v jednoprostorových domech pokrytých slámou a k orbě používali dřevěné rádlo.¹²³ Nejčastěji zapsanou (předpokládám i tradovanou) vzpomínkou na život v Kodžabunaru je vzpomínka na velký pramen, u kterého byla vesnice založena. Podle pramene byla obec i pojmenovaná: *koca*, čti *kodža*, turecky znamená velký, *pinar*, čti *punar*, znamená pramen. Slovo *pinar* – *bunar* bylo s malou hláskovou změnou přejaté do bulharštiny a znamená studna. Voda z pramene byla léčivá a velký dub nad pramenem považovali vesničané za posvátný. Vesničané pramen uctívali a u něj se odbývala většina společenských a kulturních událostí obce.¹²⁴

Třetí oblastí v Malé Asii, kde žili v 19. století Bulhaři, byla oblast Boašehir v blízkosti úžiny Dardanely. Uhlíři z ivajlovgradské vsi Gornoselci tu v letech 1850 až 1873 založili tři vesnice: Urumče, Čataltepe a Enikjoj (Novo selo).¹²⁵ Podle pověsti tradované v Orešině, kde dnes potomci reemigrovaných gornoselských uhlířů žijí, byli gornoselští uhlíři uvězněni v Edirne a poté posláni do vyhnanství do severozápadní Malé Asie. Sloužili zde jednomu bohatému *bejovi* (velkému držiteli

¹²² Švecová, Soňa: Tri razy o tradícii. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1. *Studia Ethnographica* VI, 1990, s. 12.

¹²³ AIF I, spis č. 34; AIF II, spis č. 89.

¹²⁴ AIF I, spis č. 34; Sultana Gineva, narozena 1924 v Svirači. Pramen nazývali *Odata*, tedy voda. Srov. Nikolčovska, Marija: Bălgarskite sela, s. 105.

¹²⁵ Dorosiev, Ljubomir: c. d., s. 211–212.

půdy), který jim za dobré služby daroval půdu.¹²⁶ Při svém výzkumu jsem se setkala asi s pěti variantami této pověsti.

Bulharští reemigranti z Malé Asie, nazývaní také *Maloazjanci*, se sami dělí na dvě nestejně početné skupiny podle oblasti, odkud z Malé Asie přišli.¹²⁷ První skupinou jsou *Kodžabunarci* a druhou, méně početnou skupinou, *Boašerliji*. Jako *Kodžabunarci* se označují přesídlenci z největší maloasijské bulharské vesnice Kodžabunar. Pro zjednodušení užívám toto pojmenování i pro obyvatele okolních vesnic, jako byly například Mandār, Gjobel, Tjobjelen, Taškesi nebo Killik.

Boašerliji sami sebe nazývají také *Bubašerliji*, *Buvašerci*. Stejně je označují i skupiny „těch druhých“. Pojmenování pochází z názvu oblasti Boašchir, ve kterém se bulharské *boašerlijské* vesnice Urumče, Čataltepe a Enikjoj nacházely.

Reemigrace bulharských obyvatel z maloasijských vesnic byla právně založena na žádostech zástupců obcí. Vyslanec bulharské delegace v Istanbulu Zlati Čolakov navštívil v roce 1914 bulharské vesnice v Malé Asii, aby zorganizoval přesídlení jejich obyvatel do Bulharska.¹²⁸ Informace o průběhu reemigrace obsahuje diplomatická korespondence bulharského Generálního konzulátu v Istanbulu s bulharským ministerstvem zahraničí, s Vysokou portou a jiné dokumenty, které na počátku dvacátých let prostudoval a zveřejnil Ljubomir Dorosiev.¹²⁹

Po balkánských válkách ztratili Bulhaři v Malé Asii životní jistoty. V Evropě se teritorium osmanské říše zmenšilo na minimum a do Malé Asie přicházely ohromné počty muslimských uprchlíků. Turci se usazovali ve vesnicích blízko bulharských a podle dobové literatury se mstili za příkoří vytrpěná za strany balkánských křesťanů během válek. Kradli Bulharům dobytek, napadali je a

¹²⁶ AIF I, spis č. 56.

¹²⁷ Musím zdůraznit, že pojednávám pouze o vesnickém bulharském obyvatelstvu. Obyvatelé maloasijských měst ponechávám stranou svého zájmu, protože jejich reemigrace nebyla organizovaná a nesměřovala do Ivajlovgradska. Do městských center v Malé Asii, hospodářských středisek osmanské říše přicházeli řemeslníci a obchodníci z území dnešního jižně od Staré planiny často z řemeslnických a obchodních městeček v podhůří Staré planiny (Kalofer, Karlovo) a v pohoří Sredna gora (Koprivštica). Obchodníci dodávali především sukno a dobytek, řemeslníci byli krejčí, zedníci a jiní. V maloasijských městech se usazovali zpravidla na několik let, někdy i trvale.

¹²⁸ Šišmanov, Dimităr: c. d., s. 63.

¹²⁹ Viz Dorosiev, Ljubomir: c. d.

dokonce i zabíjeli. Osmanská vláda násilnosti nešetřila.¹³⁰ Z těchto důvodů se zdejší Bulhaři rozhodli pro reemigraci. Pomýšleli na výměnu majetku s Turky v západní Thrákii. Výměna se nezdařila a Bulhaři opustili Malou Asii ve strachu o život bez nároku na finanční náhradu.

Maloasijsí Bulhaři se na evropský břeh přeplavili v několika skupinách přes Marmarské moře a Dardanely. *Kodžabunarci* se od března do května roku 1914 přeplavili na sedmi parnicích z přístavu Bandırma do egejského přístavu Dedeagač, který tehdy patřil Bulharsku. *Boašerliji* se nalodili na dva parníky v květnu 1914 v přístavišti Kemer, jejich cílem byl opět Dedeagač. Ljubomir Dorosiev uvádí přesný počet vycestovaných osob: 6255.¹³¹ Podle ústního podání řada uprchlíků během cesty a čekání na ubytování zemřela kvůli špatným hygienickým podmínkám. To potvrzuje i rozdíl v počtu osob vycestovaných z Malé Asie (6255 osob) a registrovaných v Bulharsku (4423 osob).

Maloasijsí Bulhaři měli být z nařízení bulharské vlády usídlení v západní Thrákii – v gjumjurdžinské oblasti (dnes Komotini, Řecko) a v odrinské oblasti (Edirne, Turecko), ke které tehdy patřilo i Ivajlovgradsko.¹³² Na Ivajlovgradsku se maloasijsí reemigranti usadili ve vesnicích, které byly do roku 1914 osídleny řeckým obyvatelstvem. V roce 1914 se *Boašerliji* usídlili ve zkoumané vsi Orešino (62 rodin, 293 osob), *Kodžabunarci* v Pelevunu (celkem 110 rodin z Kodžabunaru a dalších vesnic), v Kostilkově a dalších vesnicích na Ivajlovgradsku. *Boašerliji* spolu s *Kodžabunarci* osídlili vesnici Svirači. Tyto dvě bulharské maloasijské skupiny byly zpočátku endogamní a lišily se krojem.

Gjumjurdžinská oblast, ve které se usadil velký počet maloasijských Bulharů, připadla po roce 1920 Řecku. Bulharští reemigranti z tohoto důvodu přesídlovali znovu, za bulharské hranice. Na Ivajlovgradsku se usazovali ve vesnicích, kde se již už v roce 1914 usídlili jejich příbuzní, například v Pelevunu, Kostilkově a jinde.

Asi polovina všech bulharských navrátilců, kteří odešli z Malé Asie v roce 1914 (celkem 2202 osob), se usadila na Ivajlovgradsku.¹³³

¹³⁰ Tamtéž, s. 125.

¹³¹ Tamtéž, s. 165.

¹³² Tamtéž, s. 165.

¹³³ Tamtéž, s. 172.

Maloasijsí Bulhaři se usídlením na podhorském Ivajlovgradsku ocitli v klimatických podmínkách, které se od těch v severozápadní Malé Asii lišily. Přírodním podmínkám museli do jisté míry přizpůsobit svůj způsob obživy. V Malé Asii se Bulhaři zabývali především uhlířstvím a zemědělstvím, na méně úrodném Ivajlovgradsku přešli k pěstování technických plodin (tabák, sezam), samozásobitelskému zemědělství, chovu dobytka a pěstování bource morušového.

2.3. Migrace v letech 1915 až 1924

Západní egejská Thrákie, v letech 1913 až 1919 součást bulharského státu, byla od roku 1919 pod správou dohodových mocností a roku 1920 připadla Řecku. Vysídlování bulharských křesťanů a muslimů, kteří se v řecké západní Thrákii stali etnickými a náboženskými menšinami, probíhalo v několika fázích v letech 1919 až 1924. Během tohoto období ze západní Thrákie odešlo asi 25 tisíc Bulharů. Ve vesnicích které opustili, se usídlovali řečtí běženci z Malé Asie a z východní Thrákie, která po druhé balkánské válce v roce 1913 zůstala osmanské říši.¹³⁴ Ze západní Thrákie odcházeli nejen Bulhaři, co na tomto území žili po staletí, ale také nově usazení bulharští migranti z východní Thrákie a z Malé Asie, kteří se ve vesnicích a městech západní Thrákie usadili v letech 1913 až 1915.

Trakijci

Trakijci se na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku nazývali bulharští přesídlenci ze západní a východní Thrákie. Podle vesnic, ze kterých v Thrákii pocházeli, užívali další etnonyma, kterými se dělili na podskupiny (například *Derventci* z obcí Malák a Goljam Dervent, *Sačanliji* ze Sačanli). V širším slova smyslu, v pojetí bulharské a řecké etnologie, jsou *Trakijci* (*Θρακη*) bulharská, respektive řecká etnografická skupina, která obývá historickou Thrákii, dnes rozdělenou mezi Řecko, Bulharsko a Turecko.¹³⁵

¹³⁴ Razbojnikov, Atanas: *Obezbългарjavaneto na Zapadna Trakija 1919–1924*. Sofija, Trakijski naučen institut 1940, s. 34; Spirov, Nikola: *Demografski promeni v Zapadna Trakija v kraja na 19 vek i pärvite desetiletija na 20 vek*. In: Stefanov, Ivan (ed.): c. d., s. 219.

¹³⁵ Viz Vakarelski, Christo – Mladenov, Stojan – Kodov, Christo: c. d.; Nikolčovska, Maria – Stefanov, Ivan: c. d., s. 12.

Bulhaři z turecké východní Thrákie se ve zkoumané oblasti usídlovali od konce roku 1913, většinou v prázdných vesnicích. Ze zkoumaných vesnic se nejvíce běženců usadilo v Kostilkově (asi 20 rodin). Na Ivajlovgradsku bylo podle dobových údajů usídleno celkem 216 rodin (tedy asi tisíc osob) Bulharů z východní Thrákie.¹³⁶

Bulharští *Trakijci* ze západní Thrákie se po vysídlení v letech 1919 až 1924 usazovali ve zkoumané oblasti v menších počtech ve vesnicích, kde již byli usazení maloasijské Bulhaři (Pelevun, Kostilkovo). Z velké části se usídlili v prázdných vesnicích, které opustili Turci (Gorno a Dolni Juruci, Boturče a mnoho jiných). *Derventci* se usadili v Pelevunu (20 rodin), v Kostilkově (více než 20 rodin)¹³⁷ a v Mandrici (asi 70 rodin)¹³⁸, ze které po balkánských válkách odešla asi polovina starousedlých Albánců do Řecka. Do Boturče a osady Dolni Juruci přišli Bulhaři ze západothrácké obce Sačanli.¹³⁹ Podle dobových údajů se na Ivajlovgradsku usídlilo celkem 989 rodin (tedy asi pět tisíc osob) ze západní Thrákie.¹⁴⁰

Pro další život *Trakijců* na Ivajlovgradsku měla velký význam řecko-bulharská dohoda z roku 1927 o úpravě vzájemných finančních závazků vyplývajících z výměny obyvatelstva (takzvaná dohoda Kafandaris–Mollov).¹⁴¹ Tato dohoda zajišťovala bulharským občanům peněžitou náhradu za majetek zanechaný na území řecké západní Thrákie a řecké Makedonie.¹⁴² Díky těmto náhradám se v nových sídlech na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku *Trakijci* stali bohatší sociální skupinou v porovnání s maloasijskými Bulhary, protože reemigrantům z Malé Asie žádné odškodnění poskytnuto nebylo.

Pomaci

Pomaci, nazývaní také Bulhaři muslimové (*bălgaromochamedani*, *bălgari-mjusjulmani*) nebo *achrjani* podle antického jména východních Rodop Achrida, jsou

¹³⁶ Čankov, Dimo: c. d., s. 87.

¹³⁷ Kosta Stoilov, narozen 1915, Kostilkovo; AIF I, spis č. 79.

¹³⁸ AIF I, spis č. 19.

¹³⁹ Slavkov, Ilija – Dimitrova, Borjana: *Sačanli. Istoričesko i etnografsko proučvane*. Sofija, Otečestvenija front 1989, s. 145–146.

¹⁴⁰ Čankov, Dimo: c. d., s. 89.

¹⁴¹ Hradečný, Pavel a kol.: c. d., s. 402.

¹⁴² Razbojnikov, Atanas: c. d., s. 42.

bulharsky hovořící muslimové.¹⁴³ Bulharská etnologie je považuje za etnografickou skupinu. Toto pojetí přejímá i Leoš Šatava.¹⁴⁴ Pomaci však mají vlastní identitu, kterou se vymezují vůči Bulharům i vůči Turkům – muslimům. Lze je tedy označit za subetnickou skupinu.¹⁴⁵

Pomaci žijí převážně v pohoří Rodopy podél bulharsko-řecké hranice. Na území dnešního Bulharska se jejich počet odhaduje mezi 200 a 260 tisíci osob.¹⁴⁶ Na řecké straně hranice se počet slavofonních muslimů pohybuje okolo 30 tisíc osob.¹⁴⁷

Původ Pomaků byl a je i v současnosti velkým tématem bulharské historie a etnologie. Po celé 20. století bylo přijetí islámu interpretováno jako násilné poislámšťování Bulharů a převládaly snahy dokazovat „bulharský původ“ Pomaků na základě jazyka a vybraných znaků lidové kultury, například oděvu.¹⁴⁸ Etnologové a historici považovali konzervativní pomackou kulturu a jazyk za starobylé projevy bulharské etnicity, které přetrvaly i po násilném přijetí islámu. „Manipulace s identitou Pomaků“¹⁴⁹ zůstává aktuálním problémem bulharské etnologie i dnes.

Bulharský etnický původ Pomaků je pravděpodobný, násilné poislámšťování již méně. Důvody přechodu křesťanů k islámu v osmanské říši můžeme hledat spíše v sociálních a ekonomických výhodách, které islám poskytoval.¹⁵⁰ Zjevná je paralela bulharských Pomaků se slovanskými muslimy v dnešní Makedonii nebo

¹⁴³ Karachasan-Čanar, Ibrachim: *Etničeskite malcinstva v Bălgarija*. Sofija, LIK 2005, s. 123;

¹⁴⁴ Šatava, Leoš: c. d., s. 49.

¹⁴⁵ Podle Čeboksarov, Nikolaj: *Národy, rasy, kultury*. Praha, Mladá fronta 1978, s. 29.

¹⁴⁶ Brunnbauer, Ulf: An den Grenzen von Staat und Nation. Identitätsprobleme der Pomaken Bulgariens. In: Brunnbauer, Ulf (ed.): *Umstrittene Identitäten. Ethnizität und Nationalität in Südosteuropa*. Frankfurt am Main, Peter Lang 2002, s. 98.

¹⁴⁷ Srov. Šatava, Leoš: c. d., s. 268.

¹⁴⁸ Srov. například Rajčevski, Stojan: *Bălgarite mochamedani*. Sofija, Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ochridski 1998; *Rodopi. Tradicionalna narodna duchovna i socialnonormativna kultura*. Sofija, Etnografski institut s muzej pri BAN 1994; *Kompleksna naučna Rodopska ekspedicija prez 1953 g.* Sofija, Izdatelstvo na BAN 1955; Vrančev, Nikolaj: *Bălgari mochamedani (pomaci)*. Sofija, Bălgarsko narodoučno družestvo 1948.

Od devadesátých let 20. století se někteří bulharští etnologové snaží být ve zkoumání Pomaků nezaujatí a jejich cílem již není dokazovat „bulharský původ“ Pomaků (Antonina Željazkova, Juljan Konstantinov, Aleksej Kaljonski).

¹⁴⁹ Brunnbauer, Ulf: An den Grenzen, s. 99.

¹⁵⁰ Karachasan-Čanar, Ibrachim: c. d., s. 127.

s mnohem početnějšími bosenskými Muslimy, kteří se však ubírali cestou formování moderního národa.

Po vzniku bulharského státu v roce 1878 a zejména po roce 1913, kdy byly k Bulharsku připojeny Rodopy, se Pomaci oficiálně stali součástí bulharského národa. Asimilační snahy ze strany bulharského státu začaly již v roce 1913 a pokračovaly až do konce osmdesátých let 20. století. Již v roce 1913 docházelo k násilnému křtění Pomaků a šikaně ze strany úředníků.¹⁵¹ Oficiální Živkovova socialistická asimilační politika, nazývaná „obrodný proces“, byla zaměřena proti všem národnostním a náboženským menšinám v Bulharsku. Zakazovala například veřejné projevy víry a užívání jiného jazyka než bulharštiny. Jedním z projevů asimilačních snah byly násilné změny „muslimských“ jmen na bulharská.¹⁵² Asimilační politika vyvrcholila v polovině osmdesátých let 20. století.

Během 20. století se někteří Pomaci kvůli náboženské diskriminaci vystěhovali z Bulharska do Turecka. Jiní Pomaci naopak do Bulharska přicházeli, zejména z Řecka. Vlna pomackých přistěhovalců přišla do Bulharska po roce 1920 ze západní egejské Thrákie. Například do obcí Gorni a Dolni Juruci přicházeli v první polovině 20. století Pomaci z blízkých vesnic Chibiljovo a Merikos na řecké straně nové státní hranice.¹⁵³ Je pravděpodobné, že někteří Pomaci z řecké západní Thrákie se rozhodli pro emigraci do Turecka a někteří v řeckém státě zůstali. O migracích Pomaků ve zkoumaném regionu v první polovině 20. století chybí více informací.

V roce 1990 vznikla v Bulharsku politická strana Hnutí za práva a svobody (*Dvižènie za pravà i svobòdi*, DPS), která hájí zájmy menšin žijících na území Bulharska. Protože největší etnickou menšinou v Bulharsku jsou Turci, neoficiálně je tato strana nazývaná „turecká“. Pomaci ve velké většině v posledních dvaceti

¹⁵¹ Vrančev, Nikolaj: *Bălgari mochamedani (pomaci)*. Sofija, Bălgarsko narodoučno družestvo 1948, s. 36; Stojanova, Plamena: Pokrăstvaneto na bălgarite mjusjulmani. *Anamneza* 1, 2006, č. 3, s. 128–144. Dostupné z: http://www.anamnesis.info/broi3/Plamena_Stoqnova.pdf – 23. 2. 2009.

¹⁵² Viz Yalamov, Ibrahim: The „Renaming“: consequences and how to overcome them. In: Popova, Ekaterina – Hajdinjak, Marko (eds.): *Forced ethnic migrations in the Balkans: consequences and rebuilding of societies*. Sofia – Tokyo, IMIR – Meiji University 2005, s. 103–114; Ivanova, Evgenia: The „Renaming process“ among the Pomaks: thirty years later. In: Popova, Ekaterina – Hajdinjak, Marko (eds.): *Forced ethnic migrations in the Balkans: consequences and rebuilding of societies*. Sofia – Tokyo, IMIR – Meiji University 2005, s. 115–121.

¹⁵³ Primovski, Anastas: c. d., s. 252.

letech volí právě tuto stranu.¹⁵⁴ Otázkou je, zda se jedná o posun směrem k „turecké“ identitě, či pouze o snahu zajistit si jako menšina lepší postavení ve státě. Navíc otázka, zda jsou Pomaci etnickou menšinou, nebyla – a dosud není – vyřešena.

2.4. Migrace v období socialismu

Migrační pohyby po nástupu komunistické moci v Bulharsku (9. září 1944) lze s výjimkou několika vystěhovaleckých vln Turků a Pomaků z náboženských důvodů označit jako ekonomickou migraci. Hlavním rysem těchto migrací je stěhování z venkova do měst.

Koncem čtyřicátých let žilo v Bulharsku na venkově 75,3 procent obyvatel. Po druhé světové válce začal a postupně sílil proces urbanizace. Do roku 1992 klesl poměr obyvatel žijících na venkově na 32, 8 procent.

Migraci obyvatel z venkova do měst podnítilo několik faktorů. Jedním z nich byla socialistická kolektivizace zemědělství a znárodnění průmyslu.¹⁵⁵ Kolektivizace se uskutečnila v letech 1948 až 1958. V Bulharsku proběhla kolektivizace zemědělství nejen v nížinných, ale i v podhorských a horských oblastech.¹⁵⁶ Socializace zemědělství znamenala pro venkovské obyvatele radikální zlom v jejich životě, zpochybnění dosud platného světa hodnot, jehož důležitou součástí bylo vlastnictví půdy.¹⁵⁷ Domácnost přestala být základní výrobní jednotkou a její členové se postupně ekonomicky osamostatňovali. Dalším faktorem, který podporoval migraci do měst, byla modernizace zemědělské výroby. V podhorských a horských oblastech Bulharska se modernizace začala prosazovat až v šedesátých letech. Mechanizace a rozvoj nových technologií snížily nároky na počet pracovních sil v zemědělství, a řada venkovských obyvatel tak přišla o zaměstnání. Hledání nových způsobů obživy v rychle se rozvíjejících průmyslových

¹⁵⁴ Ve volbách do Evropského parlamentu v roce 2007 volilo v obci Gorni Juruci Hnutí za práva a svobody 59 voličů ze 78 (tedy 76 procent) při volební účasti 67 procent (<http://www.izbori2007.org/protocols/9/091500068.html> – 4. 1. 2009).

¹⁵⁵ Vasileva, Bojka: *Migracionni procesi v Bălgarija sled vtora svetovna vojna*. Sofija, Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ochridski 1991, s. 6.

¹⁵⁶ Migev, Vladimir: c. d., s. 289.

¹⁵⁷ Danglová, Oľga: c. d., s. 65.

centrech pro ně bylo východiskem. Třetím faktorem byl prudký rozvoj těžkého průmyslu v do té doby agrárním Bulharsku, který nutně potřeboval množství pracovních sil. Všechny tyto faktory byly zcela nebo z velké části podmíněny socialistickou státní a stranickou politikou, která se snažila o modernizaci zcela agrárního Bulharska a zaměstnání v průmyslu, tedy dělnictvo jednoznačně preferovala.

Na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku se kolektivizace uskutečnila v roce 1956 (v níže položené Mandrici) a 1958 (Pelevun, Orešino, Kostilkovo, Gorni a Dolni Juruci). V padesátých letech také začali vesničané region opouštět. Ze zkoumaných vesnic se nejvíce obyvatel vysídlilo z Kostilkova, Boturče a obcí Gorni a Dolni Juruci. *Trakijci*, kteří se v oblasti usadili v první polovině 20. ve zkoumaných obcích Gorni a Dolni Juruci, Boturče, Pelevun, Kostilkovo a Mandrica, odešli z oblasti během druhé poloviny 20. století v podstatě všichni. Například v Mandrici žily v roce 1989 již jen dvě rodiny *Trakijců*.¹⁵⁸ Výjimkami byla smíšená manželství maloasijských Bulharů a *Trakijců*. Velká většina *Trakijců* odešla již v padesátých letech. Hlavním důvodem migrací byla pro *Trakijce* kolektivizace zemědělství. Kolektivizace se týkala všech venkovských obyvatel regionu, ale maloasijské Bulhary do měst migrovali v mnohem menší míře. Otázkou je, proč tomu tak bylo. Důvodem mohla být větší majetnost *Trakijců* a tedy pocit ekonomické zajištěnosti při migraci do měst, nespokojenost s hospodářskými, sociálními a kulturními podmínkami v nových sídlech (často se usadili v obcích „po Turcích“) či fakt, že ve většině vesnic byli *Trakijci* v menšině a nově příchozí, tedy v horším postavení oproti již usídleným maloasijským Bulharům nebo starousedlíkům (Albáncům v Mandrici).

Cílovými místy této ekonomické migrace byly prosperující vesnice v regionu (Pelevun) a město Ivajlovgrad, především se však vesničané stěhovali do nově se rozvíjejících průmyslových center směrem do vnitrozemí Bulharska (Stara Zagora, Dimitrovgrad, Chaskovo, Gabrovo, Plovdiv, Burgas, Sofie). Obyvatelé regionu odcházeli i do oblastního centra Kărdžali. Město Ivajlovgrad, přestože bylo cílem regionálního přistěhovaectví, bylo v letech 1946 až 1956 jedním ze šestnácti bulharských měst se záporným přírůstkem obyvatelstva.¹⁵⁹ Na pohraničním

¹⁵⁸ AIF I, spis č. 71.

¹⁵⁹ Vasileva, Bojka: c. d., s. 97.

Ivajlovgradsku a Krumovgradsku se nerozvíjel jiný než potravinářský a zpracovatelský průmysl. Proto zde nebylo možné řešení, které známe z českého prostředí: velká část pracovníků, která přišla mechanizací zemědělství o zaměstnání, zůstala bydlet v obci a dojížděla pravidelně za prací do blízkého průmyslového centra.¹⁶⁰ V ivajlovgradských vesnicích zůstávali žít pouze zemědělství pracovníci – zaměstnanci družstev a část obyvatelstva přešla do sektoru služeb.

Obecně se v Bulharsku z venkova do měst stěhovalo pouze křesťanské obyvatelstvo. Pomaci a Turci na venkově zůstávali. Život v uzavřených vesnických společenstvích byl prostředkem k přetvoření a zachování tradiční lokální identity, která byla spojena s islámským vyznáním. Byli vlivem historicko-politického vývoje více připoutáni k půdě než bulharští křesťané. V osmanské říši, kde byly majetkové vztahy určovány příslušností k náboženství, muslimové vlastnili a obdělávali větší množství půdy. Obživa venkovského muslimského obyvatelstva v Rodopech byla téměř výhradně spojena s obděláváním půdy a chovem, zatímco rodopští křesťané se živili řemesly a sezónně migrovali za prací.¹⁶¹ Dalším důvodem pro Turky a Pomaky, proč nemigrovat do bulharských měst, bylo i jejich postavení příslušníků etnické, respektive subetnické menšiny a z toho plynoucí obavy z diskriminace bulharskou majoritou. V interpretaci bulharské komunistické strany se tak muslimové vyhýbali „modernizaci“. Protože z venkova odcházelo pouze křesťanské obyvatelstvo, demografická koncentrace muslimských obyvatel se v některých venkovských regionech zvyšovala,¹⁶² například na celém území Rodop. I z těchto důvodů bulharská státní a stranická moc zesilovala od sedmdesátých let 20. století asimilační tlaky na Pomaky a Turky.

V druhé polovině 20. století bylo Ivajlovgradsko nejen výchozí, ale také cílovou oblastí pracovních a ekonomických migrací. Po vysídlení Bulharů zde totiž paradoxně chyběla pracovní síla v zemědělství. Do prázdných domů ve všech zkoumaných vesnicích (kromě malé obce Orešino) přicházeli již od padesátých let Pomaci ze středních a východních Rodop od sedmdesátých let Turci ze západního Krumovgradska, Kärđžalijska a dalších oblastí východních Rodop.

¹⁶⁰ Srov. Fojtík, Karel: K problematice výzkumů etnických procesů v pohraničních územích a enklávách v jihomoravském kraji. In: Navrátilová, Alexandra a kol.: *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě*. Brno, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV 1986, s. 15.

¹⁶¹ Brunnbauer, Ulf: *Gebirgsesellschaften*, s. 153–164.

¹⁶² Brunnbauer, Ulf: *An den Grenzen*, s. 119.

Zpočátku byla jejich migrace sezónní, migrovali například v době žní.¹⁶³ Pomacké rodiny ze středních Rodop se věnovaly chovu ovcí a hovězího dobytka. Některé rodiny se v cílových vesnicích usazovaly na několik let, některé odcházely jinam a jiné zůstávaly na trvalo. Tento trend trvá dodnes.

Pro ilustraci migračních pohybů na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku od druhé třetiny 20. století do konce osmdesátých let uvedu dva příklady. Obce Gorni a Dolni Juruci, do roku 1913 s tureckým obyvatelstvem, osídlili po balkánských válkách Bulhaři křesťané ze západothrácké vesnice Sačanli. Koncem dvacátých let se tito novoosídlení *Trakijci* (*Sačanliji*) stali díky pozemkové reformě majiteli půdy, kterou obdělávali, a domů, které obývali. Přesto se snad již v třicátých letech začali z vesnice stěhovat směrem do bulharského vnitrozemí. O tom, že zde nesetrvávali dlouho, vypovídá i skutečnost, že v obcích Gorni a Dolni Juruci nezaložili křesťanský hřbitov. Podnětem pro konečné vysídlení *Trakijců* byla pravděpodobně kolektivizace zemědělství v roce 1958. Do konce roku 1959 se z obcí Juruci všichni *Trakijci* vystěhovali. Odešli do tehdejšího oblastního centra Kárdžali a do vesnice Knižovnik na Chaskovsku.¹⁶⁴ Do prázdných domů postupně přicházeli již od čtyřicátých let 20. století Pomaci z blízkých vesnic Chibiljovo a Merikos z řecké západní Thrákie, které ležely „za kopcem“, tedy za horou Kartal Bunar, jejíž vrchol je součástí bulharsko-řecké hranice. Vysídlení Bulhaři však zůstali vlastníky půdy a domů. Jejich majetek byl v padesátých letech znárodněn a dodnes patří státu. Pomaci mají právo na doživotní užívání domů a půdy a jsou osvobozeni od placení nájmu.¹⁶⁵

Z vesnice Kondovo (leží 3 kilometry jižně od Pelevunu) se do konce padesátých let vystěhovali téměř všichni Bulhaři z východní a západní Thrákie, kteří se zde usídlili v letech 1913 až 1923. Kondovo postupně osídlovali od padesátých let 20. století Pomaci ze západního Krumovgradska a od konce sedmdesátých let Turci z Kárdžalijska.¹⁶⁶ Obě skupiny žijí v obci dodnes.

Podobná situace nastala v mnoha dalších vesnicích na Ivajlovgradsku.

¹⁶³ AIF II, spis č. 89.

¹⁶⁴ Slavkov, Ilija – Dimitrova, Borjana: c. d., s. 153.

¹⁶⁵ Sabri Chasanov, narozen 1960, Gorni Juruci; Kasim Achmedov (Krasimir Julianov), narozen 1946, Gorni Juruci.

¹⁶⁶ AIF I, spis č. 34.

2.5. Období postsocialistické transformace a etnické složení regionu v roce 2008

Po roce 1989 nastalo v Bulharsku období politické a ekonomické transformace. Do života venkovských obyvatel zasáhl rozpad jednotných zemědělských družstev, náhlá vysoká nezaměstnanost a hluboká hospodářská krize. Urbanizace v devadesátých letech pokračovala (poměr městských obyvatel vzrostl z 67,2 procent v roce 1992 na 69 procent v roce 2001) a díky otevření hranic „na Západ“ se po více než čtyřiceti letech objevily možnosti ekonomické migrace do zahraničí. Bulhaři migrovali zejména do zemí Evropské unie a za oceán do Spojených států amerických a do Kanady, ale i do relativně vyspělých zemí střední Evropy, tedy i do České republiky. Muslimové, Turci a v menších počtech i Pomaci, kteří v migraci viděli možnost uniknout asimilačním tlakům bulharského státu, odcházeli do Turecka, méně již do západní Evropy, protože často žili v tradičních rurálních společenstvích. Část těchto vystěhovalců se po několika letech do Bulharska vrátila. Přesto jen v devadesátých letech 20. století odešlo z Bulharska asi milion osob. Asi čtvrtinu těchto migrantů tvořili Turci a Pomaci.

V roce 2008 bylo Ivajlovgradsko a východní Krumovgradsko etnicky smíšenou oblastí. Kromě obcí s bulharským obyvatelstvem, *Maloazjanci* a posledními *Trakijci*, se v regionu nacházely bulharské starousedlické obce a obce s pomackým a tureckým obyvatelstvem, případně s oběma skupinami v jedné lokalitě. Pomaci a Turci v regionu byli novousedlíci z druhé poloviny 20. století. Starousedlické obce s tureckým obyvatelstvem jsou charakteristické pro západní část Krumovgradska a ostatní oblasti východních Rodop, starousedlické pomacké vesnice leží nejvíce v západních a středních Rodopech.

Pro nastínění migračních pohybů a etnických poměrů v nedávné minulosti použiji dva příklady z Pelevunu a z Mandrice.

V Pelevunu žije 137 stálých obyvatel, z nichž asi deset osob je mladších 35 let. Většinu obyvatel tvoří potomci maloasijských Bulharů, *Kodžabunarců*. Další, početně menší skupinou jsou Pomaci, kteří pocházejí se středních Rodop a v Pelevunu se usadili v šedesátých letech 20. století.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Další tři rodiny Pomaků přišly asi před sedmi lety ze vsi Dolen ve východních Rodopech. Jediný místní lékař a jeho manželka, zdravotní sestra, kteří pracovali ve zdejším zdravotnickém zařízení do

Dvě dospělé děti jedné z rodin soukromých zemědělců žijí a pracují na Kanárských ostrovech. Další rodina, která v Pelevunu provozuje rodinné zemědělské hospodářství, zaměstnává své dva neženaté dospělé syny. Asi pět místních mladých mužů pracuje v blízkých lomech na kamenné rulové desky (*tikli*). Kamenolomy poskytují pracovní příležitost mladým mužům z celého regionu a také sezónním pracovním migrantům. Tito pracovní migranti jsou zpravidla Turci, protože Bulhaři hledají pracovní příležitosti ve velkých městech nebo v zahraničí a Pomaci – pokud nemigrují do měst nebo do zahraničí – se zaměřují na zemědělství a pěstování tabáku. V roce 2008 bydlelo v Pelevunu osm Turků z vesnic na Kãrdžalijsku (asi 100 kilometrů západně od Pelevunu). Po měsíci se vždy střídali s dalšími dělníky z Kãrdžalijška. Jejich příchod do regionu a práci v lomech organizovala firma z Kãrdžali.

Blížkost Řecku a možnost výdělků v „bohatší“ zemi motivovala řadu obyvatel Pelevunu v mladém a středním věku k odchodu za prací k jižním sousedům. V Řecku v roce 2008 pracovalo asi deset Bulharů a velká část Pomaků z Pelevunu. Tato pracovní migrace byla sezónní. Jeden nebo dva členové domácnosti zůstávají v Pelevunu a ostatní členové, často manžel (nebo manželka) a dospělé děti, pracují po většinu roku v Řecku a do vesnice se vracejí na několik měsíců v roce, většinou v zimním období, kdy je v Řecku nedostatek pracovních příležitostí nebo v létě, aby se věnovali drobným zemědělským pracím zaměřeným na samozásobitelství.

Mandrica měla v roce 2008 podle statistických údajů 58 stálých obyvatel a 69 registrovaných přechodně usazených obyvatel. Asi polovinu obyvatelstva tvoří Albánci křesťané, kteří jsou v důchodovém věku a převažují ženy. Jejich dospělé děti z obce dávno odešly do měst a část z nich v devadesátých letech do západní Evropy. Některé ze starých albánských žen, se kterými jsem při výzkumu mluvila, prožily svůj život ve velkých městech ve vnitrozemí Bulharska, kde pracovaly ve službách nebo průmyslu, jedna z nich byla zubní lékařkou. Do Mandrice, ze které pocházely, se vrátily strávit důchod.

jeho zavření roku 1990, jsou Pomaci. Tento lékař byl kolem roku 2000 zvolen starostou. Dnes celá rodina pracuje v Řecku. Další pomacké rodiny se v roce 2008 věnovaly chovu ovcí a pěstovaly tabák.

Další obyvatelé Mandrice jsou Pomaci, kteří pocházejí z vesnic Dolen a Pripek na Zlatogradsku, jihozápadně od Kărdžali (asi 120 kilometrů západně od Mandrice). V roce 2008 žilo v Mandrici pět pomackých rodin již pět let a jejich členové se zabývali pěstováním tabáku. Jedna rodina se chystala zpátky do své obce Dolen, kde žila většina příbuzných. Ostatní rodiny plánovaly zůstat v Mandrici ještě na několik let, ale ne natrvalo.

Romové, kteří tvoří třetí skupinu obyvatel Mandrice, se v roce 2008 dělili na dvě podskupiny: Romové posledních deset let usazení a Romové kočovní, kteří si na léto za vesnicí postavili tábor. Muži obou romských skupin se živili jako lesní dělníci a vykonávali za úplatu drobné služby místním zestárlým obyvatelům, například štípání dříví nebo drobné opravy v domácnosti.

Tyto dva příklady ilustrují etnické poměry vesnic dnešního Ivajlovgradska a ukazují tendence migračních pohybů na území regionu po roce 1989. Do jisté míry odrážejí venkovské poměry v celém dnešním Bulharsku. Zjevná je tendence úbytku venkovského bulharského křesťanského obyvatelstva, které se z oblasti vysídluje a vymírá. Romové, Turci a Pomaci migrují mezi vesnicemi v rámci zkoumané oblasti a přicházejí z oblastí okolních. Jako příslušníci etnických menšin, a tedy v rámci Bulharska marginalizovaných skupin, nacházejí na vylidněném venkově pracovní příležitosti, bydlení a prostor pro osobní a skupinovou realizaci.

2.6. Etnokulturní procesy na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku

ve 20. století

Pokusila jsem se nastínit složitou historii migrací na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku v průběhu 20. století. V první polovině 20. století byly většinou důsledkem vzniku nových hranic. Zčásti byly určovány přímo etnickou politikou balkánských států, zčásti probíhaly spontánně. Slovy Karla Badeho „pohyb lidí přes hranice byl důsledkem pohybu hranic přes lidi.“¹⁶⁸ Na Balkáně, kde byly migrace častou událostí v životě jednotlivců a celých společenství po staletí, docházelo při migracích velmi často k interakci různých etnik a regionálních skupin. Migranti se postupně přizpůsobovali novému prostředí a utvářeli nová lokální společenství.

¹⁶⁸ Bade, Klaus: c. d., s. 8.

Přistěhovalci přerušili dosud platné územní, sociální, hospodářské a kulturní vazby s místem svého dosavadního života (ne nutně s jádrem mateřského národa, jak píše Ján Botík),¹⁶⁹ přičemž zároveň navázali takové vazby s jinými společenstvími.¹⁷⁰

Migrace obyvatel v druhé polovině 20. století měly zpravidla ekonomickou motivaci.

Trvalým usídlením přistěhovalců v novém sídle začínají etnokulturní procesy. Po počáteční adaptaci dochází kontaktem různých skupin přistěhovalců a starousedlíků ke vzájemnému ovlivňování a prolínání kultur a tím k osvojování, přebírání a přetváření prvků z jiné kultury. Tento proces se nazývá akulturace.¹⁷¹ Podle Jána Botíka je důležitou podmínkou bezkonfliktního fungování nové vesnické pospolitosti stejnorodost její kultury. V obcích, kde se setkali přistěhovalci jednoho etnika z různých regionů, docházelo ke kulturní konvergenci, tedy k vyrovnávání existujících nářečních a kulturních rozdílů, a k formování nové homogenní kultury.¹⁷² Předpoklady ke kulturní konvergenci vznikly na Ivajlovgradsku a východním Krumovgradsku během 20. století v obcích, kde se setkali bulharští starousedlíci s přistěhovalými *Trakijci*, Bulhary z východní a západní Thrákie (Dolno Lukovo, Gugutka) nebo maloasijské Bulhaři s *Trakijci* (Pelevun, Kostilkovo, Lensko). Na mnoha místech však k vytvoření homogenní kultury nedošlo, protože jednotlivé skupiny obyvatel spolu nežily dostatečně dlouho. Bulharští *Trakijci* začali po dvaceti třiceti letech svá nová sídla opouštět,

Ve zkoumaném regionu lze ve 20. století identifikovat řadu exogenních a endogenních etnických procesů. Prvním východiskem je soužití regionálních skupin jednoho etnika v jedné obci v první polovině 20. století. Druhým východiskem je soužití různých etnických a subetnických skupin v jedné obci ve druhé polovině 20. století. Tato dvě hlediska oddělují proto, že v první polovině 20. století dochází ve zkoumaných obcích zpravidla k endogenním etnickým procesům, tedy procesům uvnitř jednoho etnika (Bulharů). Ve druhé polovině 20. století dochází k exogenním procesům, které jsou důsledkem kontaktu Bulharů, Pomaků, Turků a Romů. Obě

¹⁶⁹ Botík, Ján: Etnokultúrne procesy v podmienkach etnického rozdelenia. *Slovenský národopis* 43, 1995, s. 432. Na Balkáně neexistovaly jasné etnické hranice. Různé etnické skupiny žily po staletí vedle sebe v sousedních osadách, vesnicích a městských čtvrtích.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 432.

¹⁷¹ Srov. Brouček, Stanislav a kol.: c. d., s. 239.

¹⁷² Botík, Ján: Etnokultúrne procesy, s. 436.

hlediska se liší také motivací – v první polovině 20. století etnické migrace při ztrátě životních jistot a v druhé polovině ekonomické migrace.

V první polovině 20. století se na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku existovaly obce, ve kterých se setkali bulharští (respektive albánští) starousedlíci s přistěhovanými bulharskými *Trakijci* (Mandrica, Dolno Lukovo, Gugutka), vesnice, ve kterých se setkali maloasijské Bulhaři a *Trakijci* (Pelevun, Kostilkovo) a jedna obec, kde se usídlily dvě různé skupiny bulharských maloasijských reemigrantů, *Kodžabunarci* a *Boašerliji* (Svirači).¹⁷³

U *Trakijců* je problematické etnokulturní procesy zachytit, protože se ze všech zkoumaných vesnic již vystěhovali. Proto vycházím pouze z výpovědí maloasijských Bulharů a Albánců – informátorů, které jsem v obcích v roce 2008 zastihla.

K hlubší analýze jsem vybrala vesnici Pelevun. V Pelevunu se ve dvacátých letech 20. století setkaly dvě přistěhované skupiny Bulharů – Maloazjanci (*Kodžabunarci*) s *Trakijci* z obce Malák Dervent v západní egejské Thrákii, tedy *Derventci*. Vhodným ukazatelem vývoje integračních procesů jsou vzájemné sňatky a společné slavení svátků. Obě skupiny byly podle ústní tradice nejdříve endogamní a slavily odděleně všechny výroční svátky. Slavily stejné svátky, ale jejich obyčejová tradice měla rozdílné varianty a doprovázely ji odlišné písně. Na první pohled obě skupiny se lišily krojem. *Trakijci* se postupně přizpůsobovali *maloazjanskému* způsobu slavení svátků. V prvních letech po příchodu *Trakijců*, tedy počátkem dvacátých let, obcházely obec na Štědrý den dvě skupiny koledníků, *Trakijci* a *Kodžabunarci*. V průběhu deseti let však *Trakijci* postupně přijali za své *kodžabunarskou* obyčejovou tradici ve slavení Štědrého dne a dokonce i jejich písně.¹⁷⁴ Toto přizpůsobení však proběhlo pouze ve sféře veřejného vesnického života. Důvodem byla pravděpodobně skutečnost, že *Trakijci* byli v obci v menšině (asi dvacet rodin oproti 110 rodinám *Kodžabunarců*). Ovšem díky reparacím, které jim vyplácela řecká vláda, byli bohatší skupinou obyvatelstva. Přesto malá početnost *Trakijců* urychlila akulturační procesy. Od konce třicátých let 20. století, tedy u první generace narozené v novoosídlenecké obci, docházelo k prvním smíšeným

¹⁷³ Obce, které osídlila jediná skupina – maloasijských Bulharů (*Boašerliji* Orešino), nebo *Trakijců* (*Sačanliji* Boturče, Juruci), ponechávám v tomto případě stranou svého zájmu.

¹⁷⁴ AIF I, spis č. 79. Toto je interpretace *Kodžabunarců*, s *Trakijci* jsem neměla možnost hovořit.

sňatkům *Kodžabunarců* s *Trakijci*, které se později staly běžné.¹⁷⁵ Jak píše Ján Botík: „Vůči asimilaci byla odolná pouze první generace vystěhovalců, která nemohla uniknout působení zděděné kultury.“¹⁷⁶ Rozdílná byla situace v Kostilkově, kde tvořili bulharští *Trakijci* početní většinu. *Derventci* sem ze své rodné obce Malák Dervent přinesli masopustní obyčeje a obchůzky, které *Maloazjanci* vůbec neznali.¹⁷⁷

Přestože mezi bulharskými přistěhovalci a starousedlíky docházelo po počáteční adaptaci k akulturaci a částečně ke kulturní konvergenci, všichni příslušníci zmiňovaných skupin si stále uchovávají vědomí původu v označení skupin. Jména *Kodžabunarci*, *Boašerliji*, *Trakijci* nebo *Derventci* mají v každodenní komunikaci i dnes svůj rozlišující význam.

Ve druhé polovině 20. století se téměř ve všech vesnicích zkoumaného regionu setkávali Bulhaři, kteří zůstali (tedy *Maloazjanci* a starousedlíci), s nově příchozími pracovními migranty – Pomaky. Pomaci přicházeli ze středních Rodop a jiných částí východních Rodop.¹⁷⁸ Kromě vesnic osídlených maloasijskými Bulhary se usazovali také v nově vylidněných vesnicích, které opustili *Trakijci*. V nových sídlech si od družstev pronajímali půdu a pěstovali tabák nebo se zabývali chovem dobytka.

Dalšími nově příchozími byli Turci z východních Rodop, kteří osídlili ve druhé polovině 20. století na Ivajlovgradsku několik prázdných vesnic (Kobilino, 5 kilometrů severně od Pelevunu). V několika vesnicích se Turci usadili společně s Pomaky, například v Boturče a dalších, které však zůstaly stranou mého výzkumu (například Kondovo, 3 kilometry jižně od Pelevunu). V Boturče jsem se v roce 2008 setkala se dvěma smíšenými rodinami – muži byli Turci z vesnice Blagun na západním Krumovgradsku a ženy Pomakyně z blízké obce Gorni Juruci. Oba Turci

¹⁷⁵ Jedním z prvních smíšených sňatků *Trakijky* a *Kodžabunarce* byl sňatek mých informátorů Georgiho (narozen 1916, Pelevun) a Eleny (narozena 1917, Malák Dervent) Šišmanových v roce 1939. V roce 2008 byla Elena Šišmanova poslední *Trakijkou* v Pelevunu.

¹⁷⁶ Botík, Ján: Etnokultúrne procesy, s. 438.

¹⁷⁷ AIF I, spis č. 36.

¹⁷⁸ Východní Rodopy kromě Ivajlovgradska jsou souvisle osídleny tureckým a pomackým obyvatelstvem. Střední tok řeky Ardy osídlovali Turci již od 15. století. Ve 20. století na Ivajlovgradsko přicházeli Pomaci a Turci ze západního Krumovgradska, Avrenska, Zlatogradsko nebo Kárdžalijska.

byli příbuzní, strýc a synovec. První pár přišel do Boturče v roce 1951, druhý v roce 1967. Potomci obou párů měli tureckou identitu. V Boturče se v sedmdesátých letech se na několik let usadily tři rodiny Pomaků z obce Devesilovo na Krumovgradsku (asi 30 kilometrů západně od Boturče).

Do regionu přicházeli také Romové. O migraci Romů ve zkoumaném regionu v průběhu 20. jsem nezískala dostatečné informace. V roce 2008 kočovalo na Ivajlovgradsku několik romských skupin. Mimoto v některých vesnicích žili Romové usedle. V Mandrici žilo šest romských rodin asi od roku 1998. Romové zde bydleli odděleně od albánského obyvatelstva na okraji vesnice v opuštěných budovách hraniční stráže. S Albánci neslavili společně svátky a jejich vzájemné vztahy měly ekonomickou motivaci – Albánci poskytovali Romům přivýdělek, například nechávali si od nich provádět drobné opravy v domácnosti. Romové žili také v obcích Železino, Železari (obě asi 10 kilometrů od Pelevunu) a dalších.

V průběhu 20. století mezi výše zmíněnými skupinami obyvatelstva v regionu většinou nevznikaly etnické či náboženské konflikty. Pomaci, vnímaní jako skupina „ležící na pomezí mezi Turky a Bulhary“, měli dobré vztahy s Turky i s Bulhary. Například Bulhaři v Pelevunu o Pomacích říkali, že jsou milí, slušní a ochotní. V Pelevunu prý Pomaci spolu s *Kodžabunarci* slavili křesťanské svátky, například Vánoce a Velikonoce. Do repertoáru pelevunského folklorního souboru, ve kterém zpívaly v sedmdesátých letech i Pomakyně, se dostaly i některé pomacké písně, protože se pelevunským ženám líbily. Avšak Pomaci z okolních vesnic stále zůstávali po pelevunské Bulhary „ti zvláštní.“ Třeba proto, že i když chovají dobytek, nevyrábějí sýr, ale pouze máslo a kyselé mléko (jogurt).¹⁷⁹

Interakce mezi Bulhary a Turky byla zpravidla bezkonfliktní. Příležitostně se vyznačovala nevraživostí a nechutí ke společnému životu v jedné obci. To potvrzuje skutečnost, že ve zkoumané oblasti neexistuje ani jedna obec trvale osídlená Turky a Bulhary. Nacházejí se zde pouze obce, kde spolu žijí Bulhaři (respektive Albánci v Mandrici) s Pomaky nebo Pomaci s Turky. V Pelevunu, kde v roce 2008 žilo přechodně asi osm tureckých dělníků v blízkých kamenolomech, došlo ke rvačce mezi Turky a zdejšími Bulhary. Mladí Bulhaři z okolních vesnic napadli Turky v noci na jejich ubytovně a zbili je.

¹⁷⁹ Išmina Mitkova, narozena 1948, Lensko

Naopak vztahy mezi čistě bulharskou a čistě tureckou vesnicí mohly být velmi dobré. Například ve vsi Dolno Lukovo, starousedlické obci s bulharským obyvatelstvem, se traduje, že turečtí obyvatelé sousední vesnice Meden Buk se na počátku první balkánské války přimluvili za své bulharské sousedy u velitele turecké armády a Bulhaři byli uchráněni před jistou smrtí. Když pak region ovládla bulharská armáda, obyvatelé obce Dolno Lukovo na oplátku ochránili své sousedy z turecké vesnice.¹⁸⁰

Romové jsou Bulhary, Pomaky i Turky vnímáni jako „podřadné“ etnikum. Vztah k Romům je určován tradičními stereotypy. Romové po celé 20. století kočovali a živili se jako kováři, cínaři nebo prováděli podřadné práce, těžili dřevo a opravovali domácí nářadí stálým obyvatelům regionu.

Etnické procesy neprobíhají pouze na úrovni společenství v etnicky smíšených lokalitách, ale také v rámci jednotlivých rodin při smíšených manželstvích.¹⁸¹ U generace narozené v osmdesátých letech se postupně oslabuje význam náboženské a etnické příslušnosti. Blízká přátelství mezi příslušníky různých etnik a smíšená manželství se objevují stále častěji. Například ve vsi Gorno Juruci mi pověděli o čtyřech pomackých ženách, které se v nedávné době vdaly za Bulhary. Pomakyně odešly do místa bydliště svého muže, jak je na Balkáně obvyklé.

Smíšená bulharsko-pomacká nebo pomacko-turecká manželství v druhé polovině 20. století nebyla sice běžnou záležitostí, ale vyskytovala se. Naopak bulharsko-turecká manželství však byla výjimečná a jsou výjimečná i dnes. Přesto jsem se s takovým případem setkala. Mladá Bulharka ze vsi Pelevun (narozena 1988) žila v roce 2008 v Pelevunu zasnoubená s Turkem z Kárdžalijska (narozen 1982). Vyprávěla mi, jak moc si váží turecké kultury, se kterou se seznámila prostřednictvím rodiny svého snoubence. U Turků zdůrazňovala jejich úctu k rodině a tradicím nebo výborné jídlo, které připravují. Skutečnost, že Bulharka je pravoslavná křesťanka a Turek muslim, se zatím neprojevila jako překážka jejich společného života. Hovoří spolu bulharsky. Pár žije v rodné obci Bulharky, takže

¹⁸⁰ Další bulharské starousedlické obce na Ivajlovgradsku byly během balkánských válek vypáleny (Siv Kladenec, Drabišna, Pokrovan). Stefana Dimova, narozena 1935, Dolno Lukovo; srov. Miletič, Ljubomir: c. d., s. 131.

¹⁸¹ Srov. Botík, Ján: *Etnická história Slovenska*. Bratislava, Filozofická fakulta Konstantina Filozofa v Nitre 2007, s. 15.

turecký snoubenec se účastní každodenního života bulharské obce a slaví místní rodinné svátky, například Vánoce nebo svátek svatého Jiří. Bulharka naopak často jezdí ke snoubencovým rodičům, kde se podílí na domácích pracích, naučila se vařit „turecké“ pokrmy a slaví s rodinou snoubence všechny velké svátky. V tomto případě lze vidět adaptaci a začínající akulturaci, vzájemné přebírání a přetváření kulturních prvků z obou etnických a náboženských skupin. Otázkou je, jakou etnickou a náboženskou identitu budou mít jejich děti.¹⁸²

O smíšených sňatcích s Romy nemám žádné informace. Pravděpodobně k nim ve zkoumané oblasti vůbec nedocházelo, protože Romové tu žili v uzavřených (endogamních) společenstvích.

Nekladu si zde za úkol vyřešit otázku, jak se výše zmíněné skupiny vzájemně ovlivňovaly a jak probíhaly etnokulturní procesy v konkrétních obcích. Chci pouze upozornit na skutečnost, že migrace skupin různého původu a jejich interakce byla neoddělitelnou součástí každodenního života zkoumaného regionu po celé 20. století a jeho neoddělitelnou součástí i dnes.

¹⁸² Podle muslimské tradice by ženě měla zůstat svobodná možnost vyznávat křesťanství do konce života a děti by měly být vychovány v islámské víře.

3. Zaměstnání a obživa

Socioprofesionální status a s ním související preferované způsoby obživy obyvatel zkoumaného regionu ve 20. století, které byly ovlivněné ekonomickým a politickým vývojem, lze rozdělit do čtyř období.¹⁸³

První období končí rokem 1913, kdy zkoumaná oblast přestala být součástí osmanské říše a připadla bulharskému státu. Druhé období spadá do let 1913 až 1956/1958. V těchto obdobích doznívá protoindustrializace – domácí průmysl v rodinném hospodaření.¹⁸⁴ Třetí období, kdy region postihla socialistická kolektivizace a později proběhla mechanizace a modernizace zemědělství, trvalo v letech 1956/1958 až 1989. Po roce 1989 došlo v Bulharsku k ekonomické a společenské transformaci a toto čtvrté období pravděpodobně trvá dodnes.

Hospodářství – zemědělství¹⁸⁵ a výroba, se na Balkáně vyvíjelo odlišně od střední Evropy. Jeho podobu ovlivnily historické, společenské a v neposlední řadě geografické faktory, jako jsou hornatý terén, lehké půdy a relativně teplé klima. Nelze opomenout antické tradice, které si na Balkáně, stejně jako jinde ve Středomoří, udržely svou kontinuitu až do moderní doby. Již od starověku tu hrály zásadní roli chov ovcí a koz, zahradnické kultury, vinařství a ovocnářství. Pro antické zemědělství byla charakteristická specializace, kdy se jednotlivé oblasti zaměřovaly na produkci určitých plodin nebo na chov dobytka.¹⁸⁶

Charakteristické rysy tradičního hospodaření na Balkáně vymezuje Helena Bočková: „Za specifikum zemědělského hospodaření Balkánu můžeme považovat jeho druhovou polyprodukčnost bez dominantního postavení obilnin, avšak

¹⁸³ Ve své práci se zaměřuji na 20. století, ale pro vývoj hospodářsko-společenských poměrů ve sledovaném regionu rok 1900 nepřestavoval výrazný mezník. Důležitým mezníkem byl rok 1913, kdy se Ivajlovgradsko a Krumovgradsko stalo součástí bulharského státu.

¹⁸⁴ Srov. Cerman, Markus: *The Proto-industrial Family Economy*. In: Michálek, Ján (ed.): *Stredoeurópske kontexty ľudovej kultúry na Slovensku*. Bratislava, Filozofická fakulta UK Bratislava, Katedra etnológie 1995, s. 155–174.

¹⁸⁵ Zemědělství zde chápám v širším slova smyslu jako pojem zahrnující rostlinnou a živočišnou výrobu. V bulharské etnologii pojem „zemědělství“ obsahuje pěstování technických plodin, nezahrnuje však chov dobytka (Vakarelski, Christo: *Etnografija*, s. 83–118).

¹⁸⁶ Srov. Petránívi, Josef a Lydia: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha, SET OUT 2000, s. 48, 93–94.

s významným podílem až převahou chovu ovcí. Ovce se chovaly i v rovinách a nížinách a naopak teplejší klima umožňovalo pěstovat obiloviny, zeleninu, vinnou révu a ovocné stromy i v horských kotlinách: rozdíly byly kvantitativní. Hospodaření zůstávalo po celý novověk vysoce extenzivní. Naprosto převládající rodinné hospodaření podporovalo rozvoj těch odvětví, která nekladla nároky na dokonalejší nářadí a techniky, ale vyžadovala hlavně pracovní úsilí: zelinářství, ovocnářství, pěstování průmyslových plodin a chov dobytka.¹⁸⁷

Vývoj hospodaření na Balkáně nepostupoval od zemědělství k řemeslu a protoindustrii, někdy tomu bylo právě naopak. Ústup od řemeslné produkce a domácí výroby k zemědělství, i když jen dočasný, znamenal zchudnutí.¹⁸⁸

Pro pohoří Rodopy a jeho okrajové části platí tato obecná balkánská specifika téměř bez výhrady. V novověku byla rodopská společnost relativně otevřená a byla široce integrovaná do obchodních vztahů osmanské říše.¹⁸⁹ Zdejší hospodaření se orientovalo na trh. Důležitým vývozním artiklem byly ovce, mléčná produkce, řemeslné výrobky, později také technické plodiny, především tabák. Ve východních Rodopech bylo v 19. století hlavním zdrojem obživy pěstování tabáku a hedvábnictví, zatímco ve středních Rodopech to byl chov ovcí a od počátku 20. století také tabák.¹⁹⁰

Když se po o balkánských válkách v letech 1912 a 1913 zkoumaná oblast stala součástí bulharského státu, začala se zapojovat do nových ekonomických vztahů. Náhlá existence hranic a přerušení obchodních styků s hospodářskými centry osmanské říše (Edirne, Istanbul) mělo na hospodářství oblasti negativní dopad. Jistou ekonomickou stabilitu v oblasti ještě pár let zajišťovalo spojení s egejským přístavem Alexandropolis v souvislosti s bulharskou správou západní egejské Thrákie (1913–1918). Po první světové válce připadlo pobřeží Egejského

¹⁸⁷ Bočková, Helena: Vlaši, s. 83.

¹⁸⁸ Srov. Teneva, Nadežda: *Rodopski zanajati*. Sofija, Etnografski institut s muzej BAN 2003, s. 13; Kānčov, Vasil: *Izbranni proizvedenija I*. Sofija, Nauka i izkustvo 1970, s. 227.

¹⁸⁹ Brunnbauer, Ulf: *Gebirgsesellschaften*, s. 66; izolovanost a uzavřenost většiny horských společností je vědecký mýtus. Podle Ulfa Brunnbauera byly Rodopy reálně izolované až od roku 1919, kdy se staly jižním bulharským pohraničím. Srov. týž: *Za edna istoričeska antropologija na planinata na Balkanite*. *Balkanističen forum* 8, 1999, č. 1–3, s. 174.

¹⁹⁰ Dančev, Georgi: *Kāšta i žilište na rodopskite bālgari*. In: Kostova, Marija (ed.): *Narodnostna i bitova obštmost na rodopskite bālgari*. Sofija, BAN 1969, s. 15, 22.

moře Řecku a nová státní hranice oddělila zkoumanou oblast od důležitých ekonomických center a přístavů západní Thrákie. Zdejší obyvatelé tak ztratili přirozená odbytíště pro svou zemědělskou, dobytkařskou, domácí a řemeslnou produkci a byli nuceni se přeorientovat na ekonomická centra v bulharském vnitrozemí.¹⁹¹ Oblast důsledkem těchto dějinných událostí ekonomicky stagnovala. Mimo to byla zdejší krajina po válkách poničená průchodem armád a některé vesnice byly vypáleny. V důsledku válek se proměnila velká část obyvatelstva regionu. Podle Ulfa Brunnbauera se Rodopy jako součást bulharského státu staly zanedbávanou, izolovanou a chudou oblastí.¹⁹²

Ve druhém období, po připojení Ivajlovgradska a Krumovgradska k Bulharsku, nabývaly v regionu na významu technické plodiny, zejména tabák a bavlna. S odchodem Řeků zanikla některá řemesla, kterým se věnovali právě Řekové (například hrnčířství v Kostilkově).¹⁹³ Jiné regionální způsoby obživy naopak bulharští novoosídlenci převzali, například chov bource morušového, vinařství a s nimi související obchod v Pelevunu, v Orešině i jinde. Naprostá většina bulharských novoosídlců se živila pěstováním, zpracováním a prodejem technických plodin, hedvábnictvím, chovem lehkého dobytka a samozásobitelským pěstováním obilnin a zeleniny, vším zcela závislým na ruční práci. V tomto období se ještě zemědělství nemodernizovalo.

Třetí období charakterizuje socialistická kolektivizace. Začalo zakládáním jednotných zemědělských družstev (*Trùdovo-kooperaciònno zemedèlsko stopànstvo*, TKZS, Pracovní družstevnické zemědělské hospodářství), ve zkoumaných obcích v letech 1956 až 1958. Socialistická modernizace „zaostalého“ venkova, zaměřená mimo jiné na Pomaky a Turky, tedy „násilně poislámštěné bulharské obyvatelstvo“, probíhala programově.¹⁹⁴ K mechanizaci zemědělské výroby došlo v obcích zkoumaného regionu v sedmdesátých letech. S obecným rozvojem tovární a

¹⁹¹ Obyvatelé zkoumaného regionu nazývají bulharské vnitrozemí „tam nahoře“ (*nagòre*). Například: *Nahoře dávají do karbanátků saturejku, to my tady kořeníme raději dobromyslí*. Išmina Mitkova, narozena 1948, Pelevun.

¹⁹² Brunnbauer, Ulf: *Gebirgsesellschaften*, s. 90.

¹⁹³ Teneva, Nadežda: c. d., s. 22.

¹⁹⁴ Minkov, Ignat: Njakoi aspekti na etnokulturnata konsolidacija na naselenieto ot Iztočni Rodopi v oblastta na materialnija bit i kultura. In: Stefanov, Ivan (ed.): *Demografski i etnosocialni problemi v Iztočni Rodopi*. Plovdiv, Christo G. Danov 1988, s. 131–171.

průmyslové výroby rychle upadala domácí a domácí výroba a zejména tradiční řemesla (soukenictví, krejčovství, ševcovství, bednářství).¹⁹⁵ V polovině sedmdesátých let docházelo v Bulharsku k další centralizaci zemědělské výroby a družstva byla slučována do agrárně průmyslových komplexů (*Agrarno-promišlen kompleks* – APK).¹⁹⁶ Ze zkoumaných vesnic byly centry sloučených družstev Pelevun (sem patřilo i družstvo z Kostilkova) a Mandrica. Družstvo v Boturče patřilo k APK s centrem ve dvacet kilometrů vzdáleném Železině, družstva v Gorni a Dolni Juruci byla součástí APK s centrem v 15 kilometrů vzdáleném Černičevu a družstvo v Orešině patřilo k APK v pět kilometrů vzdálené obci Sviráci. Celkem vzniklo na jižním Ivajlovgradsku osm takzvaných agrárně průmyslových komplexů. Slučování kulturně či nábožensky rozdílných obcí na základě „společných hospodářských zájmů“ obecně vedlo k vytváření napětí nebo ke konfliktům mezi některými obcemi.¹⁹⁷

Díky centralizaci zemědělské výroby a také státní správy se rozvíjely střediskové obce (Pelevun), a menší nestřediskové obce byly naopak odsouzeny k hospodářskému úpadku (Kostilkovo, Boturče, Orešino). Ústup od tradičních způsobů obživy – řemesel a domácí výroby – pouze k zemědělství, i když později mechanizovanému, a odchod části obyvatel za prací do měst znamenal ekonomickou stagnaci celého regionu.

Poslední období, které lze v ekonomickém vývoji regionu vymezit, začalo po roce 1989. Ve vesnickém prostředí došlo k dekolektivizaci, rozpadala se socialistická družstva a restituoval se majetek. Po zániku družstev nastal ve zkoumaném regionu úpadek uměle udržované zemědělské výroby. Zakládala se nová výrobní družstva, která ale někde již koncem devadesátých let zanikala,

¹⁹⁵ K domácí výrobě (bulharsky *domàšni zanajàti*) v regionu patří zpracování vlny a bavlny, tkaní a šití oděvů a textilií, barvířství, výroba obuvi, pletení košíků a košů na tabák – vše pro potřeby domácnosti. Srov. Georgiev, Georgi (ed.): c. d., s. 66–88. Domácká výroba ve zkoumané oblasti se omezuje na chov bource morušového – prodej hedvábných zámotků, a částečně na zpracování a prodej vlny (přadláctví). Nerozvinula se tu rozsáhlá domácí výroba sukna a oděvů pro osmanskou armádu jako ve středních Rodopech.

¹⁹⁶ Srov. Nikolova-Stamova, Mariana: c. d., s. 245. Podobně se v Československu slučovala JZD a JRD. Srov. Frolec, Václav: *Jihomoravská družstevní vesnice*, s. 53–59; Drábiková, Eva: *Socialistická družstevná poľnohospodárska výroba a jej vplyv na spoločenské a kultúrne procesy v Sebechleboch*. In: Pranda, Adam (ed.): c. d., s. 20.

¹⁹⁷ Srov. Frolec, Václav: *Jihomoravská družstevní vesnice*, s. 151.

protože chyběla potřebná pracovní síla. Mladí lidé, kteří stáli před svobodnou volbou zaměstnání, odcházeli za prací do velkých měst nebo do zahraničí. Ti, kteří zůstali a rozhodli se pro soukromé hospodaření, se věnovali hlavně pěstování tabáku a chovu lehkého dobytka. Část obyvatel regionu pokračovala v tomto období v zaměstnání v sektoru služeb a v potravinářském průmyslu a průmyslu těžby kamene v Ivajlovgradu, Krumovgradu a v některých velkých vesnicích. Výrazně klesal podíl ekonomicky aktivních obyvatel ve prospěch starších věkových skupin. V roce 2008 byla velká část obyvatel zkoumaných vesnic v důchodovém věku. Nerovnováhu v podílu věkových skupin částečně vyrovnávali přistěhovalci z okolních oblastí, zejména z jiných, západnějších částí východních Rodop.

Majetkové vztahy

Majetkové poměry ve zkoumané oblasti se vyvíjely na pozadí politicko-ekonomické situace. V osmanské říši obecně platilo, že velkými vlastníky půdy byli muslimové.¹⁹⁸ Přesto muslimové, Turci a zejména Juruci, kteří od počátku 19. století ustupovali od polonomádkého chovu ovcí a usazovali se ve svých zimovištích v egejském přímoří, půdu křesťanům „nezákonně“ prodávali. Na bulharském území tak vznikaly – zejména v nížinných oblastech – i bulharské a řecké statky.¹⁹⁹ Nadežda Teneva píše, že v 19. století velká část vesnických řemeslníků v Rodopech, nejčastěji bulharských křesťanů, investovala peníze vydělané ve výrobě právě do nákupu půdy.²⁰⁰ Na počátku 20. století převládali v oblasti, podobně jako na celém Balkáně, drobní vlastníci půdy. Nejbohatší rolníci obdělávali 6 až 10 ha půdy, většina hospodářství obdělávala půdu v rozmezí 1,5 až 5 ha.²⁰¹

Zákon o usídlování uprchlíků z roku 1927 převedl zemědělskou půdu nově přichozím maloasijským Bulharům a bulharským *Trakijcům* do osobního

¹⁹⁸ Srov. Brunnbauer, Ulf: *Gebirgsesellschaften*, s. 153–164; Primovski, Anastas: c. d., 282.

¹⁹⁹ Vakarelski, Christo: *Etnografija*, s. 417.

²⁰⁰ Teneva, Nadežda: c. d., s. 23, 72.

²⁰¹ Nikolčovska, Marija: Pomináci na naselenieto ot Ivajlovgradsko. *Izvestija na muzeite ot južna Bălgarija* 6, 1980, s. 152; Nikolčovska, Marija – Stefanov, Ivan: c. d., s. 13. V bulharském prostředí se užívá jednotka *dèkar*, tedy deset arů, desetina hektaru.

vlastnictví.²⁰² Reálné rozdělování půdy novoosídlencům proběhlo v konkrétních obcích v různých letech a přesná výměra přidělených pozemků byla závislá na velikosti katastru obce a počtu přistěhovalců. V Pelevunu v roce 1927 dostala každá rodina 4 ha pozemků, v Kostilkově 5 ha. V Orešině v roce 1934 byla výměra rozdělovaných pozemků od 3,5 do 5 ha.

Po nástupu komunistů k moci v Bulharsku v roce 1944, v těžkém období po prohrané válce, byla rodinná zemědělská hospodářství až do poloviny padesátých let zatížena státními dodávkami. Státní dodávky představovaly jakési naturální daně, za které stát poskytoval peněžní náhradu. Vesničané odevzdávali podíl z vypěstovaných plodin a z produkce chovu dobytka – mléko, maso a vlnu.

Kolektivizace zemědělství, „diskontinuita ve vývoji agrární kultury vesnice,“²⁰³ proběhla ve většině zkoumaných vesnic v roce 1958, jen v níže položené Mandrici již v roce 1956. Protože ve zkoumaných obcích tehdy z výše uvedených důvodů neexistovaly velké majetkové rozdíly ve vlastnictví pozemků a dobytka, socialistické združstevnění zde proběhlo relativně rychle. V Pelevunu se proti kolektivizaci postavily pouze tři rodiny ze dvou set, nakonec ale do družstva vstoupily také. Hrozba kolektivizace mohla být důvodem odchodu dvaceti rodin z Pelevunu v roce 1957 do nižinných vesnic na Plovdivsku. Na kolektivizaci zemědělství a zakládání družstev dnes existují dva protichůdné názory. Kladná mínění a nostalgie po „starých dobrých časech“ ve zkoumaném regionu převažují nad negativními pohledy.²⁰⁴

²⁰² Srov. <http://www1.parliament.bg/kns/Pkontrol/21%20ons/4rs/21ons-4rs-p3.htm> – 20. 4. 2009.

²⁰³ Válka, Miroslav: Tradiční agrární kultura a její výzkum v české etnografii (etnologii). In: Válka, Miroslav a kol.: *Agrární kultura. O tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici*. Brno, Ústav evropské etnologie FF MU 2007, s. 23.

²⁰⁴ *Když tu založili družstvo, můj děda do něj vstoupil jako první. Proč? No, protože to tak bylo nejlepší, pracovali jsme všichni společně.* (Atanas Bejčev, narozen 1936, Mandrica). *Tehdy se lidem žilo velmi dobře. Postavili si domy, pořídili si auta...* (Kosta Stojilov, narozen 1915, Kostilkovo, starosta Pelevunu 1946–1949, účetní v TKZS). *Nejdřív se nám to nelíbilo, ale pak jsme stejně vstoupili. Dali jsme jim všechno. Než bylo družstvo, tak měl otec stádo 200 ovcí. Ale měli jsme se dobře, v družstvu. Dařilo se nám mnohem lépe než teď. Nikdo neměl hlad, dostávali jsme pravidelný plat.* (Sultana Gineva, narozena 1924, Pelevun, dělnice v TKZS). *Lepší to bylo před založením družstva. Já jsem začal samostatně hospodařit v roce 1954. Na polích mého otce a dědy. O družstvu jsem věděl, co to obnáší, v Železině (asi 7 kilometrů od Pelevunu) založili družstvo o jeden rok dřív než tady. Je to něco jiného, když pracuješ na svém. Máš víc volného času, sám si organizuješ práci,*

Při výzkumu v Pelevunu jsem se setkala s výpovědí, že *stejně si každý pracoval na svém poli*.²⁰⁵ V kontextu družstevního hospodaření to znamenalo, že družstvo každý rok jednotlivým rodinám přidělovalo úseky zemědělské půdy, které měla rodina za úkol obdělávat. Na určité výměře rodina samostatně sela, okopávala a sklízela například tabák (nejpěstovanější plodinu v regionu v té době). Z tohoto úseku dostávala rodina celoročně jakousi rentu a po sklizni jí byly proplaceny výnosy. Tímto byla zajištěna jistá kontinuita rodinného hospodaření a nevymizel tak zcela význam rodinné ekonomické jednotky.

Přestože většinu pozemků obhospodařovalo družstvo – výše zmíněným způsobem „rodinné“ organizace či formou pracovních brigád – měla ve zkoumaných obcích každá rodina k dispozici „vlastní“ políčko (*částno*), záhumenek o výměře 0,5 až 1 ha, na kterém si mohla pěstovat cokoliv podle vlastního uvážení. Produkce z tohoto políčka, hlavně zelenina a obilí, byla určena výhradně pro spotřebu domácnosti. Měla doplňovat počáteční velmi nízké příjmy z družstevního hospodaření.²⁰⁶ Svě políčko měli nejen lidé zaměstnaní v zemědělské výrobě, ale také zaměstnanci ve službách a průmysloví dělníci v kamenolomech a místním potravinářském průmyslu v rámci družstev, kterých však byla menšina. Pravidelná práce na políčku, jakési soukromé hospodaření v malém pro vlastní spotřebu, bez kterého by si vesničané nedokázali svůj život představit, se stala jednou z nejvýznamnějších náplní volného času, „aktivním odpočinkem“ po práci.

Po roce 1989 proběhly v Bulharsku restituce a privatizace združstevněného a znárodněného majetku. Návrat k soukromému vlastnictví nebyl ve vesnickém prostředí vítán s nadšením.²⁰⁷ Změny, které přinesl revoluční rok 1989, pro

sám se snažíš uživit rodinu. Když jsme vstoupili do družstva, měli jsme mnohem víc práce, byl to větší stres. Ani malé dítě sis nemohl vzít s sebou na pole. (Dimo Karakechajov, narozen 1931, Pelevun, vedoucí oddělení živočišné výroby v TKZS).

²⁰⁵ Sultana Gineva, narozena 1924, Pelevun.

²⁰⁶ Srov. Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha, Mladá Fronta 2007, s. 1190.

²⁰⁷ *V roce 1990 nám sice vrátili pozemky, ale k čemu nám to je, když je nemá kdo obdělávat?* (Atanas Bejčev, narozen 1936, Mandrica). *Všechnu půdu nám vrátili. Někdo ani neměl zájem a o vrácení si nezažádal. Stejně ji tady většina neobdělává. Tady v Pelevunu dnes 80 procent půdy leží ladem!* (Delčo Botev, narozen 1939, Železino, v roce 2008 starosta Pelevunu). Od privatizace odrazovala také představa těžké dřiny bez volného času. Podobná situace nastala na Slovensku. Srov. Danglová, Oľga: c. d., s. 46.

vesničany znamenaly konec třicet let platného řádu a značnou ekonomickou nejistotu. Obnova soukromého vlastnictví a možnost soukromého podnikání představovala další diskontinuitní mezník v hospodářském vývoji vesnice.²⁰⁸ Družstevní výroba byla již zaběhlá, vesničtí obyvatelé měli zajištěný způsob obživy a pravidelný plat. Potenciální návrat k soukromému zemědělství by představoval nejistý a pracný výdělek. Půda a pozemky, které měly být restituovány, se dědictvím rozdrobily na velmi malé úseky (po 0,5 ha). Proto si velká část vlastníků o navrácení pozemků ani nepožádala, případně je ihned pronajala transformovaným družstvům vlastníků. V Bulharsku nastala velmi podobná situace jako v tehdejší Československu.²⁰⁹ Družstva vlastníků, která byla v devadesátých letech zakládána ve většině zkoumaných vesnic, brzy zanikala kvůli nedostatku pracovních sil. Ekonomická nejistota, možnost volby zaměstnání a vidina lepšího a méně pracného výdělku měly za důsledek odchod další části venkovského obyvatelstva z regionu do měst i do zahraničí.

Oproti soukromému hospodaření zaměřenému na zisk se na vesnicích v době hluboké ekonomické krize v Bulharsku ve druhé polovině devadesátých let zvýšila důležitost samozásobitelství – pěstování plodin a chov dobytka pro vlastní potřebu. Milena Benovska zaznamenala v devadesátých letech návrat k tradičním formám zemědělství.²¹⁰ Ti, kteří na venkově zůstali, a ti, kteří celý život pracovali ve městech a na venkov se vraceli jako důchodci, se začali věnovat polyprodukčnímu hospodaření pro vlastní potřebu. Část těchto lidí se totiž v chaosu politických a ekonomických proměn ocitla bez důchodu či jiného finančního zajištění. Naštěstí se mohla vrátit do svých prázdných a léta udržovaných domů na vesnici.²¹¹ Samozásobitelské hospodaření bylo rodinné, podporované sousedskou výpomocí a s minimální mechanizací. Mechanizovaná byla ve zkoumaných vesnicích zejména

²⁰⁸ Válka, Miroslav: Tradiční agrární kultura, s. 23.

²⁰⁹ Srov. Válka, Miroslav: Transformace venkova a tradiční kultura. In: Toncrová, Marta (ed.): *Etnokulturní tradice v současné společnosti*. Brno, Etnologický ústav AV ČR 2007, s. 9.

²¹⁰ Viz Benovska-Sábkova, Milena: c. d., s. 252.

²¹¹ Ještě dnes je mezi městskou mládeží aktuální otázka: Jaká je tvoje vesnice? Tedy odkud pocházejí tvoji rodiče a prarodiče? Znamená to také, že rodiče a prarodiče, kteří žijí ve městě, na vesnici tráví volné víkendy a obdělávají tu zahradu nebo i větší výměry půdy. Rozdíl mezi touto praktikou a českým chalupářstvím je patrný v motivacích a původu jevu, i když na první pohled vypadají oba jevy stejně.

orba, protože zcela ustoupil chov volů jako pracovní síly. Několik majitelů traktorů v Pelevunu oralo pozemky všem vesničanům za úplatu (v roce 2008 to bylo až 250 leva = 3250 Kč za 1 ha). Do malého Orešina, kde traktor nikdo neměl, přijížděl orat traktorista z Ivajlovgradu. Tento návrat k tradičním formám zemědělské výroby po roce 1989 byl způsoben ztrátou ekonomických jistot v době hospodářské krize. Podle M. Benovské byl ovlivněn hodnotovým žebříčkem Bulharů, kteří řadili „hospodaření a zemědělství jako způsob života“ na jedno z předních míst.²¹²

Agrární kultura, „cílevědomé pěstování zemědělských plodin a chov hospodářských zvířat,“²¹³ byla jednou z důležitých složek bulharského hospodářství až do poloviny 20. století. Pro tradiční agrární kulturu jsou charakteristické rukodělné formy zemědělských prací a výrobní technologie založené na extenzivním obdělávání půdy a chovu dobytka.²¹⁴ Ve dvacátých a třicátých letech 20. století na venkově žily asi čtyři pětiny obyvatel Bulharska. Ne všichni venkované se věnovali zemědělství, pěstování technických plodin a chovu dobytka, protože velký význam měla domácí výroba a řemesla. V primárním sektoru však mezi válkami pracovaly více než dvě třetiny ekonomicky aktivních obyvatel země a Bulharsko bylo až do nástupu socialismu v roce 1944, kdy se začal rozvíjet těžký průmysl, agrárním státem.²¹⁵ Agrární charakter bulharské společnosti je znatelný dodnes. Ještě v roce 2005 bylo v zemědělství (včetně pěstování technických plodin a chov dobytka) zaměstnáno 37,3 procent ekonomicky aktivního obyvatelstva Bulharska a zemědělství tvořilo 23,3 procent hrubého národního produktu.²¹⁶ Pro srovnání: v České republice bylo v roce 2006 zaměstnáno v primárním sektoru jen 3,8 procenta ekonomicky aktivních obyvatel země.

²¹² Benovska-Säbkova, Milena: c. d., s. 252.

²¹³ Slavkovský, Peter: Tradičná agrárna kultúra Slovenska. In: Válka, Miroslav a kol.: *Agrární kultura*, s. 10.

²¹⁴ Válka, Miroslav: Tradiční agrární kultura, s. 22.

²¹⁵ Srov. Romportlová, Marta – Sládek, Zdeněk: c. d., s. 137–152.

²¹⁶ *Nacionalen plan za razvitie na zemedeliето i selskite rajoni 2000–2006. Po specialnata programa na ES za prisäedinjavane v oblastta na zemedeliето i selskite rajoni (SAPARD)*. Sofija 2006, s. 437. Dostupné z: http://www.mzgar.government.bg/Sapard/NationalPlan_program.htm – 30. 5. 2009.

3.1. Polní hospodářství

Na polní hospodářství (bulharsky *zemedèlie, polevǎdstvo*) působí nejenom kulturní tradice, ale také klimatické a geografické podmínky v dané oblasti a úroveň hospodářského vývoje. Možnosti zemědělské výroby jsou limitovány zeměpisnou šířkou, nadmořskou výškou, úrodností půdy a množstvím vláhy. Na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku převažují hnědé lesní půdy, kambizemě, které snadno podléhají erozi a jsou chudé na minerální látky. Další zdejší půdy, rendziny, vznikaly na vápenitém podkladě a nejsou kvůli své vápenitosti příliš úrodné. Naopak jsou velmi vhodné pro pěstování vinné révy, tabáku a ovocnářství. Kvůli nedostatku srážek, zvláště v letním období, se ve zkoumané oblasti buduje řada malých nádrží na dešťovou vodu. Ve srovnání se středními a západními Rodopy má zkoumaná vrchovinná oblast pro polní hospodářství relativně příznivé podmínky. Oblast leží na pomezí pohoří Rodop a nížiny Thrákie a není tu tak strmý terén (s výjimkou obcí Gorni a Dolni Juruci, kde se sklon svahu pohybuje kolem 20 procent). Relativně teplé klima a nižší nadmořská výška prodlužují vegetační období a umožňují pěstovat specifické druhy plodin.

Zemědělství na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku bylo do poloviny 20. století a často i poté extenzivní a málo produktivní. Pole byla obdělávána bez mechanizace a dávala malou úrodu. V polním hospodářství hrálo a hraje i v současnosti důležitější roli pěstování technických plodin, zelinářství a pěstování vinné révy, než pěstování obilovin.²¹⁷ Na vinařství, zelinářství a ovocnářství se soustředili již ve starověku Řekové a Římané. Ekonomicky méně výhodné obilí nepěstovali – dováželi ho.²¹⁸

V Pelevunu v sedmdesátých a osmdesátých letech obdělávalo družstvo až 800 ha půdy, v roce 2008 se výměra obdělávané půdy v katastru pohybovala kolem 100 ha (včetně zahrad určených k pěstování zeleniny pro vlastní potřebu). Každý rok se toto číslo mění, protože hospodaření místních soukromých zemědělců (tři rodiny) je závislé na dotacích státu a Evropské unie. Bulharsko se podobně jako Česká republika připojilo k rozvojovému programu Evropské unie SAPARD, který

²¹⁷ Srov. Chadžinikolov, Veselin – Michajlova, Gatja – Genčev, Stojan (eds.): *Bǎlgarska narodna kultura*. Sofija, Nauka i izkustvo 1981, s. 100.

²¹⁸ Petráňovi, Josef a Lydia: c. d., s. 48.

probíhal v letech 2000 až 2006.²¹⁹ Část polí pelevunského katastru obdělávají také podniky se sídlem v Ivajlovgradě, které si půdu pronajímají od místních obyvatel. Malá firma, která v Ivajlovgradě zpracovává sezam, osela v roce 2008 v pelevunském katastru sezamem 10 ha. Jako pracovní sílu při sklizni, která se provádí ručně, najala firma místní obyvatele (za denní plat 20 leva = 260 Kč).

Pěstování obilovin

Na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku byly hlavními pěstovanými plodinami pro výživu zdejšího obyvatelstva pšenice (*žitò*), žito (*raž*), ječmen (*ečemik*) a kukuřice (*càrevica*). Obilí se zde na větších výměřích pěstovalo až do poloviny 20. století. Protože pole dávala velmi malé výnosy, socialistická zemědělská družstva již od svého založení koncem padesátých let postupně zvyšovala plochy osévané technickými plodinami. Také vesničtí obyvatelé na svých soukromých políčkách postupně snižovali poměr vysetého obilí ve prospěch tabáku. Nadále však seli žito, ječmen a kukuřici pro vlastní potřebu, zejména pro krmení dobytka a pro slepice.

U Bulharů v Malé Asii byla do roku 1912 rozšířena přílohová soustava, kdy polovina obdělávané půdy, takzvaný příloh (*kelemè*), odpočívala 5 až 10 let. K orbě užívali maloasijské Bulhaři dřevěné plazové rádlo (*dărveno ràlo splàzica*) se symetrickou železnou radlicí (*palèšnik*). Při orbě noviny se před radlicí připojovalo krojidlo. Na obracení půdy během podzimní orby se ze strany na radlici přidělávala pohyblivá deska.²²⁰ V první polovině 20. století rozšiřovali vesničané v regionu ornou půdu mýcením a klučením dubových lesů. Užívali trojhonnou hospodářskou soustavu (*tripòlnata plodosmèna sistèma*). Od dvacátých let se šířil železný pluh zvaný *pòpara*. Na Ivajlovgradsku tehdy vznikla řada kovářských a železářských dílen, které tyto pluhy vyráběly podle tovární předlohy. Dřevěná rádla se symetrickou radlicí se dodnes užívají k orbě zeleninových zahrad, vinic a polí osetých tabákem (místo ručního okopávání). Hlubokou orbu zajišťují od sedmdesátých let 20. století traktory.

²¹⁹ *Special Accession Programme for Agriculture and Development*. Viz <http://www.mzgar.government.bg/Sapard/Sapard.htm> – 30. 5. 2009.

²²⁰ Nikolčovska, Marija: Pomináci, s. 154.

Po zasetí ozimu (*èennica, zìmnica*) a jaře (*lètnica*) se pole vláčilo branami. Na Ivajlovgradsku se na počátku 20. století vyskytovaly primitivní brány z neopracovaných větví a zdokonalená forma brány s připojením na jařmo.²²¹

Na přípravu polí o malé výměře a polí ve svažitém terénu se užívaly motyky.

Obilí se na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku sklízelo později než v nížinných oblastech Bulharska, zpravidla v polovině července. Hlavními nástroji ženců byl do mechanizace zemědělské výroby v sedmdesátých letech dlouhý neozubený srp (*kavramà*) a dřevěná rukavice (*palamàrka*). Neozubený srp a dřevěná rukavice se užívaly v celém jihovýchodním Bulharsku a v Thrákii. Na ostatním bulharském území byl rozšířen menší srp se zuby (*sàrp*) bez *palamarky*.²²² Kosa ke sklizení obilí byla od konce 19. století běžná pouze v Dunajské a Hornothrácké nížině,²²³ ve zkoumané oblasti se neuplatnila vůbec. Od sedmdesátých let obilí sklízí kombajny.²²⁴

Až do sedmdesátých let se v některých zkoumaných obcích se obilí mlátilo smykem (*dikànja*), nástrojem z dřevěných desek ve tvaru saní s ostrými křemeny nebo železnými zuby na spodní straně, které po snopech rozprostřených na mlatu (*charmàn*) vláčeli koně, volí nebo buvolí. Dobytek zároveň vydupával zrno z klasů. *Dikanji* se vyráběly z borového nebo vrbového dřeva. Mláčení pod širým nebem, na kruhovém prostranství vymazaném hlínou za domem či přímo na poli, umožňovalo teplé a suché počasí a relativně malé množství sklizeného obilí. Bylo rozšířeno po celém Středomoří.²²⁵ Václav Frolec považuje způsob mláčení obilí pomocí dobytka za obecný mediteránní prvek.²²⁶ Mláčení smykem bylo typické pro celé východní Bulharsko, zatímco v západním Bulharsku (na západ od linie Pleven – Pazardžik – Smoljan) se obilí mlátilo pouze pomocí dobytka.²²⁷ V sedmdesátých letech se ve zkoumané oblasti začaly objevovat mlátičky na ruční pohon, později

²²¹ Tamtéž, s. 154.

²²² Georgiev, Georgi (ed.): c. d., s. 19–20.

²²³ Chažinikolov, Veselin – Michajlova, Gatja – Genčev, Stojan (eds.): c. d., s. 100.

²²⁴ V roce 2008 byly v Pelevunu dva kombajny a deset traktorů.

²²⁵ Petráňovi, Josef a Lydia: c. d., s. 96.

²²⁶ Frolec, Václav: Kulturní prostor střední a jihovýchodní Evropy: dimenze lidové kultury. *Ethnologia Europae Centralis* 1, 1992, s. 15; Frolec, Václav: Česká národopisná balkanistika a její úkoly. *Národopisné aktuality* 7, 1970, s. 87.

²²⁷ Chažinikolov, Veselin – Michajlova, Gatja – Genčev, Stojan (eds.): c. d., s. 100; Vakarelski, Christo: *Etnografija*, s. 98–102.

v některých obcích (v Pelevunu) i motorové mlátičky. V Boturče mlátili obilí pro vlastní potřebu smykem až do roku 1989, zatímco družstevní výroby byla mechanizovaná.²²⁸

Plevy se odstraňovaly odvíváním – obilí se přehazovalo vidlemi. Poté se obilí přesívalo v kožených sítích.

Zrno se do poloviny 20. století skladovalo ve velkých dvorových nadstřešených proutěných koších na nožkách, zevnitř vymazaných hlínou nebo v dřevěných truhlách, které se umísťovaly do tmavých a chladných komor v domě.²²⁹

Do roku 1913, dokud bylo Ivajlovgradsko součástí osmanské říše, odcházeli muži i ženy v letním období na žně do nížinných oblastí západní egejské Thrákie, včetně historického Odrinska. Jedním ze zdrojů obživy rodin na Ivajlovgradsku, Krumovgradsku i v jiných rodopských oblastech byly sezónní zemědělské práce (*gurbèt, gurbetčijstvo*), tedy cesty mimo domov za výdělkem. Skupiny ženců měly zpravidla 40 až 50, někdy až 100 členů, mužů a žen, chlapců a dívek. Často odcházeli sirotci a bezzemci.²³⁰ Někteří z nich zůstávali na statcích v níže položených oblastech i v době mlácení. Po návratu z jihu a východu chodili pomáhat na žně do sousedních vesnic s tureckým obyvatelstvem. Bulhaři pěstovali obilí méně, protože výsady vlastnictví půdy patřily v osmanské říši muslimskému obyvatelstvu. Rodopští křesťané se v recentní době zabývali hlavně řemesly a domácí výrobou, sezónně migrovali za prací nebo se živili obchodem (například Řekové na Ivajlovgradsku).²³¹

Vinařství

Ve srovnání s ostatními částmi Rodop se na Ivajlovgradsku daří vinné révě, protože je zde pozvolnější terén a teplejší klima. Konstantin Jireček v osmdesátých letech 19. století píše, že „nejlepší vína celého poloostrova rostou již za hranicemi

²²⁸ Jusein Korujuseinov, narozen 1958, Boturče.

²²⁹ Nikolčovska, Marija: Pomináci, s. 155–156; srov. Frolec, Václav: *Die Volksarchitektur*, s. 126. Podle Václava Frolce koše sloužící k ukládání zrna geneticky navazují na obilní jámy.

²³⁰ Nikolčovska, Maria: Pomináci, s. 156.

²³¹ Srov. Brunnbauer, Ulf: *Gebirgsengesellschaften*, s. 153–164; Primovski, Anastas: c. d., 282.

Rumelie, okolo Adrianopole“ (Odrin, dnes Edirne, Turecko),²³² která leží 40 kilometrů východně od Ivajlovgradu.

Pěstování vinné révy a výroba vína tvořily důležitou součást obživy obyvatel Ivajlovgradska, oblasti formované antickou kulturou, již od starověku.²³³ Antické kulturní tradice měly výrazný vliv na vinohradnickou kulturu celé Evropy.²³⁴ Podle Christa Vakarelského přejali Slované technologii pěstování a zpracování vinné révy, stejně jako používané nástroje, od Thráků.²³⁵ Na Balkáně však není snadné od sebe odlišovat elementy thrácko-ilyrské, gótsko-dácké a řecko-římské, zejména v oblasti lidové technologie.²³⁶ Vinařství bylo důležitým zdrojem obživy na Ivajlovgradsku i po celé 20. století a zůstává i na počátku 21. století. Vinařskými centry oblasti jsou Ivajlovgrad, Svirači, Mandrica a Belopoljane. Do roku 1912, v „turecké době,“ se rozvíjelo vinařství i v horských obcích Dolni a Gorni Juruci.²³⁷ Na výše položeném Krumovgradsku se vinná réva pěstuje pouze pro vlastní potřebu.

Počátkem 20. století vlastnili zdejší vinice drobní zemědělci, řemeslníci a obchodníci. Produkce vinné révy a vína měla podobu malovýroby, většina byla určena ke spotřebě domácností pěstitelů. Velká většina rodin měla 0,1 až 0,2 ha vinic a největší vlastníci obhospodařovali 0,5 až 0,6 ha vinic.²³⁸

Za socialismu byl v Ivajlovgradě založen závod na výrobu vína, *Vinprom*, který vykupoval vinnou révu od místních družstev. Vinařský průmysl se stal jedním z nejdůležitějších výrobních odvětví na Ivajlovgradsku. V devadesátých letech byl závod privatizován a na počátku 21. století hrál regionální vinařský průmysl (firma Vinivel Ivajlovgrad) závažnou roli v ekonomickém vývoji oblasti. Produkci regionálních pěstitelů vykupují i velké vinařské závody ze 150 kilometrů vzdálených měst Stará Zagora a Sliven.²³⁹ Vlastnictví vinic je rozdrobené, většina vinařů obhospodařuje vinice do 1 ha, existují však i vinice o výměře okolo 3 ha.²⁴⁰

²³² Jireček, Konstantin: c. d., s. 137.

²³³ Srov. Petráňovi, Josef a Lydia: c. d., s. 79; Vakarelski, Christo: *Etnografija*, s. 118;

²³⁴ Frolec, Václav: *Kulturní prostor*, s. 16.

²³⁵ Vakarelski, Christo: *Etnografija*, s. 108.

²³⁶ Frolec, Václav: *Česká národopisná balkanistika*, s. 87; Srov. Beranová, Magdalena: *Zemědělství starých Slovanů*. Praha, Academia 1980, s. 90–102.

²³⁷ Primovski, Anastas: c. d., s. 252.

²³⁸ Nikolčovska, Maria: *Pomináci*, s. 159.

²³⁹ <http://www.rodopipress.com/2006/09/22/grozde-2/> – 30. 5. 2009.

²⁴⁰ <http://www.rodopipress.com/2008/02/09/afdf/> – 30. 5. 2009.

Pěstují se zde staré regionální odrůdy *Karagevrèk*, *Karapapàz*, *Pamid*, *Gòmuz* a obecně rozšířené odrůdy *Merlot* a *Cabernet Sauvignon*. obyvatelé zkoumaného regionu (zejména jižního Ivajlovgradska) jsou na vinařství velmi hrdí. Rádi se označují za „pěstitele vína,“ naopak možné označení „pěstitelé tabáku“ jim vůbec nepřipadá přitažlivé. Svátek bulharského patrona vinařů, svatého Trifona 14. února, byl prohlášen oficiálním svátkem města Ivajlovgrad a v současnosti je jedním z největších regionálních svátků.²⁴¹

Pěstování zeleniny a ovocnářství

Zelinářství nebo zahradnictví (*gradinàrstvo*) je jednou z důležitých složek polního hospodářství v Bulharsku a na celém Balkánském poloostrově. Zelenina byla po staletí podstatnou součástí jídelníčku obyvatel Balkánu.

Obyvatelé vesnic podél toků Bjala a Luda reka, jako je například Mandrica, budovali zeleninové zahrady na naplavené půdě podél řek.²⁴² Břehy zahrazovali proutěnými ploty. Rozvodněná jarní řeka přinášela úrodnou půdu, kterou výplet po opadnutí vody zadržel. V létě se z nedostatku srážek hladina řeky nezvedala. Na této vysoce úrodné půdě se pěstovala zelenina, která potřebovala velké množství vláhy, a také kukuřice a sazenice morušovníků.

Obecně se zeleninové záhony (*lechi*) budovaly a stále budují v zahradách u domů (*gradina*, *dvor*) a u řek, potoků a pramenů (*bachçi*), kde je možné zavlažování. Zeleninu pro vlastní spotřebu si pěstuje každá rodina. Nejčastěji se vysazují papriky (*pipèr*), rajčata (*domàti*), cibule (*luk*), pór (*praz*), česnek (*čèsàn*), lilek (*patladžàn*), okurky (*kràstavici*), zelí (*zèle*) a mrkev (*mòrkovi*), z luštěnin bílé fazole (*fasùl*) a černé fazole (*bàkla*). Brambory (*kartòfi*) se v zahradnictví i jídelníčku v Bulharsku nepreferují, mají stejnou důležitost jako jiné druhy zeleniny (nejsou uznávaným zdrojem sacharidů jako v českém prostředí). Pěstují se v menší míře než u nás, většinou ve výše položených oblastech než je zkoumaný region (nad 500–600 m n. m.). Konstantin Jireček v osmdesátých letech 19. století uvedl, že „rajčata a brambory velmi zvolna se šíří a v některých horských končinách jsou

²⁴¹ Tamtéž.

²⁴² Nikolčovska, Maria: Pomináci, s. 152–153.

zcela neznámé.²⁴³ Jako běžné druhy zeleniny uvedl zelené papriky, cibuli, česnek, pór, okurky, celer, mrkev a cukrové melouny.

Zelinářství se v mnoha oblastech Balkánu stalo specializovanou výrobou určenou pro trh, zejména okolo velkých měst. Na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku nepůsobili zelináři, kteří by pěstovali zeleninu ve velkém. Na venkově si každá rodina pěstovala několik arů zeleniny pro přímou spotřebu a ke konzervaci na zimu. Přebytky domácích výpěstků se prodávaly na vesnických trzích nebo v občinských centrech. Socialistická zemědělská družstva vysazovala zemědělská ve zkoumaných obcích dýně (*bustàn*), cukrové melouny (*pãpeš*) a zelí na několikahektarových výměřích.

I u nás je známý fenomén bulharských pěstitelů zeleniny, kteří v profesních skupinách pracovali v mnoha evropských městech.²⁴⁴ „Sféry působnosti putujících balkánských zahradníků [...] byly shodné s migracemi jiných profesních skupin a obchodníků: severní Balkán inklinoval ke střední Evropě, jihovýchodní a centrální [tedy i zkoumaná oblast – *poznámka B.M.*] k Istanbulu a Malé Asii.“²⁴⁵ Známa balkánská střediska, ze kterých odcházeli specializovaní zahradníci do Evropy a Malé Asie v 19. století, jsou tři: Velikotrnavsko v severním Bulharsku, Topolovgradsko (dříve Kavakli) v jihovýchodním Bulharsku a Prespansko v jižní Makedonii.²⁴⁶ Čtvrtým takovým střediskem by mohla být ivajlovgradská vesnice Dolno Lukovo, jejíž mužští obyvatelé odcházeli za prací (za výdělkem) do roku 1878 jako specializovaní zahradníci do velkého, 40 kilometrů vzdáleného oblastního centra Edirne.²⁴⁷

Vrchovinný ráz zkoumaného regionu a suché přechodně-kontinentální podnebí se středomořským vlivem umožňoval a umožňuje uplatnění specifických druhů ovocných stromů. Pěstuje se zde morušovník (*černica*), mandloň (*badèm*), fíkovník (*smokinja*), granátové jablko (*nar*), datlovník (*furmà*). V oblasti hojně rozšířený vlašský ořech (*òrech*) je podle Konstantina Jirečka typickým stromem Thrákie.²⁴⁸ Mezi obvyklé druhy patří také třešeň, jabloň, hrušeň. Ovoce bylo vždy

²⁴³ Jireček, Konstantin: c. d., 136.

²⁴⁴ Srov. Bočková, Helena – Pospíšilová, Jana: c. d.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 116.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 116; Jireček, Konstantin: c. d., s. 180, 510.

²⁴⁷ Nikolčovska, Marija – Stefanov, Ivan: c. d., s. 15.

²⁴⁸ Jireček, Konstantin: c. d., s. 137.

důležitou složkou jídelníčku. Konzumuje se v létě čerstvé, ale převážná část úrody se konzervuje – suší a zavařuje jako kompot nebo zavařenina (*slàdko*) s velkým množstvím cukru.

3.2. Pěstování tabáku a dalších technických plodin

Technické plodiny tvořily v 19. a 20. století významný zdroj obživy v mnoha krajích Bulharska a velkou důležitost mají i dnes.

Tabák (*tjutjùn*) se na území dnešního Bulharska pěstuje od konce 17. století, bavlna (*pamùk*) od 18. století, sezam (*susàm*), anýz (*anasòn*) a podzemnice olejná (*fěsták*) od druhé poloviny 19. století.²⁴⁹ Tradiční kulturou, známou již Slovanům, byl len. V Rodopech se pěstoval především na výrobu oleje.²⁵⁰ Od druhého desetiletí 20. století se v Bulharsku rozšířila dnes velmi oblíbená slunečnice, ve zkoumané oblasti se však nepěstovala. Rozsah polí osetých technickými plodinami se od jejich zavedení stále zvětšoval, většinou na úkor nevýnosného obilí. Produkce tabáku, bavlny nebo sezamu byla primárně určena pro trh a byla zdrojem vysokých příjmů. Bulharští obchodníci (v době osmanské říše především Řekové a Turci) vykupovali surové výpěstky od pěstitelů a obchodovali s nimi v rámci osmanské říše i s hospodářskými středisky jižní, střední a západní Evropy.

O pěstování tabáku na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku existují zmínky až z počátku 20. století.²⁵¹ V okolních oblastech, na Kãrdžalijsku na západě a Ksantijsku na jihozápadě, v západní egejské Thrákii, je doloženo pěstování tabáku již od 17. století.²⁵² Na počátku 20. století, kdy se pěstování tabáku stalo jedním z nejdůležitějších odvětví polního hospodářství v celých Rodopech,²⁵³ tedy pravděpodobně nebyl tabák ve zkoumané oblasti novou kulturou. Výroba tabáku v historické Thrákii byla tehdy osmanskou vládou organizovaná do několika rajonů. Do Hlavního edirnského rajonu patřily okresy Ivajlovgrad, Krumovgrad, Svilengrad, Soufli, Alexandrupolis, Lüleburgas (dnes Turecko) a další.

²⁴⁹ Georgiev, Georgi (ed.): c. d., s. 33.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 34.

²⁵¹ Primovski, Anastas: c. d., s. 280.

²⁵² Jireček, Konstantin: c. d., s. 136.

²⁵³ Srov. Mosengov, Atanas: Kakvo znaete za tjutjuna. *Rodopi* 4, 1969, č. 4, s. 36–37.

Pěstování tabáku si udrželo tradiční rodinný charakter i v době jednotných zemědělských družstev. Ve zkoumaných vesnicích (tabák se pěstoval ve všech) přidělovala místní družstva každý rok každé rodině jistý úsek zemědělské půdy, který měla rodina za úkol obdělávat. Na určené výměře půdy rodina samostatně sela, okopávala a sklízela tabák, který potom usušila, zpracovala a odevzdala (prodala) družstvu. V Orešině a Pelevunu selo družstvo za socialismu tabák i ve vzdálených částech katastru (do pěti kilometrů). Dnes nejméně dvě třetiny této dříve obdělávané půdy leží ladem.

Všechny činnosti spojené s pěstováním tabáku jsou technicky jednoduché a nenáročné. Vyžadují však množství pracovních sil a jsou náročné časově. Celoroční úsilí při sázení, okopávání, sklizni, sušení, rovnání a konečném prodeji (respektive za socialismu odevzdání družstvu) je především záležitostí žen, přestože příležitostně při práci s tabákem pomáhají i muži.²⁵⁴ V polovině dubna se vysévá tabákové semeno do pařenišť, kde se pravidelně zalévá. Na zorané pole se vypěstované sazenice vysazují od počátku do poloviny května. K sázení do mělkých brázd se užívá jednoduchý dřevěný kolík, někdy s okovanou špičkou. Rostliny je nutné pravidelně zalévat a třikrát až čtyřikrát okopat motykou nebo oborat lehkým dřevěným rádlím. Sklizeň tabáku probíhá v červenci. Většina tabákových odrůd se sklízí postupně, z každé rostliny se otrhávají největší horní listy, nejčastěji ve čtyřech fázích. Tabákové listy je pokaždé třeba otrhat brzy ráno dříve, než na ně začne pražit letní slunce a zvadnou. V kupičkách se pečlivě urovnávají do velkých lubových košů. Pak se tabákové listy navléknou pomocí dlouhé železné jehly na šňůry dva a půl metru dlouhé (*nizi*) a zavěsí se na dřevěné rámové konstrukce k sušení na stinném místě. Natrhané listy se musí navléknout co nejdříve, aby nezavadly, proto je tato činnost do velké míry závislá na sousedské výpomoci. Společná práce je pro vesničany – téměř výhradně ženy, příležitostí k rozhovorům, vyprávění nebo zpěvu, analogická k našemu draní peří. Má velmi důležitou společenskou a kulturní funkci. Po usušení a následném změknutí, ke kterému dochází působením vlhkého podzimního vzduchu, se listy třídí podle velikosti a kvality a skládají se do úhledných štůčků. Štůčky se kladou do velké dřevěné formy,

²⁵⁴ Kalina Slavova (Azize Deliahmedova), narozena 1964, Mandrica; Zjurje Korujuseinova, narozena 1949, Boturče; Išmina Mitkova, narozena 1948, Pelevun; Stanislava Georgieva, narozena 1988, Pelevun; Jana Rajkova, narozena 1927, Orešino; Primovski, Anastas: c. d., s. 276–282; Vakarelski, Christo: *Etnografija*, s. 112–113; Georgiev, Georgi (ed.): c. d., s. 36–37.

s jejíž pomocí se vážou do velkých balíků. Třídění (*diplene*) a balíkování tabáku probíhá v listopadu a také při něm se využívá vzájemné sousedské výpomoci. Balíky se prodávají v prosinci a v lednu nákupčím firem, kteří objíždějí rodopské vesnice.

Výkup a zpracování „zeleného zlata“ je v Bulharsku od roku 1994 řízeno speciálním oddělením *Tabák* Ministerstva zemědělství, které má pobočky v občinských centrech po celém Bulharsku.²⁵⁵ V roce 2008 bylo v občině Ivajlovgrad osázeno tabákem odrůdy *Krumovgrad* 590 ha zemědělské půdy.²⁵⁶ Nejvíce tabáku se pěstovalo ve vesnicích s tureckým a pomackým obyvatelstvem (Kondovo, Železino, Gorni a Dolni Juruci).

Další technickou plodinou pěstovanou ve zkoumaném regionu byl sezam. Pěstování sezamu vedlo k rozvoji specializované výroby – výroby sezamové pasty (tahini, *tahän*), takzvané *tachandžijstvo*, a sezamového oleje (*šarlàn*) – *jachnadžijstvo*, zejména v obcích Pelevun a Mandrica. Nejstarší doklady o výrobě sezamového oleje v jihovýchodním Bulharsku pocházejí ze sousedního Chaskovska z poloviny 19. století.²⁵⁷ V osmanské říši se výrobci sezamového oleje sdružovali do jednoho cechu spolu s výrobci papučí pod společným názvem.²⁵⁸ Produkce sezamového oleje začala upadat po první světové válce, kdy se v Bulharsku začala pěstovat slunečnice. Některé lisovny ve vnitrozemí Bulharska se přeorientovaly na výrobu levnějšího slunečnicového oleje, na Ivajlovgradsku však většina lisoven zanikla do padesátých let 20. století. V Mandrici bylo na počátku 20. století osm výroben sezamové pasty a oleje, takzvaných *tachandžijnic* (*jachnadžijnic*).²⁵⁹ V roce 2008 tu stála již jen jedna nefunkční výrobní *tachanu*, samostatná budova ve dvoře obytného domu. Její vnitřní zařízení – pece na pečení sezamu, lis, velký žernov a různé dřevěné nádoby – bylo ve velmi špatném stavu.

Dnes se ve zkoumané oblasti sezam pěstuje na malých výměrách, například v roce 2008 v Pelevunu osel soukromý podnikatel z Ivajlovgradu sezamem 10 ha.

²⁵⁵ <http://www.mzgar.government.bg/NacSlujbi/Tutun/tutun.htm> – 30. 5. 2009.

²⁵⁶ <http://www.rodopipress.com/2008/05/20/Садят-тютюна-в-Ивайловградско/> – 30. 5. 2009.

²⁵⁷ Gramatikov, Georgi: Proizvodstvo na susam i susameno maslo v Chaskovsko. *Bălgarska etnografija* 6, 1979, č. 2, s. 54. Podle Georgi Gramatikova se výroba sezamového oleje v oblasti rozšířila proto, že zde chyběla produkce jiných rostlinných olejů.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 65.

²⁵⁹ Jana Borisova, narozena 1943, Mandrica.

Tento podnikatel vykupuje sezam i od jiných pěstitelů a vyrábí podle tradičního způsobu sezamovou pastu z pečeného sezamu.²⁶⁰

3.3. Chov dobytka

Chov dobytka (*životnovădstvo*), především lehkého, byl důležitou složkou polyprodukčního hospodaření na celém Balkáně. Extenzivní balkánské dobytkářství charakterizovala Helena Bočková: „Lehký dobytek, ovce a kozy, jednoznačně převažoval až do recentní doby. Převládalo tu drobné dobytkářství. Jednu, dvě až deset ovcí měl i ten nejchudší vesničan, obvykle měly rodiny 20 až 200 kusů. [...] Základem chovu dobytka byla pastva, ustájení dobytka se na Balkáně nepraktikovalo.“²⁶¹ Výjimečný význam chovu ovcí pro život obyvatel Balkánu dokazuje také všeobecná oblíbenost patrona pastevců a stád, svatého Jiří (*světi Gjòrgi*). Obřadní praktiky konané na svatého Jiří (23. dubna nebo 6. května) měly zajistit zdraví a plodnost dobytka.²⁶²

Na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku stejně jako na většině Balkánu zcela převažoval chov lehkého dobytka, ovcí (*ovcè*, sg. *ovcà*) a koz (*kozi*, sg. *kozà*). Polonomádkým chovem ovcí se podle dostupných pramenů v této oblasti v pozdním novověku živili zejména Albánci (v Mandrici) a polokočovní Juruci v západní, výše položené části oblasti. Jejich způsob života určovalo zonální vertikální stěhování stád. V létě se stáda přemísťovala na horské pastviny se svěží trávou a na podzim, kdy hory pokryl sníh, scházeli pastevci se stády do blízkého egejského přimoří.²⁶³ K Egejskému moři táhli pastevci z celé východní části Balkánského poloostrova.²⁶⁴ Albánci, kteří do Mandrice přišli podle místní pověsti v první polovině 17. století z jižní Albánie, byli pravděpodobně příslušníky pomocného

²⁶⁰ Dimo Karakechajov, narozen 1930, Pelevun; Zlatka Karakechajova, narozena 1932, Pelevun.

²⁶¹ Bočková, Helena: Vlaši, s. 84. Srov. bulharské úsloví *Kozata e kravata na bednija* (Koza je kráva chudých).

²⁶² Srov. Machová, Barbora: Kurban, s. 180–181; Frolec, Václav: Sveti Gjorgji vo narodnata tradicija na slovenskite narodi. *Makedonski folklor* 12, 1973, č. 6, s. 87–91.

²⁶³ Srov. Bočková, Helena: Vlaši, s. 79.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 80.

oddílu osmanské armády. Jejich úkolem byl chov lehkého dobytka ve velkém pro zásobování armády v blízkém Edirne.

Pastevectví ve zkoumaném regionu však nemělo vysokohorský ráz jako ve středních a západních Rodopech, dominovalo tu drobné dobytkářství a stacionární chov dobytka, narozdíl od středorodopského polonomádského chovu stád o několika desítkách tisíců kusech.²⁶⁵ Stacionární chov lehkého dobytka, který je soustředěn do katastru sídla a stáda se nepřemísťují na velké vzdálenosti, na Ivajlovgradsku v 19. a 20. století převažoval. Průměrná rodina vlastnila 10 až 20 ovcí a koz, jeden pár volů (*volòve*, sg. *vol*) k práci a jednu, dvě krávy (*kràvi*, sg. *kràva*) na mléko.²⁶⁶ Chudé rodiny užívaly k práci místo volů pár mezků (*katàri*, sg. *katàr*) nebo oslů (*magàreta*, sg. *magàre*).

Na počátku 21. století, kdy probíhal můj výzkum, byla situace ve zkoumaných vesnicích podobná. Ve všech vesnicích početně převažovaly ovce a kozy nad skotem. Ustoupil tradiční chov volů k práci, díky mechanizaci zemědělství. Obecně lze vysledovat trend postupného snižování počtu chovaného brava a skotu. Pokud vesničanům chované zvíře (kráva) onemocní a uhyne, novou nepořizují. Mléko kupují od sousedů nebo v krajních případech v obchodě. Ve zkoumané oblasti je znatelný rozdíl mezi křesťanskými (bulharskými) vesnicemi a muslimskými vesnicemi s pomackým a tureckým obyvatelstvem. Pomaci a Turci jsou více připoutaní k půdě a chovají větší počty dobytka. Každá pomacká a turecká domácnost, se kterou jsem se v oblasti v roce 2008 setkala, vlastnila alespoň jednu krávu, tele a několik (například padesát) ovcí a koz. Ojediněle vlastnili Pomaci i větší stáda. Například v Pelevunu, kde početně převažují potomci bulharských přistěhovalců z Malé Asie, v roce 2008 vlastnil jedině velké stádo o 300 kusech ovcí a koz Pomak Rumen, který sem přišel v sedmdesátých letech 20. století ze středních Rodop. Je zajímavé, že pelevunské družstvo zaměstnávalo pastevece pocházející ze středních Rodop (bylo jich více) a neškolilo k této práci místní vesničany. Fungovala zde hluboce zakořeněná představa o obyvatelích středních Rodop jako zkušených pastevcích, která vycházela z dlouhodobé tradice polonomádského chovu ovcí na tamních vysokohorských pastvinách.

²⁶⁵ Polonomádské pastevectví ve středních Rodopech zaniklo počátkem 20. století. Srov. Boneva, Tanja: Profesionalni grupi. In: *Rodopi. Tradicionalna narodna duchovna i socialnonormativna kultura*. Sofija, Etnografski institut s muzej pri BAN 1994, s. 236.

²⁶⁶ Nikolčovska, Marija: Pominäci, s. 156.

Chov dobytka byl na Balkáně založen na venkovní pastvě, dobytek trávil celý rok venku. V roce 2008 býval celoročně na noc ustájoán v lehkých přístřešcích, chlévech nebo košárech, případně ve vybydlených hospodářských budovách bývalého družstva.²⁶⁷ Tradičně byly ovce a kozy přes zimu příkrmovány usušenými větvemi listnatých stromů a senem. V minulosti dobytek usedlého obyvatelstva pásal najatý nebo obecní pastýř, případně se o svůj dobytek staral každý hospodář sám. V roce 2008 jsem se v několika vesnicích setkala s organizovaným společným pasením ovcí a koz. Majitelé ovcí a koz se vždy po dni v pasení jednoho celovesnického stáda střídali. Tak tomu bylo například v Orešině, kde každá rodina (až na jednu mladou rodinu zde žili sami důchodci) vlastnila pět až deset kusů bravu. V sedm ráno zavedl hospodář svůj dobytek na shromaždiště na okraji vesnice. Asi hodinu před setměním dovedl pověřený ovčák stádo zpět do vesnice a majitel si přišel své ovce a kozy vyzvednout. V obci Gorni Juruci, větší vesnici, domlouvali společné pasení pro dvě poloviny obce zvlášť – jedno stádo se shromažďovalo na Dolním konci, druhé na Horním (*Dolna machalà*, *Gorna machalà*). Na otázku, proč nezaměstnají obecního ovčáka, mi vesničané v Pelevunu, v Orešině i ve vsi Gorni Juruci vysvětlili, že by to bylo drahé. Užívaný systém je pro ně ekonomický výhodný. Je založený na vzájemné výměně práce (varianta sousedské výpomoci). V Boturče, která měla v roce 2008 asi 14 obyvatel, si jednotlivé rodiny pásly svůj dobytek samy. Tamní rodiny vlastnily menší stáda ovcí (okolo 50 kusů) a krávu na mléko, jedna rodina chovala stádo koz asi o 100 kusech. Další rodina se věnovala chovu skotu (asi 40 kusů). Když jsem se zeptala jedné informátorky, kolik chovají doma ovcí, s omluvným úsměvem mi odpověděla, že jen padesát.²⁶⁸ Myslela si, že se jí budu smát, protože je to velmi málo.

Význam chovu lehkého dobytka v kontextu každodenního života obyvatel celého Balkánského poloostrova vystihla Helena Bočková: „Zemědělství bylo při absenci chlévního hnoje závislé na hnojení pasením dobytka. [Ovce a kozy se celoročně pásly na loukách a úhorech (volně nebo v košárech), které vyhnojovaly. *Poznámka B.M.*] Ovcí a kozí vlna sloužila k výrobě tradičního svrchního oděvu a

²⁶⁷ V Pelevunu využíval ovčák Rumén pro své stádo (asi 300 kusů) bývalé družstevní kravíny. V Kostilkově jeden z ovčáků ustajoval své ovce (asi 200 kusů) v přízemních prostorech opuštěných (ještě nezbořených) domů, kterých bylo ve vesnici okolo padesáti. Když ovce domy znečistily hnojem, přestěhoval je do jiných.

²⁶⁸ Zjurje Korujuseinova, narozena 1949, Gorni Juruci.

textilií. Ještě v první polovině 20. století vlastnila ovce každá balkánská vesnická rodina a mnohé rodiny městské. Například roku 1926 Bulharsko vykazovalo 9 milionů ovcí a 1,25 milionu koz, zatímco hovězího dobytka jen 2 miliony a vepřového jeden milion. Dodnes jsou ovčí produkty podstatnou součástí jídelníčku balkánských národů (sýry – bílý *sirene* a žlutý *kaškavâl*, jogurt – *kiselo mljâko*, jehněčí a skopové maso).²⁶⁹

3.4. Chov bource morušového

Chov bource morušového (*bubârstvo*) byl do sedmdesátých let 20. století důležitým doplňkovým zdrojem obživy obyvatel většiny vesnic jižního Ivajlovgradska a v Mandrici byl jedním z hlavních zaměstnání. O rozvoji hedvábnictví (*koprînârstvo*) na Ivajlovgradsku do druhé poloviny 19. století chybějí doklady. Hedvábnictví se podle dostupných pramenů rozvíjelo od konce 18. století v sousedních regionech Chaskovska a Odrinska (Edirne).²⁷⁰ Chov bource morušového se na Ivajlovgradsko, stejně jako do západní a východní Thrákie, rozšířil z významných center hedvábnického průmyslu Edirne (dnes Turecko), Dimotiky a Soflu (Řecko), kde se pěstovala bílá bagdáská, takzvaná odrinská rasa, a hedvábí odtud odebíraly italské a francouzské hedvábnické firmy. První profesionální chovatelé vajíček bource morušového (*grenjòri*) z Mandrice a dalších vesnic Ivajlovgradsku se vyučili v posledních letech 19. století v Burse v Malé Asii a poté zásobovali vajíčky celé jižní Ivajlovgradsko i blízká hospodářská centra Dimotika a Soflu.²⁷¹

Chov bource morušového fungoval jako domácí výroba. Podnikatelé dodávali do domácností určité množství vajíček. Výkrm housenek (*bùbi*, sg. *bùba*) probíhal v domě a měl tradiční podobu rodinného zaměstnání. Hedvábné zámotky (*paškùli*, sg. *paškùl*) pak vykupovali obchodníci (faktoři), kteří je prodávali nejprve na zpracování v manufakturách a později do továren. Ceny surových zámotků byly určovány za kilogram. V osmanské době byla produkce hedvábných zámotků na

²⁶⁹ Bočková, Helena: Vlaši, s. 84.

²⁷⁰ Gramatikov, Georgi: Ivajlovgrad i Ivajlovgradsko – edin ot naj-značimite bălgarski bubarski centreve. *Izvestija na regionalnija istoričeski muzej Chaskovo* 3, 2006, s. 106.

²⁷¹ Nikolčovska, Maria: Pomináci, s. 157; Gramatikov, Georgi: Ivajlovgrad, s. 109.

Ivajlovgradsku i jinde závislá na cenách hedvábí na mezinárodním trhu²⁷² a byla těsně navázaná na obchodníky z Edirne, kteří vysílali své zmocněnce na „burzu zámotků“ do Ivajlovgradu. Sem chodili obchodníci až ze Soluně.²⁷³ Balkánské války, první světová válka a jejich důsledky – vznik nových hranic a ztráta odbytí znamenaly dočasný úpadek hedvábnictví na Ivajlovgradsku.

Rozkvět hedvábnictví na Ivajlovgradsku se datuje do druhé poloviny 19. a na počátek 20. století a měl velký vliv na formování tradičního způsobu života v některých vesnicích na Ivajlovgradsku. Nejvýrazněji se tento vliv projevil v architektuře. Když se od konce 19. století stavěly patrové a dvoupatrové domy s prostornou místností (*salòn*) v centrální části každého patra, tak se tyto dobře větrané místnosti s vysokými stropy ukázaly velmi vhodné k chovu housenek bource morušového, protože housenky jsou citlivé na změny teplot a nesnášejí vyšší teploty.

Ve dvacátých letech 20. století se začal rozvíjet textilní hedvábnický průmysl přímo v jihovýchodním Bulharsku. V Ivajlovgradě byla podle italského vzoru postavena sušárna zámotků, ve které se teplým vzduchem usmrcují larvy a tím se zastavuje proces líhnutí motýla.²⁷⁴ Továrny na zpracování zámotků bource a výrobu hedvábného vlákna byly založeny v Charmanli, Svilengradu a Chaskovu (všechna města leží asi 100 kilometrů severně a severozápadně od Ivajlovgradu). Produkce zámotků bource z Ivajlovgradska se posílala na zpracování právě do těchto továren. V meziválečném období na Ivajlovgradsku vzkvétalo hedvábnictví také díky nové pracovní síle v novoosídlených vesnicích. Postupy a technologie chovu se popularizovaly i rozšiřovaly prostřednictvím řady příruček, které vznikaly již od počátku 19. století.

Část hedvábných zámotků se zpracovávala v domácí výrobě. Zpracování hedvábí pro potřeby domácnosti si mohli dovolit pouze zámožnější chovatelé, kteří z finančních důvodů nemuseli všechny zámotky prodat a část si mohli nechat pro vlastní potřebu. Doma se také upotřebily ty zámotky, které měly nepravidelný tvar, barevné skvrny a nekvalitní vlákno. Zdejší ženy z hedvábné nitě s hedvábnou nebo

²⁷² Gramatikov, Georgi: Ivajlovgrad, s. 111.

²⁷³ Tamtéž, s. 110.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 119.

bavlněnou osnovou tkaly plátno na košile, zdobily jí šátky a zástěry nebo ji použily jako útek na tkaní koberců.²⁷⁵

V Pelevunu se bourec morušový choval do roku 1958, do vzniku jednotného družstva TKZS. V Kostilkově, Orešině a Boturče hedvábnictví jako tradiční zaměstnání vymizelo do konce sedmdesátých let 20. století.

S chovem bource morušového úzce souvisí pěstování morušovníků, jejichž listím se housenky živí. Nejpriznivější podmínky pro pěstování morušovníků byly v povodí řek Bjala reka a Luda reka. Zahradníci z vesnic okolo těchto řek (Mandrica, Dolno Lukovo) se specializovali na výsadbu sazenic morušovníků, které prodávali na celé Ivajlovgradsko, Svilengradsko, Odrinsko a Dimoticko.²⁷⁶ Po roce 1912 nastal úpadek pěstování morušovníků – opět proto, že v regionu vznikly nové státní hranice a pěstitelé ztratili svá odbytiště v rozvinutých hedvábnických oblastech východně od Ivajlovgradska.

3.5. Rukodělná výroba – domácí výroba, protoindustrie a řemesla

Ve sféře rukodělné výroby bulharská etnologie rozlišuje domácí výrobu, takzvané domácí řemeslo (*domašen zanajät*) a specializované řemeslo (*zanajät*). Novější literatura charakterizuje druhou skupinu, domáckou výrobu jako protoindustrii, takzvaný domácí průmysl (*domašna industrija*).²⁷⁷ V balkánské lidové kultuře však nebyly tyto podoby rukodělné výroby striktně odděleny. Narozdíl od našeho prostředí patřily mezi řemesla na Balkáně také uhlířství (*văglištârstvo*, *kjumjurdžijstvo*), povoznictví (*kiradžijstvo*),²⁷⁸ chov velbloudů (*kamilârstvo*) nebo stavitelství (*djulđerstvo*).²⁷⁹

²⁷⁵ Petra Konduzova, narozena 1931, Orešino; Gramatikov, Georgi: Ivajlovgrad, s. 121.

²⁷⁶ Nikolčovska, Maria: Pominäci, s. 157.

²⁷⁷ Srov. Georgiev, Georgi (ed.): c. d., s. 66–88; Teneva, Nadežda: c. d., s. 68.

²⁷⁸ Přesný ekvivalent pro *kiradžijstvo*, organizovaný převoz zboží na hřbetech oslů, mul nebo koní, v češtině chybí. Povožnictví, tak jak jej známe z českého prostředí, nebylo na Balkáně až do konce 19. století moc rozšířené, protože cesty byly pro vozy nesjízdné.

²⁷⁹ Srov. Boneva, Tanja: Profesionalni grupi, s. 231; Portalski, Emil: Zanajati. In: *Sakar. Etnografsko, folklorno i ezikovo izsledvane*. Sofija, Prof. Marin Drinov 2002, s. 165.

Řemesla, profesionální rukodělná malovýroba, podle dostupných pramenů v Rodopech vzkvétala zvláště v 19. a na počátku 20. století.

Obecně na Balkáně řemeslníci pracovali nejen ve městech, ale i na vesnicích. Základní jednotkou organizace řemeslné výroby a prostředkem státní regulace byly v osmanské době cechy (*esnafi*), které zanikaly na přelomu 19. a 20. století.²⁸⁰ Do cechů se sdružovali řemeslníci z měst i z vesnic, i když řada vesnických řemeslníků členy městského cechu nebyla. V Rodopech se do cechů sdružovali například soukeníci, krejčí, koželuzi, truhláři, hrnčíři, koláři, ševci, zedníci a ve středních Rodopech také pastevci ovcí.²⁸¹ V době národní emancipace v Bulharsku v 19. století sílila společenská úloha bulharských cechů. Bohatí bulharští řemeslníci, členové cechovních organizací, byli v 19. století spolu s bulharskou inteligencí jedním z hlavních činitelů bulharského národního obrození (*Vǎzràždane*).²⁸² Od konce 19. století byly zakládány v celém Bulharském knížectví, některé jako součást oblastních obchodních komor, takzvané Řemeslnické organizace (*Zanajatčijska organizacija*), ve kterých se sdružovali řemeslníci po celou první polovinu 20. století. Do těchto regionálních řemeslnických organizací se ve dvacátých letech začali sdružovat i řemeslníci na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku, kteří se dříve v ceších neorganizovali.²⁸³ V padesátých letech 20. století vznikala v Bulharsku socialistická družstva řemeslníků (*Zanajatčijska kooperacija*, ZANKOP), do kterých všichni řemeslníci museli vstoupit a odevzdat družstvu své nástroje a vybavení dílen.²⁸⁴ V regionu si v době socialistického družstevního hospodaření udržely svůj význam kovářství, podkovářství, kolářství a bednářství. Řemeslníci se zaměřovali zejména na opravy hospodářských strojů a nástrojů, méně vyráběli hotové výrobky.

Část vesnických řemeslníků měla své dílny a obchody ve městech, kde trávila většinu roku. Jejich rodiny však zůstávaly žít na vesnici a staraly se o malé

²⁸⁰ Portalski, Emil: c. d., s. 165.

²⁸¹ Boneva, Tanja: Esnafski organizacii. In: *Rodopi. Tradicionalna narodna duchovna i socialnonormativna kultura*. Sofija, Etnografski institut s muzej pri BAN 1994, s. 250–251.

²⁸² Srov. Vakarelski, Christo: *Etnografija*, s. 418.

²⁸³ Nikolčovska, Marija – Stefanov, Ivan: c. d., s. 15; srov. Portalski, Emil: c. d., s. 166.

²⁸⁴ Dimităr Purnarov, narozen 1937, Pelevun; Christo Konduzov, narozen 1931, Orešino; Nešo Tenev, narozen 1955, Gorni Juruci; Nikolčovska, Marija – Stefanov, Ivan: c. d., s. 17; Portalski, Emil: c. d., s. 166.

hospodářství. Do padesátých let 20. století byly nedílnou součástí života řemeslníků sezónní migrace za prací a za výdělkem. Sezónně se vracející příslušníci různých profesních skupin (nejen řemeslníci) byli na vesnici hlavními nositeli inovací. Sezónní migranti za prací byli hlavně křesťané. I proto muslimská společnost zůstala relativně uzavřená až do druhé poloviny 20. století a místy zůstávají i dodnes.

Někteří řemeslníci bývali současně také obchodníci. Se svými výrobky putovali po vesnicích a městech. Zboží prodávali hlavně v čase výročních trhů, které se v Rodopech konaly zpravidla na sklonku léta a na podzim, od Nanebevzetí Panny Marie (*Goljama Bogòrodica*, 15. srpna) do svátku svatého Dimitra (*Dimitrovdën*, 28. října).²⁸⁵ Řemeslníci z Ivajlovgradska a Krumovgradska nabízeli své výrobky na trzích ve velkých vesnicích v oblasti, ve městech Ivajlovgradu, Krumovgradu a do roku 1913 také v Dimotice, Edirne a Soflu.

Hlavním řemeslnickým centrem jižního Ivajlovgradska byla Mandrica. Pro Mandrici bez výhrady platí skutečnost, kterou výstižně formuloval Jiří Langer: v Bulharsku nejsou vždy jasně rozpoznatelné rozdíly mezi vesnicí a městem z hlediska hospodářského i sociálního, proto se neliší ani stavbami.²⁸⁶ Mandrica byla po hospodářské a sociální stránce i podle sídelní zástavby spíše městečkem než vesnicí. Po roce 1914 tu otevřeli sedmitřídku a řada obyvatel získala během 20. století středoškolské a někteří i vysokoškolské vzdělání, což nebylo v regionu, kam v roce 1914 přišli negramotní bulharští migranti z Malé Asie, běžné. Pro obyvatele Mandrice existovaly v první polovině 20. století dva hlavní zdroje obživy: chov bource morušového a řemesla. V provozu zde byly dílny krejčovské (*terzijski*) a ševcovské (*obuštarski*). Do místních barvíren (*bojadžijnici*; na počátku 20. století tu byly tři) nosili přízi a látky k barvení obyvatelé všech okolních vesnic. V Mandrici pracoval bednář (*fučedžija*, *báčvâr*) a bylo zde několik dílen výrobců tkanin a koberců z kozí srsti (*mutafčijiski rabotilnici*). Výrobky místních řemeslníků se prodávaly do celého okolí. Byla tu cihelna, několik vodních mlýnů a osm lisoven na sezam. V první polovině 20. století se místní řemeslníci učili v Plovdivu, Svilengradu a dokonce v tři sta kilometrů vzdálené Sofii.²⁸⁷

²⁸⁵ Teneva, Nadežda: c. d., s. 23.

²⁸⁶ Langer, Jiří: *Evropská muzea v přírodě*. Praha, Baset 2005, s. 29.

²⁸⁷ Evdokija Moskova, narozena 1932, Mandrica, zubní lékařka. Její otec byl v Mandrici švec, její děd výrobce tkanin z kozí srsti (*mutafčija*).

Řemeslník byl v bulharské společnosti váženou osobou. Naučené řemeslo bylo zárukou, že se člověk (muž) dokáže postarat o rodinu. Když se v Mandrici chtěla dívka vdávat, její rodina se ptala rodičů chlapce: *Jestlipak váš syn má na ruce náramek?* To znamenalo, zda se chlapec vyučil nějakému řemeslu.²⁸⁸

V Rodopech byla v 19. a na ještě na počátku 20. století rozvinutá a masově rozšířená domácká výroba. Ve středních Rodopech tehdy nabylo výjimečného významu soukenictví (*abadžijstvo*),²⁸⁹ zatímco ve východních Rodopech, včetně zkoumané oblasti, měla zásadní význam domácká produkce zámotků bource morušového (*bubàrstvo*). Produkce zámotků sice není druh rukodělné výroby, ale do domácké výroby ji řadím proto, že byla organizovaná na obdobných principech (neprofesionální práce v rodinném hospodářství) a měla pro chovatele bource stejný ekonomický význam, jako domácká produkce. Pro Balkán bylo typické, že v jednom výrobním odvětví se mnohdy specializovala celá městečka a vesnice a často celé menší regiony.

Od počátku 20. století docházelo na území dnešního v Bulharska s rozvojem manufakturní a průmyslové výroby a pronikáním evropských tovární výrobků k úpadku domácké a řemeslné výroby. Do poloviny 20. století ve zkoumaném regionu řemesla a protoindustrie v podstatě zanikly. Svůj význam si však až do dnešních dní – v modifikované podobě – udržela domácí výroba.

Zpracování vlny a kozí srsti

Zpracování ovčí vlny má na Balkáně, kde byl chov ovcí neoddělitelnou součástí každodenního života obyvatel po tisíciletí, dlouhou tradici. Od domácího zpracování až ke specializované výrobě sukna pro osmanskou armádu byla vlna významným hospodářským artiklem mnoha horských a podhorských oblastí.

Na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku převažoval drobný chov ovcí a zpracování vlny pro potřeby rodiny. Ženy v celém regionu se od útlého dětství učily vlnu čistit, česat, na vřetenu příst nit, barvit vlnu a přízi přírodními (například

²⁸⁸ Evdokija Moskova, narozena 1932, Mandrica.

²⁸⁹ Teneva, Nadežda: c. d., s. 123–153; Boneva, Tanja: Profesionalni grupi, s. 231; Primovski, Anastas: c. d., s. 271–296.

slupkami z vlašských ořechů) či chemickými barvivy a tkát. Předly celou zimu a na jaře, okolo Velikonoc, začínaly tkát.²⁹⁰

Ve všech zkoumaných vesnicích je do současnosti v rodinách běžné předení z domácí vlny, barvení příze a pletení. V roce 2008 se nejvíce pletly ponožky, nízké ponožky *terlici*, vesty a svetry.

Výroba textilií a oděvů pro vlastní potřebu rodiny (domácí práce) i pro trh (domácká práce) byla tradičně ženská práce, zatímco profesionální výroba – řemesla jako soukenictví (*abadžijstvo*), výroba tkanin z kozí srsti (*mutafčijstvo*) a krejčovství (*terzijstvo*) byla doménou mužů. Soukenictví ve východních Rodopech zůstalo na rozdíl od středních Rodop na úrovni domácí práce.

Zpracování kozí srsti jako domácí výroba bylo v regionu rozšířené všude tam, kde se chovala velká stáda koz (například ve vesnicích Dolni a Gorni Juruci, Boturče). Výroba tkanin a koberců z kozí srsti řemeslným způsobem se v regionu soustřeďovala v Mandrici. V Mandrici se největší rozkvět *mutafčijstva* datuje do druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století. Kolem roku 1920 zde bylo 25 samostatných dílen.²⁹¹ *Mutafčiji* zpracovávali kozí srst od předení až po šití hotových výrobků. Materiál vykupovali od chovatelů koz v Mandrici i v okolních vesnicích. Srst upředli na speciálním kolovratu (*mutafčijski čekrāk*). Na vertikálním stavu tkali hrubé koberce (*kòzeci*, *čùlove*), s osnovou z ovčí vlny tkali huňaté pokrývky (*čergi*) nebo relativně jemnější tkaniny s bavlněnou nebo konopnou osnovou. Z té šili pytle, tašky a *disàgi* (dvě spojené torby k nošení přes rameno nebo na hřbetě osla), které měly široké využití v každodenním životě.²⁹² Kozí srst se nebarvila. K vzorování tkanin (pruhy různé šířky) se užívalo přirozené barvy srsti (bílá, černá, šedá, béžové), která se před předením třídila podle barevných odstínů.

Dřevo

²⁹⁰ Petra Konduzova, narozena 1931, Orešino.

²⁹¹ Nikolčovska, Marija – Stefanov, Ivan: c. d., s. 16.

²⁹² Evdokija Moskova, 1932, Mandrica.

Zpracování dřeva hrálo po staletí velmi důležitou roli v domácí výrobě.²⁹³ Dřevěné byly pracovní nástroje, nádoby různých tvarů a velikostí k hospodářským účelům a zčásti i k podávání stravy, kuchyňské náčiní a také nábytek, skříňové stěny a specializované stroje a zařízení, jako například tkalcovské stavy, valchy nebo primitivní pračky.

V Rodopech v první polovině 19. a na počátku 20. století nebyla rukodělná výroba ze dřeva podle způsobu organizace striktně diferenciována.²⁹⁴ Těžko bylo možné odlišit, kdy byla výroba určena pouze pro potřebu rodiny a kdy už se jednalo domáckou výrobu se zaměřením na trh. Velká část obyvatel regionu si vyráběla pracovní nástroje či nábytek i na konci 20. století a tato tradice někde trvá dodnes. Tradičně byla výroba dřevěných nástrojů a jiných předmětů záležitostí mužů.²⁹⁵

Domácky se ve východních Rodopech vyráběli *palamarky*, dřevěné rukavice užívané při sklizni obilí.²⁹⁶ Venkovští výrobci pracovali v zimním období a přes léto své výrobky prodávali na trzích a jarmarcích. Ve dvacátých a třicátých letech 20. století, kdy byla po palamarkách velká poptávka, uzavírali výrobci smlouvy s obchodními společnostmi z Kărdžali a Chaskova, které zboží vykupovaly.²⁹⁷ Domácká výroba *palamarek* zanikla v šedesátých letech 20. století, když se ve východních Rodopech začala sklizeň obilí mechanizovat.

Ze dřevozpracujících řemesel bylo na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku koncem 19. a v první polovině 20. století nejvíce rozšířené kolářství a bednářství, tedy obory, které úzce souvisejí s provozem rodinných hospodářství. V regionu, stejně jako na celém Balkáně, měla velkou důležitost výroba sedel, protože v hornatém terénu byl při absenci sjízdných cest hlavním dopravním prostředkem osel, mezek nebo kůň, a ne vůz. V bulharské lidové kultuře se rozlišují sedla dřevěná (*samàri*) a kožená (*sedlà*), která jsou považována za luxusní. Sedlářství se častěji řadí k řemeslům, která zpracovávají kůži, než k výrobě ze dřeva. V roce 2008

²⁹³ Stranou ponechávám využití dřeva jako topiva a stavebního materiálu. Celé Rodopy patřily mezi významné vývozce dřeva a nařezaných dřevěných desek. Srov. Primovski, Anastas, c. d., s. 350; Teneva, Nadežda, c. d., s. 47.

²⁹⁴ Teneva, Nadežda: c. d., s. 47.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 47.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 56.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 56.

se sedlářství v regionu věnovali usedlí Romové v Mandrici a jeden vesničan v Gorni Juruci. Své výrobky tito sedláři prodávali příbuzným a známým v blízkém okolí.

Bednáři vyráběli dřevěné sudy, vědra a specializované nádoby, například máselnice. Zprvu dřevěné obruče byly postupně nahrazeny železnými. Podle informací získaných v terénu se bednářství ve druhé polovině 20. století praktikovalo v Orešině. Řemeslnický mistr Sotir Dalbozanov byl znám svým bednářským uměním v celém okolí.²⁹⁸ Bednářem se vyučil i další obyvatel Orešina Nikola Kinevski (1918–1998), který byl také zručným řezbářem. Vyráběl hudební nástroje – *kavali* (dlouhé flétny) a *gajdi* (dudy) a jiné soustružené zboží běžné denní potřeby (nádoby, knoflíky). Jeho syn Christo Kinevski (1941) se vyučil bednářem v ivajlovgradském řemeslnickém družstvu a celý život pomáhal svému otci v dílně. Vyráběl velké koše na tabák z lubů pro vlastní potřebu.²⁹⁹

Hrnčírství

Hrnčírství a výroba keramiky je jedním z nejstarších druhů rukodělné výroby. Hlína se jako výrobní materiál užívala na celém území Bulharska. Téměř v každém sídle pracoval aspoň jeden vyučený hrnčír.³⁰⁰ K domácí výrobě z hlíny patřila v Bulharsku výroba takzvaných *podnic*. *Pòdnica* je hliněná mělká mísa o průměru asi 50 centimetrů, která sloužila k pečení chleba v krbovém nebo venkovním ohništi. *Podnici* a potřebné víko (*vrášnik*) si vyráběla každá hospodyně sama. Hlína se při výrobě nevypalovala, ale sušila na slunci. Vypálila se až při prvním použití v ohništi.

Pečení chleba v *podnici* jsem viděla v říjnu 2008 v Boturče. Místní obyvatelé už *podnici* nepoužívají, chleba pečou ve sporáku na dřevo (v obci není obchod). Chtěli mi ale ukázat, jak „to chodilo za starých časů“, naposledy asi před třiceti lety. Při pečení chleba se *podnica* nejprve nahřeje ve venkovním ohništi ve žhavých

²⁹⁸ Sofia Dalbozanova, 1927, Orešino; Evdokija Moskova, 1932, Mandrica. Sotir Dalbozanov zemřel v roce 1959.

²⁹⁹ V roce 2008 jsem byla svědkem části této výroby.

³⁰⁰ Vakarelski, Christo: *Etnografija*, s. 330. Hlína se v některých evropských regionech uplatnila i jako stavební materiál. Ve zkoumané oblasti převažovala hliněná architektura (z nepálených cihel) v Mandrici a dvou okolních vesnicích. Hlína se v regionu užívala jako pomocný stavební materiál a stavěly se z ní také chlebové pece.

uhlících, poté se nažhavená z ohniště vyndá a do horké nádoby se vloží připravené těsto. Těsto se přikryje víkem (dnes již ne hliněným, ale plechovým), *podnica* se nechá stát na zemi a chléb je upečený asi za hodinu. Dokud se v Boturče chléb pekl v *podnicích*, v celé obci nebyla jediná venkovní dvorová chlebová pec, ve vesnickém prostředí v Bulharsku všeobecně rozšířená před objevením sporáků na vesnicích (v regionu v sedmdesátých letech 20. století).³⁰¹ Často se však *podnica* užívala vedle chlebové pece. *Podnica* se upotřebila při každodenním pečení chleba, a jen když se peklo velké množství, tak se zapalovala pec.

Zatímco domácí práce s hlínou byla vyhrazena ženám, řemeslné výrobě keramiky se věnovali výhradně muži.³⁰² Specializovaným hrnčířstvím se zabývali Řekové v Kostilkově. Hrnčířství se v Kostilkově rozvinulo díky hojnému výskytu velmi kvalitní hlíny, takzvané *červenice*. Místní keramika byla točená na kruhu na nožní pohon, většinou bez glazury. Nádoby se pálily v kamenných venkovních dvoupatrových hrnčířských pecích čtvercového půdorysu, vysokých až 3 metry a uvnitř vymazaných hlínou.

Na konci 19. a na počátku 20. století bylo hrnčířství hlavním zaměstnáním většiny mužských obyvatel tohoto sídla a pro místní obyvatele bylo hlavním zdrojem obživy.³⁰³ Když Řekové po roce 1913 z vesnice odešli, řemeslo postupně upadalo, až zaniklo. Skutečně posledním místním hrnčířem byl Michal Kadiev, potomek bulharských přistěhovalců. Ten se řemeslu vyučil v Trojanu,³⁰⁴ nejvýraznějším centru keramické výroby v Bulharsku, kde se tradiční keramika vyrábí dodnes.

Přírodní pletiva

„Zatímco hlína, pomíneme-li její využívání při stavbách domů, se [obvykle] stala materiálem pro specializovanou řemeslnou výrobu, splétání rostlinných

³⁰¹ Zjurje Korujuseinova, narozena 1949, Boturče; Azme Korujuseinova, narozena 1983, Boturče; srov. Minkov, Ignat: c. d., s. 143.

³⁰² Vakarelski, Christo: *Etnografija*, s. 328.

³⁰³ Teneva, Nadežda: c. d., s. 22.

³⁰⁴ Elena Meržanova, narozena 1932, Orešino, narodila se v Kostilkově. Trojan leží na severním úpatí Staré planiny, asi 200 kilometrů od Kostilkova. Dnes je zde střední umělecká keramická škola.

materiálů prostou rukou patřilo odedávna k základním dovednostem vesnického obyvatelstva.”³⁰⁵

Pletení košů a košíků z proutí a lubů bylo rozšířené v Bulharsku všude.³⁰⁶ Koše a košíky měly široké uplatnění v tradičním hospodářství i v domácnosti. Košíkářství si udrželo svůj (i když omezený) význam až do 21. století.

Velké koše z lubů sloužily v celých Rodopech ke sběru tabákových listů. V hornatém a kopcovitém terénu, kde chyběly sjízdné cesty, a proto tu nejezdily povozy, měly pletené koše důležitou funkci zavazadel – dopravovalo se v nich zboží na hřbetech oslů, mezků a koní na dlouhé vzdálenosti. V malých pletených koších vymazaných hlínou se uskladňovala mouka, samostatné pletené stavby – velké zastřešené a podložené koše ve dvoře sloužily k uskladnění obilí a kukuřice.³⁰⁷

V době mého výzkumu v roce 2008 pletli muži ve vsích Orešino, Boturče, Dolni a Gorni Juruci z lubů koše na tabák (nejčastěji z rovných kmínků středomořského polokeře jasanu zimnáře) a z lískových prutů košíky různých velikostí a tvarů. V suchém podnebí regionu nerostly vrby ani orobinec.

Z kukuřičného šustí se na celém Ivajlovgradsku a Krumovgradsku tkaly na jednoduchých venkovních vertikální stavech rohože (*sachăr*) s konopnou osnovou. Podle Christa Vakarelského se kukuřičné šustí jako materiál na výrobu rohoží rozšířilo až po první světové válce.³⁰⁸ Předtím se rohože tkaly pouze z rákosu, a to v rovinatých oblastech kolem řek nebo bažin, kde rákos rostl. V polovině 20. století, kdy dělal Ch. Vakarelski své terénní výzkumy, se rohože z kukuřičného šustí tkaly po celém Bulharsku.

3.6. Uhlířství

V celé oblasti historického Odrinska (včetně Ivajlovgradska) a dále na severovýchod v pohoří Strandža se do počátku 20. století vyrábělo dřevěné uhlí pro domácí potřebu a ve velkém na vývoz do blízkých center Edirne a Istanbul. Velká

³⁰⁵ Jančář, Josef: Rukodělná výroba. In: Jančář, Josef a kol.: *Vlastivěda moravská. Lidová kultura na Moravě*. Brno – Strážnice, Ústav lidové kultury ve Strážnici – Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 2000, s. 68.

³⁰⁶ Vakarelski, Christo: *Etnografija*, s. 321.

³⁰⁷ Srov. Frolec, Václav: *Die Volksarchitektur*, s. 126.

³⁰⁸ Vakarelski, Christo: *Etnografija*, s. 314.

města potřebovala značné množství uhlí do přenosných ohřívadel (*mangàli*), kterými se vytápěly obchody, řemeslnické dílny i obytné místnosti ve velkých domech.

Uhlíři často sezónně cestovali za prací do vzdálených krajů. Pro výrobu dřevěného uhlí byl nutný dostatek dřeva (zejména dubového a bukového) a vody na hašení. Proto uhlířství vzkvétalo v oblastech s rozsáhlými lesy a v blízkosti vodních toků a tam, kde mělo dobré možnosti odbytu. Těžká práce při kácení stromů primitivními nástroji a těžba dřeva vyžadovala spolupráci více lidí. Uhlíři pracovali v profesních skupinách po čtyřech nebo pěti a tyto skupiny měly často příbuzenský základ.³⁰⁹ Na rozdíl od českého prostředí, kde byl uhlíř chudý a s nízkým sociálním statutem, bylo v Bulharsku uhlířství výnosné a uznávané zaměstnání a specializovaným vesnicím přinášelo rozkvět.

Výroba dřevěného uhlí (*văglištàrstvo*, *kjumjurđijstvo*) byla v 19. a na počátku 20. století hlavním zdrojem obživy Bulharů v Malé Asii, kteří se pak v roce 1914 usídlili v Orešinu, Pelevunu a jinde, a také obyvatel bulharských starousedlických ivajlovgradských vesnic Kamilski Dol, Gornoselci a Chuchla. Z maloasijských bulharských přesídlenců se v nových sídlech tomuto tradičnímu způsobu obživy věnovali jen muži v Orešině. Ti v první polovině 20. století odcházeli za prací (*da gorjât kjumjùr – pálit dřevěné uhlí*) na severovýchod na asi 150 km vzdáleného Ajtoska a Burgaska (východní Bulharsko).³¹⁰ Ženy s dětmi zůstávaly ve vesnici a staraly se o malá hospodářství.

Dnes ve zkoumaném regionu pálí uhlí hlavně Romové. Několik milířů stálo v roce 2008 mezi vesnicemi Mandrica a Dolno Lukovo. Centrum výroby dřevěného uhlí v okolí Ivajlovgradu byla v roce 2008 vesnice Däbovec, která leží asi 25 kilometrů severně od Ivajlovgradu.

³⁰⁹ Nikolčovska, Maria: Pominäci, s. 161; Primovski, Anastas: c. d., s. 424–425.

³¹⁰ Christo Konduzov, 1931, Orešino.

4. Každé ráno vstávám v šest... Mikrosondy do každodennosti obyvatele jihobulharské vesnice

Mikrosondy do každodennosti vesnického obyvatele jsou rekonstrukcí životního rytmu dvou vybraných respondentek ve dvou vesnicích zkoumaného regionu. Všední den bulharské křesťanky Išminy Mitkovové v roce 2008 je založen na zúčastněném pozorování, rekonstrukce běžného dne pomacké muslimky Zjurje Korujuseinové v sedmdesátých letech vznikla na základě několika rozhovorů s respondentkou. Obě respondentky jsou si blízké věkově, liší se náboženským vyznáním (i když ani jedna z nich není praktikující věřící), etnickou identitou a životními osudy. Srovnání obou „rekonstrukcí“ je možné ve dvou rovinách – život v regionu v sedmdesátých letech a dnes (v roce 2008) a každodenní život Pomakyně a Bulharky.

Rekonstrukci vesnických poměrů a všedního dne člověka v jihobulharské pohraniční vesnici v sedmdesátých letech 20. století bylo nemožné uskutečnit bez použití vlastní fantazie.³¹¹ Přestože vycházím ze strukturovaných rozhovorů s aktérkou, s dalšími obyvateli vesnice a obsáhlé informace jsem získala studiem etnologické literatury, některé oblasti lidové kultury bylo velmi těžké postihnout. Jistě z důvodu nedostatečné délky pobytu v konkrétních obcích (podle mého názoru je minimální doba potřebná k výzkumu každodennosti 14 dní v jedné lokalitě s kratšími či delšími návratnými výzkumy), pro mě bylo velmi těžké či zcela nemožné rekonstruovat pro sedmdesátá léta sociální vazby aktérky, její rodinné vztahy i účast na výročních a rodinných obyčejích. To však nepovažuji za problém pro svou práci, protože se neorientuji na výzkum obyčejové a rodinné tradice. Svou pozornost jsem naopak zaměřila na přeměny ve způsobu pracovního rytmu vesnické lokální společnosti, roli práce jako neoddělitelné součásti každodenního života v životě jednotlivce a okrajově také na hmotnou kulturu.

Vliv etnicity a náboženství na pracovní rytmus a hmotnou kulturu minimální. Větší rozdíly mezi respondentkami by se zajisté objevily při zkoumání obyčejové tradice, lidové víry nebo sociálních vztahů.

³¹¹ Srov. s rekonstrukcí každodenního života sedláka ve středověku: Smetánka, Zdeněk: *Legenda o Ostojevi*. Praha, Lidové noviny 2004.

4.1. Všední den Išminy Mitkovové v roce 2008

*Když se moře proměnilo v podmáslí, neměli jsme lžici.*³¹²

V době mého pobytu v Pelevunu bylo Išmině Mitkovové 60 let. Narodila se v roce 1948 v dvanáct kilometrů vzdálené obci Lensko. Její matka byla potomek reemigrantů z Malé Asie (*Maloazjanka*), otec byl *Trakijec – Derventec*. Išmina měla pět bratrů. Do Pelevunu se přivdala do domu svého manžela Ivana v roce 1969. Narodily se jim dvě děti, Pavlina (narozena 1971) a Todor (narozen 1973). Išminin muž zemřel mladý v roce 1980 a Išmina se po jedenácti letech manželství stala živitelkou rodiny. Išmina má ukončené čtyřleté základní vzdělání. Celý život byla zaměstnankyní zemědělského družstva, pracovala jako zemědělská dělnice a jako uklízečka v pelevunské škole. V době mých výzkumů v roce 2008 byla v důchodu a žila se svým svobodným synem Todorem, který byl zaměstnán v ochránářské organizaci Zeleni Balkani (Zelený Balkán). Dcera Pavlina pracovala již dva roky v Řecku jako pečovatelka. V Pelevunu žila Pavlinina dcera, Išminina vnučka Stanislava (narozena 1988). V roce 2008 byla Stanislava v domácnosti a jako doplňkový způsob obživy pěstovala tabák. Žila v pronajatém domě na druhém konci vesnice se svým snoubencem Bilim, Turkem z vesnice Bivoljane na Kärđžalijsku, který pracoval v blízkém kamenolomu. Zeť, Pavlinin manžel a Stanislavin otec, rodinu krátce po svatbě opustil, a proto žily Pavlina a Stanislava s babičkou Išminou až do roku 2007 v jedné domácnosti. Se Stanislavou se Išmina, přestože bydlela odděleně, vídala téměř každý den. Měli velmi blízký vztah, společně pracovaly a pomáhaly si.

Išmina vstává každý den nejpozději o půl sedmé. Když se v červenci sklízí tabák, tak musí vstávat už o půl čtvrté nebo ve čtyři. Zatopí dřevem ve sporáku, udělá si kávu, ale se snídaní čeká na syna Todora, který si rád přispí.

Všední den začíná pro Išminu v přízemní obytné kuchyni, kde také ona a její syn Todor spí. Místnost velká čtyřikrát čtyři metry s přepážkou, za kterou se nachází dřez, je jedinou trvale obývanou místností v domě. V přízemí se kromě kuchyně nachází také *mechanà*, pokoj vyčleněný pro posezení s hosty, a v prvním patře jsou další dva pokoje, které v současnosti slouží pro ubytování příležitostných

³¹² Oblíbené přísloví Išminy Mitkovové (*Moreto teknało bärkanica, pàk nie se okazahme bez lžica*).

cizích hostů. Nejčastějšími hosty Mitkovových jsou ochranáři z organizace *Zeleni Balkani* (Zelený Balkán), kteří začali do Pelevunu jezdit asi před 13 lety. Osm kilometrů jižně od Pelevunu založili oboru, kde jsou uměle přikrmované ohrožené druhy supů. Išminin syn Todor dodává supům potravu. Objíždí okolní vesnice a do obory sváží mrtvá zvířata (krávy, koně, osly). Proto ho znají v celém okolí, je pro ně „ten kluk z Pelevunu.“ Supy jezdí často pozorovat skupiny biologů, kteří se ubytovávají vždy u Išminy. Išmina se stará i o jejich stravování. Na své pohostinnosti si zakládá a považuje ji za přirozenou součást života. Mnohdy opakuje: *Tatínek říkával: Ať přijde kdokoliv, ať je to třeba Cikán, vždycky mu dej najíst. Host je to nejvzácnější. Vždycky jsme měli málo peněz, ale když se najedí dva, najedí se i tři.* Od hostů by nikdy nevzala peníze. Částí hosté jí proto vozí drobné dárky (kávu, bonbóny, květiny) a suroviny na vaření. Mezi lidmi ve vesnici se ale povídá, že od návštěvníků peníze vybírá.

Když si Išmina vypije černou kávu, jde nakrmit slepice a vyvést koně s hříbátkem na pastvu. Celý život se doma starala o dvě, tři krávy, před dvěma lety jim však krávy onemocněly a museli je prodat. V létě Išmina kupuje ovčí mléko od Rumena, pomackého ovčáka, který do Pelevunu přišel asi před třiceti lety ze středních Rodop a má největší stádo ovcí ve vesnici (asi 300 kusů). Rumen si pase ovce sám, ale většina vesničanů, kteří vlastní do dvaceti ovcí a koz, se domlouvají na společném pasení. Pasení nezajišťuje ovčák, jako tomu bylo dříve, ale majitelé se pravidelně po dnech střídají. Z ovčího mléka Išmina vyrábí jogurt (*kiselo mljako*) a bílý sýr (*sirene*). Je to tak nejlevnější. Se svým důchodem 110 leva měsíčně (asi 1500 korun) si nemůže dovolit zbytečně utrácet. Po zbytek roku však sýr kupuje. V místním obchodě Išmina opatřuje chléb, olej, kávu, sůl, cukr, vařiva (mouku, čočku, rýži), pivo a velmi oblíbené limonády, někdy mleté maso. Nákupy také často zajišťuje syn Todor v Ivajlovgradu, kde je levněji. Služebním džípem značky Lada Niva jezdí do města skoro každý druhý den. Maso, mléko a obilí pro slepice kupují od sousedů a dalších vesničanů. Největší výdaje však nepředstavuje jídlo, protože domácí produkce pokrývá jistou část spotřeby domácnosti. Spotřebu vajec, zeleniny a ovoce, které tvoří významnou složku jídelníčku, zcela zajišťuje domácí produkce. Finanční zátěž představují pro Išminu především poplatky za telefon a za elektřinu, které se pohybují měsíčně dohromady kolem 50 leva, a spotřebují tak téměř polovinu Išminina důchodu. Svým platem přispívá na domácnost svobodný syn

Todor, díky kterému se rodinný standart pohybuje nad hranicí chudoby. Velkým výdajem je vždy nákup léků.

Asi o půl osmé se Išmina vydá na náves, kde už čeká skupinka vesničanů na dodávku, která z Ivajlovgradu přiveze čerstvý chléb. Dodávka přijíždí každý všední den a zásobuje Pelevun a okolní vesnice chlebem z ivajlovgradské pekárny. Chleba odebírá a prodává obchod a pohostinství („bar“), přesto lidé čekají na příjezd dodávky a v zápětí chleba z obchodu i pohostinství vykupují. Dojít ráno pro chleba se pro místní stalo každodenním zvykem a jakousi „povinností“ stejně jako postarat se o zvířata. Místní nakupují většinou více chleba, než jejich domácnosti spotřebují za jeden den, a ve skutečnosti by tedy do obchodu každý den nemuseli. Pro venkovské obyvatele je důležitý rytmus pravidelně se opakujících denních úkonů. Pokud každý den dvakrát vždy ve stejnou hodinu ráno a večer krmíte domácí zvířectvo, dojíte krávu a jednou nebo dvakrát týdně pečete chléb, stejně tak budete každý den o půl osmé chodit pro chléb do obchodu a každou středu pojedete na nákupy do města. Tento cyklický princip, typický pro předmoderní společnosti, zajišťuje pocit bezpečí v rámci každodenního života jedince i celé lokální komunity.

Išmina kupuje chleba v „baru“, místním pohostinství, protože s majitelkou smíšeného zboží, které se nachází hned vedle, se nemají rády. Každý den kupuje nejméně čtyři bochníky, protože chlebem krmí také kočku a své dva psy.

Išmina je s asi polovinou členů vesnického společenství rozhádaná. Nepodařilo se mi zjistit, proč tomu tak je. Víím jen, že se Išmina neúčastní aktivit a schůzek místního klubu důchodců, jediného zájmového spolku ve vsi. Sama tam nechodí, protože ji tam prý nechtějí. Tato skutečnost mi znesnadnila cestu k informátorům, se kterými Išmina neměla dobré vztahy, protože mě vnímali jako „Išminina člověka“. Mé případné sblížení s „nepřáteli“ by Išmina mohla cítit jako zradu, protože jsme se během mých pobytů v Pelevunu velmi sblížili. Vypozorovala jsem, že Išmina je ve vztahu k ostatním přísná a nekompromisní, vyjma své rodiny a přátel. Své blízké téměř rozmazluje. Mezi ostatními lidmi se mi Išmina někdy zdála uzavřená do sebe, jako by neposlouchala, o čem se mluví. Je ovšem těžké určit, zda se o povídání spolubesedníků nezajímala, styděla se něco říci nebo se jen soustředila na své pletení. Dalším důvodem její neoblíbenosti ve vesnickém kolektivu může být závist. Vesničané jsou přesvědčení, že Išmina od častých návštěvníků vybírá peníze za nocleh a stravu.

Po cestě z obchodu se Išmina zastaví na deset minut u své třiasedmdesátileté přítelkyně Marie, sousedky přes tři domy. Někdy posedí i půl hodiny, povykládají, často se sejdou ještě dvě, tři sousedky. Na delší posezení si zpravidla s sebou berou pletení nebo háčkování. Přítelkyně Marie se narodila v roce 1935, je vdova a žije sama. Išmině říká *nevěsto (bùlka)*, protože se do vesnice přivdala (před čtyřiceti lety!). Mariin tchán, děda Argir, byl jediným Řekem, který v Pelevunu po roce 1914 zůstal. Smíšená řecko-bulharská manželství nebyla tehdy podle Marie nic neobvyklého. Častá byla ve městě, v Ivajlovgradě, kde zůstalo mnohem více Řeků, než na vesnicích. Marie obývá ve svém velkém domě jednu místnost. Ostatní pokoje jsou po většinu roku prázdné a slouží dětem, když někdy přijedou na víkend. Má tři děti (1954, 1962, 1966). Dcera Dora žije v Ivajlovgradu, syn a druhá dcera ve velkých městech ve vnitrozemí Bulharska. Jako jedna z mála ve vesnici nemá Marie televizor. Marie je Išminina nejlepší přítelkyně, a proto si od ní Išmina půjčuje například nádobí, i když nejsou bezprostřední sousedky.³¹³

Když se Išmina vrátí domů, ze všeho nejdříve má starost, aby bylo hotové jídlo na oběd. Již o půl desáté dává na sporák vařit rýži, čočku nebo fazole. Slavnostnější jídlo bývá *musakà*, zapečené brambory s mletým masem, nebo kuře s rýží. Do každého jídla Išmina přidává dobromysl (*rigan*), kterou jako volně rostoucí bylinu sbírá, a sklenici domácího rajčatového pyré.

Když je uvařeno, jde Išmina na chvíli na malou zahrádku za domem (*gradina, dvor*), kde pěstuje cibuli, česnek, petržel, salát nebo špenát. Okopávání a pletí na malé zahrádce jí nezabere víc než hodinu, a tak se jde podívat na svou větší zahradu (*bachčička*)³¹⁴ za vesnicí u potoka, kde zasela zeleninu, která potřebuje více vláhy – rajčata, papriky, tykve a lilky. Išmininy zeleninové záhony tvoří dva pruhy půdy o výměře 0,2 ha. Na pole (*niva*), vzdálené do tří kilometrů od vesnice, jezdí Išmina na voze taženém koněm nebo vypůjčeným oslem. Do roku 2007 sázeli Mítkovovi na poli pravidelně tabák do výměry 1 ha, v roce 2008 však tabák Išmina nesázela, protože to bylo v předchozích letech prodělečné. Pomáhala však své vnučce Stanislavě, která se rozhodla tabákem osázet 0,5 ha. Druhá polovina pole ležela ladem.

³¹³ Srov. Sanders, Irwin: c. d., kapitola o sousedských vztazích, s. 230–236.

³¹⁴ Srov. Peneva-Vince, Lilija: Gradinarstvo. In: Georgiev, Georgi (ed.): c. d., s. 30–33. *Bachči* je nářečně (z turečtiny) malé neohrazené pole k pěstování zeleniny, zelinářská zahrada.

V zimním období a pokud je špatné počasí, věnuje se Išmina domácím pracím a dívá se na televizi. Televize patří mezi hlavní zdroje zábavy všech obyvatel Pelevunu, nejen těch v důchodovém věku. Mállokdy však Išmina sleduje televizi v nečinnosti. U televize vaří, uklízí nebo plete.

Před obědem navštíví Išmina ještě svou vnučku Stanislavu. Někdy přijde Stanislava naopak k Išmině. Když se však neobjeví do 11 hodin, Išmina ví, že ten den již nepřijde. Stanislava se stará o domácnost. Její snoubenec jezdí z blízkého kamenolomu domů na oběd a večer se v šest hodin z práce vrací. Dvacetiletá Stanislava, dcera Pavliny – *Pelevunky* a *Boašerliji* původem ze vsi Svirači, je velmi výbušná a hlučná a má sklony k agresivitě. Išmina říká, že *Boašerliji* jsou takoví, že to má po otci. Je zajímavé, že ještě po devadesáti letech, kdy se v oblasti dvě regionální skupiny maloasijských Bulharů (*Kodžabunarci* a *Boašerliji*) usadily, se uchovává vědomí vzájemné odlišnosti a pojmenování regionálních skupin (tedy vědomí původu) hrají významnou roli v dnešní každodennosti. Išmina pomáhá Stanislavě se zemědělskými i domácími pracemi. Spolu sejí a sklízí tabák, plejí a okopávají zeleninu, zavařují zásoby na zimu. V roce 2008 Stanislava přemýšlela, že by se snoubencem odjeli pracovat do Řecka za její matkou.

Okolo jedné hodiny jde Išmina domů přichystat stůl, aby mohli se synem poobědvat. Většinou jsou u Mitkovových nějací hosté, a proto Išmina zřídka vaří jen pro dva. Po obědě má každý právo na hodinový odpočinek, spánek. Išmina a Todor usínají u televize. Spánek v chladném domě je nutný během léta, kdy je v poledních hodinách venku nesnesitelné vedro, a slunce, které praží bez přestávky tři měsíce, může ohrozit lidské zdraví. Odpoledne, pokud není aktuální práce s tabákem (sázení, okopávání, sběr, příprava na sušení) nebo na zeleninové zahradě u potoka, Išmina pere. Sama má velmi skromný šatník, proto velkou část prádla tvoří oblečení jejího syna a ložní prádlo. Išmina pere v ruce ve velkém kamenném umyvadle v teplé vodě ohřáté bojlerem na dvoře a používá běžný prací prášek z obchodu. Prádlo vymáchá ve studené vodě opět v umyvadle a pověsí na dvůr.

V Išminině domácnosti najdeme ledničku, podobně jako ve většině domácností ve vsi, ale pračka a další bílá technika je stále vzácností. Před dvěma lety vybudovali Mitkovovi na dvoře samostatnou stavbu – koupelnu se splachovacím tureckým záchodem, sprchou a moderním bojlerem na elektřinu. S koupelnou a splachovacím záchodem se v ivajlovgradských vesnicích setkáme jen zřídka. Hygienický prostor – koupelna spojená se záchodem či většinou pouze

záchod; se zpravidla nachází mimo dům v samostatné stavbě, v blízkosti hospodářských prostorů pro zvířata (chlévů) a kůlen.

Išmina je členkou Bulharské socialistické strany (BSP) a v současné době je tajemnicí místní stranické organizace. Na mou otázku, jak dlouho je členkou této strany, Išmina odpověděla: *Dlouho, už 35 nebo 36 let.* Taková odpověď není v kontextu bulharské politické situace posledních dvaceti let překvapivá. Socialistická strana je přímým pokračováním Bulharské komunistické strany. Velká většina členů ve „straně“ zůstala. Išmina o socialistické straně mluví stále jen jako o „Straně“ (*Pàrtijata*). Podpora Bulharské socialistické strany v Pelevunu je velmi silná. Současný starosta je také členem BSP. Ve volbách do Evropského parlamentu v roce 2007 hlasovala pro BSP polovina obyvatel Pelevunu, kteří přišli k volbám. Volební účast byla nízká, z registrovaných 164 občanů se k volbám dostavilo pouze 47, tedy 28,67 procent. BSP volilo 23 osob.³¹⁵

Jednou za měsíc jde Išmina večer na stranickou schůzi, kde zůstane nejméně do devíti hodin. Koně z pastvy tehdy musí přivést Todor, který celý den stráví provázením hostů, objížděním blízkých vesnic a sháněním mrtvých zvířat, potraviny pro ohrožené supy. Todor jezdí často do pětadvacet kilometrů vzdáleného občanského centra Ivajlovgradu na nákupy, na úřad nebo na kus řeči s přáteli nad kávou a v pátek na diskotéku. Páteční diskotéka v Ivajlovgradu je pro pětatřicetiletého Todora jednou z mála příležitostí setkání s mládeží a vrstevníky z regionu.

Když nejde Išmina na schůzi, večery tráví zpravidla doma nebo na návštěvě u přítelkyně Marie nebo u Ivany, další přítelkyně, se kterou ji pojí vyloučení z klubu důchodců. Celkem je v Pelevunu asi dvacet osob, které do klubu nechodí a jsou tak vyloučeny z jediného organizovaného společenského života ve vesnici. Ve vesnici se nepořádají velké veřejné oslavy svátků. Sváteční život se odehrává téměř výhradně v rodinném a přátelském kruhu a také ve formě sousedské sešlosti a pohoštění v klubu důchodců, které však místní nepořádají na všechny velké svátky a část vesnické komunity se ho neúčastní.

Išmina tráví večery často také ve společnosti hostů, kteří přijíždějí z celého Bulharska a někdy i ze zahraničí na několik dní či na týden. Do místního

³¹⁵ Viz <http://www.izbori2007.org/protocols/29/291100025.html> – 10. 3. 2009

pohostinství, „baru“, chodí Išmina navečer pouze limonádu. Posezení v hospodě je záležitostí mužů, kteří popíjejí kořalku a pivo a hrají karty. Méně často sem zavítá také mládež starší 18 let, které je v Pelevunu málo. Na kus řeči se staví i Pomaci ze tři kilometry vzdálené obce Kondovo. Přestože jsou muslimové, prý hodně pijí. Vyrábějí domácí kořalku.

Išmina mě nechtěla do Kondova pustit na procházku, že prý se tam přes den pohybují opilí muži a mohou být nebezpeční. Mimochodem, reálné nebezpečí představují mezi vesnicemi se pohybující ovčáctí psi, kteří hlídají své stádo ovcí příliš horlivě a napadají kolemjdoucí – cizince i místní .

Pokud je Išmina večer doma, dívá se na televizi. Má své oblíbené pořady, které nemůže vynechat. Oblíbené programy, zejména telenovely, sleduje Išmina i přes den (jeden v 11 a druhý v 17 hodin). Pokud na ni nečeká neodkladná práce, vrací se na pořady domů. Za špatného počasí a v zimě je Išmina doma a televize běží zpravidla celý den, i v přítomnosti hostů. Lze říci, že sledování televize do jisté míry narušilo tradiční pracovní rytmus zemědělské domácnosti, ale na druhou stranu je jen pozměněnou formou odpočinku během dne a večera.

Išmina ulehá v deset hodin. Když jsou v domě hosté, jde spát později, třeba ve dvanáct hodin.

4.2. Rekonstrukce všedního dne Zjurje Korujuseinové. Sedmdesátá léta v Boturče

V době mého pobytu v Boturče v roce 2008 bylo Zjurje Korujuseinové 59 let. Zjurje je Pomakyně, muslimka hovořící bulharsky (a také turecky). Ve styku s bulharskou majoritou užívá „křesťanské“ jméno Zorka, které jí podobně jako dalším Pomakům v regionu udělil místní starosta v polovině sedmdesátých let 20. století. Zjurje se narodila roku 1949 v pět kilometrů vzdálené vsi Gorni Juruci. Její rodiče pocházeli z vesnic v jižním podhůří východních Rodop (dnes v Řecku) a ve vsi Gorni Juruci se usídlili na počátku třicátých let. Jejich zaměstnáním bylo pěstování tabáku a chov dobytka. Zjurje přišla do Boturče v roce 1967 spolu s manželem, přezdívaným Kandäma,³¹⁶ Turkem původem z 25 kilometrů vzdálené

³¹⁶ Možná z tureckého *kandırma* – návnada, lákadlo, výstraha. V hovorové bulharštině má slovo *kandäm* podobný význam jako turcismus *amān* – vyjadřuje rozhořčení – *už dost!*

vsi Blagun. Vzali se, přestože Zjurjiny rodiče byli proti sňatku. Zjurje bylo tehdy 17 let. V Boturče se mladí novomanželé usídlili pravděpodobně proto, že zdejší družstvo mělo nedostatek pracovních sil. Naopak tu byl dostatek půdy, pastvin a uprázdněných domů, na rozdíl od relativně přelidněných vesnic s tureckým obyvatelstvem na západním Krumovgradsku, jako byla manželova rodná ves Blagun. Prázdné domy tu byly proto, že bulharští *Trakijci*, kteří se v Boturče (do roku 1913 se ves jmenovala Kufanlar a žili zde Turci) usazovali v první polovině 20. století, vesnici do konce padesátých let opustili. Navíc zde již od roku 1951 žil manželův strýc Asan z Blagunu, který si vzal za manželku také Pomakyni ze vsi Gorni Juruci. Od svého příchodu do Boturče byli Zjurje a její manžel zaměstnanci jednotného družstva, kde pracovali jako zemědělství dělníci. Po revoluci v roce 1989 se živili rodinným pěstováním tabáku, chovem ovcí a samozásobitelským zemědělstvím.

Narodily se jim dvě děti. Děti byli vychovány v turecké etnické identitě (doma se mluvilo turecky, přestože to bylo v socialismu státem zakázané; ve škole bulharsky). Dcera (narozena 1968) žila v roce 2008 v Turecku, kam se před několika lety podruhé vdala. Dcera v Boturče zanechala třináctiletého syna, Zjurjina vnuka Alberta (narozen 1996). Vnuk Albert žil v roce 2008 se strýcem – Zjurjiným synem Mladenem (narozen 1970) v domě, který v roce 2002 koupil mladý Belgičan. Oba dva tu měli úlohu správců objektu. Svobodný syn Mladen pracoval v téměř 200 kilometrech vzdáleném Plovdivě jako stavební dělník a do Boturče se vracel na víkendy. Zjurjin manžel v době mého pobytu v Boturče velmi pil.³¹⁷

V polovině sedmdesátých let 20. století, do kterých jsem zasadila rekonstrukci všedního dne Zjurje Korujuseinové, byla Zjurje ani ne třicetiletou matkou dvou malých dětí, pětiletého syna a sedmileté dcery. V té době byla v Boturče škola, sedmitřídky, kterou zavřeli až na konci osmdesátých let. Na okraji vesnice se nacházela kasárna, kde do roku 1974 přebývali pohraniční vojáci. Blízká jižní hranice Bulharska s “kapitalistickým” Řeckem byla až do konce osmdesátých

³¹⁷ Zjurje sama měla také problémy s alkoholem. Přestože jsou oba dva muslimského vyznání, které konzumaci alkoholu zakazuje, často jsem je viděla opilé. Vyráběli domácí kořalku. Vnuk Albert se za babičku a dědu před „cizími lidmi“ (tedy námi, výpravou bulharských, českých a slovenských studentů – viz podkapitola Terénní výzkum) styděl, měl k alkoholu odpor, a proto s prarodiči nechtěl ani bydlet.

let přísně střežena. V polovině sedmdesátých let, kdy bylo posledních sedm vojáků převeleno k jiné pohraniční stráž, našli vesničané pro kasárna praktické využití – chovali zde bource morušového a v devadesátých letech tu bydlely tři pomacké rodiny z Devesilova na západním Krumovgradsku, které se v Boturče usadily na několik let a chovaly tu krávy.

Všichni obyvatelé malé horské vesnice Boturče byli zaměstnanci jednotného zemědělského družstva. V polovině sedmdesátých let se zemědělství a výroba centralizovaly a družstvo v Boturče se sloučilo s několika okolními družstvy do agrárně průmyslového komplexu s centrem ve dvacet kilometrů vzdálené obci Železino. Výrobní činnost družstva v Boturče se podobně jako v okolních obcích soustředila především na pěstování a zpracování tabáku. Živočišná výroba, pěstování obilí a chov bource morušového byly doplňkové zdroje obživy. Dojíždění za prací do měst nebo do velkých vesnic tu nebylo obvyklé, zřejmě i proto, že zde chyběly kvalitní komunikace (silnice sjízdná pro automobil či autobus) do Boturče nevedla ani v roce 2008).

Zjurje se probouzí o půl čtvrté. Venku je ještě tma, ale asi za tři čtyři hodiny již bude parný červencový den. Vstává o něco dříve než zbytek rodiny, aby podojila krávu, ohřála mléko ke snídani a uvařila kávu. Ve čtyři hodiny se probouzí manžel a dvě malé děti. Lehce posnídají a vyrazí na pole sklízet tabák. Z okolních domů již vycházejí sousedé, kteří se vydávají na „svá“ tabáková pole – úseky půdy, které jim tento rok přidělilo družstvo (každá rodina tehdy obdělávala určitou výměru půdy, na které sela a sklízela tabák, který potom zpracovávala a odevzdala družstvu; orbu a zavlažování zajišťovalo družstvo). Téměř každá rodina vlastní osla, kterého využívá k této „samostatné“ práci. Zjurjin manžel připevní na hřbet osla, hlavního dopravního prostředku v regionu, dva velké koše z lubů (z každé strany jeden). Do košů se budou ukládat natrhané listy tabáku. Na pole se chystá také několik velkých povozů s volským potahem. Protože tabák dneska bude sklízet až na výjimky celá vesnice, družstvo opatřilo vozy, které odvezou další koše plné tabákových listů do vesnice, kde budou zpracovány k sušení. Dvě malé děti, sedmiletá holčička a pětiletý chlapec, jsou v Zjurjině rodině vítanou a potřebnou pomocnou silou při jednoduchých domácích a zemědělských pracích. Všechny činnosti spojené s pěstováním tabáku jsou poměrně jednoduché, a proto se děti do pracovního procesu zapojují od útlého dětství. Ve čtyři ráno jsou však příliš unavené na to, aby vytrvale pracovaly, a tak po příchodu na pole uléhají do trávy a okamžitě usínají.

Po návratu z tabákového pole, kolem osmé hodiny, celá rodina vydatně posnídá. Zjurje připraví *poparu* nebo *trachanu*. *Popàra* představuje chléb nadrobený v teplé vodě, mléce nebo bylinkovém čaji. Vzniklou kaši lze dochutit bílým sýrem nebo máslem. *Trachana* je usušené těsto z pšeničné mouky a kyselého mléka (jogurtu) místo kvásku. Do těsta se přidává rajčatové pyré nebo pyré z pálivých papriček. Když se těsto umísí, asi týden by mělo schnout. Usušené těsto se nadrobí na jemné kousky, několikrát proseje sítím a tato sypká hrudkovitá hmota skladuje. Před konzumací se povaří ve vodě nebo v mléce. Poté se přidává bílý sýr, máslo nebo nadrobený chleba. Tato hustá polévka je posilující ranní stravou Pomaků i Bulharů v celých Rodopech.³¹⁸ Zatímco *popara* se připravuje všude v Bulharsku, *trachana* je pokrmem typickým pro Rodopy.

Po snídani následuje společná práce na družstevním poli, sklizeň obilí. Druhá polovina července je v horském Boturče doba sklizně. Pšenici, žitem a ječmenem byla oseta ta pole v katastru obce, která se nevyužila pro pěstování tabáku. Přestože plochy oseté obilím byly relativně malé, obilná produkce uspokojovala z velké části potřeby místních obyvatel i živočišné výroby družstva. Zjurje, manžel a děti se opět vydají na sluncem rozpálené pole, kde je čeká několika hodinová dřina: kosení obilných svazků dlouhým srpem a vázání povřísel a snopů. Pod dohledem vedoucího rostlinné výroby (*brigadir*), zástupce družstva, se obilí v Buturče žalo ručně až do konce sedmdesátých let, kdy se tu objevily kombajny. Ve střediskových obcích, jako byly například Železino nebo Pelevun, proběhla mechanizace o několik let dříve.

Kolem dvanácté hodiny, kdy se vedro stává téměř nesnesitelným, nastává doba poledního odpočinku. Ženci se vracejí na oběd domů. Na poli nejsou žádné stromy, meze nebo remízky, do jejichž stínu by se schovali před poledním žářem. Díky malé rozloze katastru to nemají daleko. V chladných kamenných budovách si mohou odpočinout, dvě hodiny pospat. Domy v Boturče (a tradičně v celých Rodopech) mají i kamenné střechy, a proto jsou v létě relativně chladné i půdní prostory a patro. Přízemí bylo v tradičním lidovém domě v Boturče vyhrazeno hospodářským účelům, obytné bylo patro. Zjurje s spolu s několika dalšími ženami (manželkami či dcerami) se vrací domů nejméně o hodinu dříve než ostatní, aby připravily oběd pro rodinu. V Boturče nebyla družstevní jídelna, která by

³¹⁸ Srov. Nela (nezjištěno), Kãrdžali, její manžel pochází z Boturče, kam dnes jezdí na chalupu.

každodenní rytmus vesnického člověka přiblížila městskému životnímu stylu. Jídelny byly v provozu ve velkých, střediskových vesnicích, jako například v Pelevunu. Zjurje k obědu připraví vařené fazole (*fasùl*) nebo *klin*, závin s bramborami a cibulí, který se zapíjí kyselým mlékem. Pokud má hodně práce s úklidem domu a se zvířaty, bude rodina obědovat chleba, bílý sýr a syrovou zeleninu – cibuli, česnek, rajčata a mrkev.

Kolem třetí hodiny, kdy už slunce hřeje méně intenzivně, se Zjurje s manželem a ostatními zemědělskými pracovníky vydávají zase na pole, pokračovat v práci. V létě se nemusí obávat deštivého počasí, a také protože sklizeného obilí je málo, ne jako v nížinách, sklizeň probíhá rychle. Snopy svázejí z polí traktory. Mláčení obilí zajistí mlátička v bývalých kasárnách, i když ještě před pár lety se mlátilo bez mechanizace. Koně nebo volí vláčeli po snopech rozprostřených na mlatu dřevěné desky v podobě saní – smyk. Na dřevěných deskách seděli dospělí a děti, aby byl smyk těžší a zrno se snáze oddělilo z klasů.

Zjurje přichází domů po celodenní namáhavé práci kolem sedmé hodiny. Musí nakrmit krávu a slepice a uvařit večeři. Tímto však práce, naplánovaná na tento den, nekončí. Ještě je potřeba dát sušit natrhané listy tabáku, navléct je na šňůry. Při této jednoduché, ale zdlouhavé práci, si vesničané sednou a mohou si po celodenní fyzické námaze odpočinout. Hlavně je to však příležitost ke společenským kontaktům. K navlékání se přizvou sousedé a příbuzní, kteří zrovna nemají neodkladnou práci. Zjurje, když se u nich před domem na chráněném zápraží sousedé sejdou, nabídne trochu domácí kořalky nebo vína, vodu a ovoce k zakousnutí. Všichni se baví, vyměňují si čerstvé novinky z vesnického života, dělí se o své zkušenosti i problémy. Zjurje ráda a moc krásně zpívá. Její manžel, který pracuje opravdu jen tehdy, když musí, vezme harmoniku a doprovází svou ženu. Zjurje zpívá lidové písně z vesnice, kde se narodila, populární bulharské písničky, které odposlouchala z rádia nebo turecké milostné písně. Její oblíbené jsou ty o vášnivé lásce, které nepřáli rodiče, o loučení milenců a jejich hořkém pláči, o kráse rodopské přírody i zdejších dívek. Přidávají se i ostatní ženy a dívky, Zjurjin silný a čistý hlas však zní po celé vesnici. Bulharská oficiální moc, která za každého režimu oslavovala „národní“ hrdiny všeho druhu, se dostala i do malé horské vesnice k Zjurje. V lesích za vsí Gorni Juruci byl na počátku sedmdesátých let odhalen památník padlého partizána Stojana. Zjurje mi pověděla, že složila píseň na jeho počest, a každý rok ji potom v den úmrtí hrdiny u pomníku zpívala.

Takto jsem velmi působivou oslavnou píseň zaznamenala v roce 2008:

*Паднал ми ранен, млад Стоян
Млад Стоян, млада войвода*

*Padl raněný, mladý Stojan
Mladý Stojan, mladý vojvoda*

*Във тая гора зелена
Край тая вода студена*

*V tom lese zeleném
Při té vodě studené*

*Над него се вият два орла
Два орла, два сиви сокола*

*Nad ním krouží dva orli
Dva orli, dva sivi sokoli*

*Вийте се, вийте, два орла
Вийте се, вийте, два орла*

*Jen leťte orli, jen leťte
Jen leťte orli, jen leťte*

*Два орла, два сиви сокола
Дорде ми душа излезе*

*Dva orli, dva sivi sokoli
Až mě má duše opustí*

*Тогаз се низко спуснете
Тогаз се низко спуснете*

*Sleťte dolů na zem
Sleťte dolů na zem*

*С чорни се кърве напите
С чорни се кърве напите
С бели се мяса наяжете*

*Černé krve se napijte
Černé krve se napijte
Bílého masa se najezte*

Když Zjurje uloží děti ke spánku, vyprovodí sousedy a sousedky domů a poklidí v domě, jde spát. V létě to bývá většinou kolem jedenácté hodiny.

V zimním období Zjurje většinu dne stráví doma. Velkou pozornost věnuje zpracování ovčí vlny. Vlnu čistí, přede, barví ji surovou nebo hotovou přízí a tká koberce, přehozy (*kličenicí*) a pokrývky. Pomacké textilie se od bulharských liší výraznou barevností a bohatostí vzorů. Jemnější látky na oděv Zjurje tkala, když byla mladá, do své výbavy (*čeiž*). V sedmdesátých letech mohla celé rodině koupit továrně vyráběné bavlněné oblečení nebo látky, ze kterých doma šila. Pomacké ženy (stejně jako turecké) si z barevných potištěných látek šijí široké kalhoty (*šalvãri*),

které nosí každý den. Jejich tradiční sváteční kroj však má sukni. V roce 2008 byly v Boturče a Gorni Juruci velmi oblíbené modré, černé nebo červené pracovní pláště ke kolenům či do půli lýtek. Tyto pláště, které jistě pocházejí z doby socialistického družstevnictví, se staly součástí každodenního pracovního oděvu pomackých žen stejně jako nízké gumové mokasíny.

Závěr

Diplomová práce přináší vhled do každodenního života obyvatel jižního Ivajlovgradska a jihovýchodního Krumovgradska. Snažila jsem se postihnout dvě důležité stránky každodenního života regionálních komunit v průběhu 20. a na počátku 21. století – zaměstnání, zdroje obživy a pracovní rytmus na jedné straně a migrační pohyby a etnokulturní procesy, které byly důsledkem migrací, na straně druhé. V kontextu každodenního života jsem sledovala projevy lokální identity obyvatel zkoumaných vesnic.

Podobu všedního dne ve zkoumaných vesnicích přibližují mikrosondy do každodennosti, zařazené na konci práce.

Přestože jsem svou pozornost zaměřila na konkrétní region, zohlednila jsem i obecně balkánská specifika, která vykazují řadu společných prvků s mediteránní tradicí,³¹⁹ a zasadila jsem některé kulturní jevy, se kterými jsem se setkala ve zkoumané oblasti, do celobalkánského, případně celobulharského kontextu.

Hypotéza, že migrace a etnické procesy byly (a stále jsou) neoddělitelnou součástí každodenního života obyvatel zkoumaného regionu, se výzkumem potvrdila. Nově příchozí skupiny obyvatel stejně jako vystěhovalci svým odchodem vždy ovlivňovali a ovlivňují společenský, kulturní i ekonomický život regionu. Pokusila jsem se nastínit složitou historii migrací na Ivajlovgradsku a Krumovgradsku v průběhu 20. století a charakterizovat etnickou situaci v regionu na počátku 21. století (v roce 2008). Na Balkáně, kde byly migrace častou událostí v životě jednotlivců a celých společenství po staletí, docházelo při migracích velmi často k interakci různých etnik a regionálních skupin. Rozsáhlé migrace, typické pro osmanskou dobu, pokračovaly i ve 20. století a pokračují vlastně dodnes. Proto můžeme uvažovat, že pohyby obyvatelstva jsou zde jakési univerzální jevy, které v určitých regionech Balkánu probíhají za každé politické či ekonomické situace a jsou jí do velké míry ovlivňovány – podmíněny či regulovány. K migracím však docházelo a dochází nejen vlivem vnějších faktorů, ale také z pohnutek vnitřní motivace. Podle mého názoru jsou migrace – ať již sezónní cestování za prací nebo trvalá změna bydliště – v souladu s balkánskou (tedy i bulharskou) přirozeností.

³¹⁹ Srov. Frolec, Václav: Kulturní prostor, s. 15.

Závažným zjištěním, souvisejícím s migracemi a interakcemi různých skupin, bylo například, že označení skupin podle místa původu přistěhovalců, kteří do oblasti přišli v první polovině 20. století, má určující hodnotu i na počátku 21. století. Přestože během 20. století docházelo například ke smíšeným sňatkům, žádná z těchto skupin se neasimilovala. Příslušnost ke skupině *Kodžabunarců*, *Boašerlijů* nebo *Trakijců* měla i v době mého výzkumu svůj závažný význam v každodenní komunikaci a byla jedním z určujících faktorů lokální identity. Vyprávění o původu informátora ukazovala na způsob jeho sebeidentifikace, jeho vnímání své a cizí skupiny.³²⁰ Další faktory, které ovlivňovaly sebeidentifikaci informátora a formovaly jeho lokální identitu, byly sousedské vztahy, vztahy mezi vesnicemi v regionu, budované zejména na základě hospodářských kontaktů, ale také zaměstnání a způsoby obživy. Jak píše Ol'ga Danglová: „Tradiční vesnická komunita představovala nejvyšší stupeň identity jednotlivce. Její součástí byla identita etnická a náboženská.“³²¹ Ve zkoumaných vesnicích však takto o lokální identitě uvažovat nejde, protože obyvatelé jednotlivých vesnic se neustále proměňovali, odcházeli do jiných vesnic, kde se usídlovali na trvalo, stěhovali se zase jinam nebo se vraceli do svého rodiště. Těch, kteří migrovali, byla více než polovina.

V kapitole o zaměstnání a zdrojích obživy se věnuji obecně balkánským specifikům v hospodaření. Poté charakterizují způsoby obživy typické pro zkoumaný region a ilustrují vývoj majetkových vztahů v regionu na pozadí politických událostí. Regionální ekonomiku jsem rozdělila tematicky na polní hospodářství, chov dobytka, pěstování technických plodin, chov bource morušového, rukodělnou výrobu a uhlířství. Tato zaměstnání byla (a některá stále jsou – pěstování tabáku, chov dobytka, vinařství a zahradnictví) hlavními zdroji obživy v regionu a každé svým způsobem ovlivňovalo a ovlivňuje každodenní kulturu obyvatel regionu. Rozvinutý chov ovcí poskytoval materiál na výrobu tkanin a oděvů, které se v domácím prostředí věnovala každá žena; chov bource morušového a pěstování tabáku zvyšovaly životní úroveň obyvatelstva, protože se za jejich produkci platilo penězi (na rozdíl do řemeslných výrobků, kdy výrobci zboží často směňovali za potraviny nebo materiál); sezónní pracovní migrace, které

³²⁰ Bokova, Irena: Ličnostna identifikacija i folklor. *Balgarski folklor* 19, 1993, č. 1, s. 16.

³²¹ Danglová, Ol'ga: c. d., s. 53.

se týkaly uhlířů, řemeslníků a obchodníků, měly vliv na chod jednotlivých domácností, protože v mužově nepřítomnosti roli hospodáře (i když na malých výměrách půdy) přebírala na přechodnou dobu žena.³²² Sezónní migranti byli činitelé ve výměně kulturních hodnot³²³ a ve vesnickém prostředí nositelé inovací.

Na konci padesátých let postihla zkoumaný region kolektivizace zemědělství a výroby. Úpadek domácké a řemeslné výroby zapříčinil ekonomické zaostávání regionu. Po prvním desetiletí družstevního hospodaření se výroba začala stabilizovat a celkově se (ve shodě s programem socialistických vlád) zvyšovala hmotná životní úroveň obyvatelstva regionu. Diskontinuitu vzniklou socializací a kolektivizací vesnice následovala na konci osmdesátých let druhá diskontinuita: privatizace a restituce majetku po roce 1989. Zajímavý fenomén, který v devadesátých letech zasáhl celé Bulharsko, bylo samozásobitelství – pěstování plodin a chov dobytka pro vlastní potřebu tradičním způsobem (s minimální mechanizací). Na samozásobitelství byli fyzicky závislí lidé, kteří se v čase politických a ekonomických proměn po roce 1989 ocitli bez důchodu či jiného finančního ohodnocení. Pěstitelé z vesnic posílali potraviny příbuzným ve městech. Řada lidí přišla s uzavíráním velkých průmyslových podniků o zaměstnání a vracela se na venkov, do svých léta prázdných domů. Podle Mileny Benovské řadili obyvatelé Bulharska „hospodaření a zemědělství jako způsob života“ na jedno z předních míst ve svém hodnotovém žebříčku.³²⁴ Je ale pravděpodobné, že samozásobitelství jako specifický projev „strategie přežití“ v Bulharsku není typické pouze pro období postsocialismu, ale má v kontextu vývoje bulharské společnosti širší platnost a je v mentalitě obyvatel Bulharska (a možná i Balkánu) hluboce zakořeněné. Snaha o samostatnost a soběstačnost byla jednou z charakteristik tradičního hospodaření všude v Evropě.³²⁵

³²²V minulosti, když žila bulharská společnost ve velkorodinách, bylo běžné, že někteří muži, členové velkorodin, odcházeli za prací a jiní ve vesnicích zůstávali. Roli hospodáře měl obvykle nejstarší muž. Období rozpadu velkorodin se datuje do druhé poloviny 19. století. Srov. Vakarelski, Christo: *Etnografija*, s. 412. Má práce, která je zaměřená na 20. století, velkorodiny nezahrnuje.

³²³ Srov. Frolec, Václav: *Kulturní prostor*, s. 20.

³²⁴ Benovska-Säbkova, Milena: c. d., s. 252.

³²⁵ Jako postsocialismus nebo období „postsocialistické transformace“ se označuje většinou desetiletí 1989–1999, respektive 1990–2000. Srov. Danglová, Oľga: c. d., s. 7.

Mikrosondy do každodennosti vesnického obyvatele jsou rekonstrukcí životního rytmu dvou vybraných respondentek ve dvou vesnicích zkoumaného regionu. Srovnání obou „rekonstrukcí“ je možné ve dvou rovinách – život v regionu v sedmdesátých letech a dnes (v roce 2008) a každodenní život Pomakyně a Bulharky. Svou pozornost jsem zaměřila na přeměny ve způsobu pracovního rytmu vesnické lokální společnosti a roli práce jako neoddělitelné součásti každodenního života jednotlivce. Všímám si také hmotné kultury a její možné závislosti na etnicitě nebo vyznání respondentek. Rozdíly v hmotné kultuře jsem minimální, přesto se vyskytují – nejviditelnějším rozdílem mezi Pomakyní a Bulharkou je v textilu, který vyrábí – tká, plete; a v oděvu, který nosí. Pomakyně charakterizuje živá barevnost a různorodost vzorů, Bulharky střídme barvy a velmi jednoduché vzory.

Výzkum společenských vztahů, dalšího významného aspektu každodennosti, a vývoj sociální struktury zkoumaných vesnic od počátku 20. století, musel z časových důvodů zůstat na okraji mého zájmu. Relativně krátký pobyt v terénu mi některé společenské vazby pouze naznačil, návratný výzkum by měl podle mého mínění být delší, minimálně měsíc v jedné lokalitě.

Další zajímavou výzkumnou otázkou by byla mentalita venkovského člověka, obyvatele regionu z pohledu zvenčí, očima výzkumníka cizince. Bulhaři napsali o své „národní povaze“ řadu knih.³²⁶ Zdali platí či vůbec někdy platilo to, co prohlásil v roce 1913 Václav Dobruský? „Bulharský venkovan věří jen tomu, co může ohmatat, o čem se sám přesvědčí. Je vychytralý a přitom velmi konzervativní. Rád zachovává staré zvyky, které však mizí.“³²⁷

Přínos své práce spatřuji zejména v tom, že přibližuje českému čtenáři u nás málo vědecky popularizované bulharské prostředí, i když samozřejmě nevyhnutelně zkreslené pohledem výzkumníka, který se snaží zachytit ne „svou“, ale „cizí“ kulturu.

³²⁶ Mezi nejznámější patří: Chadžijski, Ivan: *Bit i duševnost na bǎlgarskija narod*. Sofija, Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ochridski 1996³. Ivan Chadžijski se věnuje mentalitě bulharské drobné inteligence a řemeslnictva zejména v poslední čtvrtině 19. století.

³²⁷ Dobruský, Václav: Několik poznámek o hospodářských a kulturních poměrech Bulharska. *Pražská lidová revue* IX, 1913, s. 37–42.

Seznam příloh

1. Seznam informátorů
2. Přepisy vybraných rozhovorů
3. Mapy
4. Fotografie (ukázka + přiložené CD)
5. Film *Dědictví života na hranici* (přiložené CD)

Seznam použité a citované literatury

- BADE, Klaus: *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*. Praha, Lidové noviny 2004.
- BENOVSKA-SÁBKOVÁ, Milena: *Politически prechod i vsekidnevna kultura*. Sofija, AI Prof. Marin Drinov 2001.
- BERANOVÁ, Magdalena: *Zemědělství starých Slovanů*. Praha, Academia 1980.
- BOČKOVÁ, Helena: Vicedílňý dvůr na Balkáně – specifický fenomén mediteránní tradice v Evropě. *Český lid* 95, 2008, s. 191–209.
- BOČKOVÁ, Helena: Vlaši na Balkáně. Geneze, historie a kultura minority. Příspěvek k otázce etnokulturní tradice. *Ethnologia Europae Centralis* 7, 2005, s. 73–90.
- BOČKOVÁ, Helena – POSPÍŠILOVÁ, Jana: Bulhaři v Brně. Proměny profesní a etnické minority. *Český lid* 93, 2006, s. 113–136.
- BOKOVA, Irena: Ličnostna identifikacija i folklor. *Bálgarski folklor* 19, 1993, č. 1, s. 13–21.
- BONEVA, Tanja: Esnafski organizacii. In: *Rodopi. Tradicionalna narodna duchovna i socialnonormativna kultura*. Sofija, Etnografski institut s muzej pri BAN 1994, s. 249–266.
- BONEVA, Tanja: Profesionalni grupi. In: *Rodopi. Tradicionalna narodna duchovna i socialnonormativna kultura*. Sofija, Etnografski institut s muzej pri BAN 1994, s. 230–249.
- BOTÍK, Ján: Enkláva a diaspora ako zvláštne formy spoločenstva ľudí. *Slovenský národopis* 21, 1973, s. 495–512.
- BOTÍK, Ján: *Etnická história Slovenska*. Bratislava, Filozofická fakulta Konstantina Filozofa v Nitre 2007.
- BOTÍK, Ján: Etnokultúrne procesy v podmienkach etnického rozdelenia. *Slovenský národopis* 43, 1995, s. 431–443.
- BROUČEK, Stanislav a kol.: Základní pojmy etnické teorie. *Český lid* 78, 1991, s. 237–257.
- BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha, Mladá Fronta 2007.

- BRUNBAUER, Ulf [BRUNNBAUER, Ulf]: Za edna istoričeska antropologija na planinata na Balkanite. *Balkanističen forum* 8, 1999, č. 1–2–3, s. 171–182.
- BRUNNBAUER, Ulf: "Die sozialistische Lebensweise." *Ideologie, Politik und Alltag in Bulgarien, 1944–89*. Wien, Böhlau 2007.
- BRUNNBAUER, Ulf: An den Grenzen von Staat und Nation. Identitätsprobleme der Pomaken Bulgariens. In: BRUNNBAUER, Ulf (ed.): *Umstrittene Identitäten. Ethnizität und Nationalität in Südosteuropa*. Frankfurt am Main, Peter Lang 2002, s. 97–121.
- BRUNNBAUER, Ulf: *Gebirgsgesellschaften auf dem Balkan. Wirtschaft und Familienstrukturen im Rhodopengebirge (19./20. Jahrhundert)*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau 2004.
- CERMAN, Markus: The Proto-industrial Family Economy. In: MICHÁLEK, Ján (ed.): *Stredoeurópske kontexty ľudovej kultúry na Slovensku*. Bratislava, Filozofická fakulta UK Bratislava, Katedra etnológie 1995, s. 155–174.
- CREED, Gerald: *Domesticating Revolution: From Socialist Reform to Ambivalent Transition in a Bulgarian Village*. Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press 1998.
- CREED, Gerald: Economic crisis and ritual decline in Eastern Europe. In: HANN, Christopher (ed.): *Postsocialism: ideals, ideologies and practices in Eurasia*. London, Routledge 2002, s. 57–73.
- ČANKOV, Dimo: Trakijskite preselnici v Ivajlovgrad i Ivajlovgradsko. In: *Sbornik Trakija* 1, Chaskovo, Trakijski naučen institut 2001, s. 71–93.
- ČEBOKSAROV, Nikolaj: *Národy, rasy, kultury*. Praha, Mladá Fronta 1978.
- ČUKAN, Jaroslav: *Pramene k štúdiu a techniky výskumu v etnológii*. Nitra, Univerzita Konstantina Filozofa 1997.
- DANČEV, Georgi: Kášta i žilište na rodopskite bǎlgari. In: Kostova, Marija (ed.): *Narodnostta i bitova obštnost na rodopskite bǎlgari*. Sofija BAN 1969, s. 13–55.
- DANGLOVÁ, Oľga: *Slovenský vidiek. Bariéry a perspektivy rozvoja*. Bratislava, Ústav etnologie SAV 2006.
- *Demografsko razvitie na republika Bǎlgarija*. Sofija, BAN 2005.
- DOROSIEV, Ljubomir: Bǎlgarskite kolonii v Mala Azija. *Spisanie na BAN* 24, 1922, s. 32–223.

- DRÁBIKOVÁ, Eva: Socialistická družstevná poľnohospodárska výroba a jej vplyv na spoločenské a kultúrne procesy v Sebechleboch. In: PRANDA, Adam (ed.): *Spôsob života družstevnej dediny*. Bratislava, Veda 1986, s. 15–23.
- ENEV, Rumen: Săstav i dviženie na naselenieto v Iztočni Rodopi prez pãrvata polovina na 20 vek. *Naučni trudove na Rusenski univerzitet "Angel Kãncev"* 38, 2001, č. 8, s. 123–125.
- FOJTÍK, Karel: K problematice výzkumů etnických procesů v pohraničních územích a enklávách v jihomoravském kraji. In: Navrátilová, Alexandra a kol.: *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě*. Brno, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV 1986, s. 9–32.
- Folklorät v Ivajlovgradsko. *Bãlgarski folklor* 19, 1993, č. 1 – monotematické číslo časopisu.
- FROLEC, Václav: Česká národopisná balkanistika a její úkoly. *Národopisné aktuality* 7, 1970, s. 85–96.
- FROLEC, Václav: *Die Volksarchitektur in Westbulgarien im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1966.
- FROLEC, Václav: K metodickým otázkám etnografického terénního výzkumu současné vesnice. *Slovenský národopis* 27, 1979, s. 315–334.
- FROLEC, Václav: Kolibarská sídla ve východní části Balkánského poloostrova. *Slovenský národopis* 28, 1980, s. 64–68.
- FROLEC, Václav: Kulturní prostor střední a jihovýchodní Evropy: dimenze lidové kultury. *Ethnologia Europae Centralis* 1, 1992, s. 11–23.
- FROLEC, Václav: Sveti Gjorgji vo narodnata tradicija na slovenskite narodi. *Makedonski folklor* 12, 1973, č. 6, s. 87–91.
- GEORGIEV, Georgi (ed.): *Etnografija na Bãlgarija II. Materialna kultura*. Sofija, Izdatelstvo na BAN 1983.
- GIORDANO, Christian – KOSTOVA, Dobrinka: The social production of mistrust. In: HANN, Christopher (ed.): *Postsocialism: ideals, ideologies and practices in Eurasia*. London, Routledge 2002, s. 74–91.
- GJUZELEV, Bojan: *Albanci v Iztochnite Balkani*. Sofija, IMIR 2004. Dostupné z http://www.imir-bg.org/imir/books/albancite_v_iztochnite_balkani.pdf – 4. 1. 2009.
- GRAMATIKOV, Georgi: Ivajlovgrad i Ivajlovgradsko – edin ot naj-značimite bãlgarski bubarski centrove. *Izvestija na regionalnija istoričeski muzej Chaskovo* 3, 2006, s. 105–123.

- GRAMATIKOV, Georgi: Proizvodstvo na susam i susameno maslo v Chaskovsko. *Bálgarska etnografija* 6, 1979, č. 2, s. 51–68.
- HANN, Chris: Rozmanité časové rámce antropologie a její budoucnost ve střední a východní Evropě. *Sociologický časopis* 43, 2007, s. 15–30.
- HAUKANES, Haldis: *Velká dramata – obyčejné životy. Postkomunistické zkušenosti českého venkova*. Praha, Sociologické nakladatelství 2004.
- HORA, Karel: *Bulharsko-český slovník*. Praha, ČSAV 1959.
- HRADEČNÝ, Pavel a kol.: *Dějiny Řecka*. Praha, Lidové noviny 2007.
- CHADŽINIKOLOV, Veselin – MICHAJLOVA, Gatja – GENČEV, Stojan (eds.): *Bálgarska narodna kultura*. Sofija, Nauka i izkustvo 1981.
- JANČÁŘ, Josef: Rukodělná výroba. In: JANČÁŘ, Josef a kol.: *Vlastivěda Moravská. Lidová kultura na Moravě*. Brno – Strážnice, Ústav lidové kultury ve Strážnici – Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 2000, s. 61–78.
- JIREČEK, Konstantin: *Cesty po Bulharsku*. Praha, Matice česká 1888.
- IVANOVA, Evgenia: The „Renaming process“ among the Pomaks: thirty years later. In: POPOVA, Ekaterina – HAJDINJAK, Marko (eds.): *Forced ethnic migrations in the Balkans: consequences and rebuilding of societies*. Sofia – Tokyo, IMIR – Meiji University 2005, s. 115–121.
- KĀNČOV, Vasil: *Izbranni proizvedenija I*. Sofija, Nauka i izkustvo 1970. Dostupné z: http://www.promacedonia.org/vk_1/index.html – 1. 5. 2009.
- KANDERT, Josef: *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha, Karolinum 2004.
- KANEFF, Deema: The Shame and Pride of Market Activity: Morality, Identity and Trading in Postsocialist modern Bulgaria. In: MANDEL, Ruth – HUMPHREY, Caroline (eds.): *Markets and Moralities. Ethnographies of Postsocialism*. Oxford – New York, Berg 2002, s. 33–52.
- KANEFF, Deema: *Who Owns the Past? The Politics of Time in a 'Model' Bulgarian Village*. Oxford, Berghahn 2004.
- KARACHASAN-ČĀNAR, Ibrachim: *Etničeskite malcinstva v Bálgarija*. Sofija, LIK 2005.
- *Kompleksna naučna Rodopska ekspedicija prez 1953 g.* Sofija, Izdatelstvo na BAN 1955.
- LANGER, Jiří: *Evropská muzea v přírodě*. Praha, Baset 2005, s. 29.

- LANGER, Jiří – BOČKOVÁ, Helena: *Dům v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských*. Rožnov pod Radhoštěm, Valašské muzeum v přírodě a Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech 1999.
- MIGEV, Vladimir: *Kolektivizacija na bǎlgarskoto selo (1948–1958 godina)*. Sofija, Universitetsko izdatelstvo “Stopanstvo” 1995.
- MILETIČ, Ljubomir: *Razorenieto na trakijските bǎlgari prez 1913 godina*. Druhé fototypické vydání podle prvního vydání z roku 1918. Sofija, Kulturno-prosveten klub “Trakija” 1989. Dostupné z: http://www.promacedonia.org/bmark/lm_tr/index.html – 20. 11. 2008
- MINKOV, Ignat: Njakoi aspekti na etnokulturnata konsolidacija na naselenieto ot Iztočni Rodopi v oblastta na materialnija bit i kultura. In: STEFANOV, Ivan (ed.): *Demografski i etnosocialni problemi v Iztočni Rodopi*. Plovdiv, Christo G. Danov 1988, s. 136–171.
- MONOV, Cvjanko: Selskoto stopanstvo i agrarnata struktura v Rodopite pres epochata na kapitalizma (1919–1944). In: *Rodopski sbornik* 6, Sofija, Izdatelstvo na BAN 1987, s. 54–82.
- MOSENGOV, Atanas: Kakvo znaete za tjutjuna. *Rodopi* 4, 1969, č. 4, s. 36–37.
- MURPHY, Robert: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha, Sociologické nakladatelství 2004².
- *Nacionalen plan za razvitie na zemedeliето i selskite rajoni 2000–2006. Po specialnata programa na ES za prisǎedinjavane v oblastta na zemedeliето i selskite rajoni (SAPARD)*. Sofija 2006, s. 410. Dostupné z: http://www.mzgar.government.bg/Sapard/NationalPlan_program.htm – 30. 5. 2009.
- NAHODILOVÁ, Lenka: Etnická paleta dnešního Bulharska. *Europeum* 11. 1. 2002. Dostupné z: http://www.europeum.org/disp_article.php?aid=470 – 22. 2. 2009.
- Naselenieto na Jugoiztočna Bǎlgarija. In: STOJKOV, S. – BERNŠTEJN, S.: *Bǎlgarski dialekten atlas I. Jugoiztočna Bǎlgarija*. Sofija, Izdatelstvo na BAN 1964, s. 13–20.
- NIKOLČOVSKA, Marija – STEFANOV, Ivan: *Ivajlovgrad i pokrajninata mu prez Vǎzraždaneto*. Sofija, Septemvri 1980.
- NIKOLČOVSKA, Marija: Bǎlgarskrite sela v Mala Azija. *Izvestija na muzeite ot južna Bǎlgarija* 12, 1986, s. 101–116.

- NIKOLČOVSKA, Marija: Odraženija na sãbitijata ot 1913 g. vãrchu narodnata kultura v Ivajlovradsko. *Rodopi* 24, 1989, ã. 1, s. 22–23.
- NIKOLČOVSKA, Marija: Pominãci na naselenieto ot Ivajlovgradsko. *Izvestija na muzeite ot južna Bãlgarija* 6, 1980, s. 151–164.
- NIKOLOVA-STAMOVA, Mariana: Pãrestavba zemãdãlskãho družstevnãho hnutã v Bulharsku (1944–1989). In: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.): *Osudy zemãdãlskãho družstevnictvã ve 20. stoletã*. Uherské Hradišã, Studie Slovãckãho muzea 7, 2002, s. 243–246.
- NOSKOVÁ, Jana: *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*. Brno, Ústav evropské etnologie 2007. Dostupné z: <https://is.muni.cz/tema/?issexppar=1&isshlret=reemigrace&issubm=Najdi&isshlv=tthesis&issuco=9048> – 25. 1. 2008.
- PENČEV, Vladimír: Úvodní slovo. In: NECOV, Neco Petkov: *Dějiny Vojvodova*. Plzeň, Obãanské sdružení Vojvodovo 2006. Neãíslovãno.
- PERLÍN, Radim: Venkov, typologie venkovskãho prostoru. In: MALÝ, Filip – VIKTORIOVÁ, Barbora (eds.): *Českã etnoekologie*. Praha, Cargo 1999, s. 87–104.
- PETRÁŇNOVI, Josef a Lydia: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha, SET OUT 2000.
- PORTALSKI, Emil: Zanjati. In: *Sakar. Etnografsko, folklorno i ezikovo izsledvane*. Sofija, Prof. Marin Drinov 2002, s. 165–181.
- *Prebrojavane na naselenieto, žilištnija fond i zemedelskite stopanstva prez 2001 godina*. Sofija, Nacionalen statističeski institut 2004.
- *Prebrojavane na naselenieto, žilištnija fond i zemedelskite stopanstva prez 2001 godina IV, kn. 26. Oblast Chaskovo*. Sofija, Nacionalen statističeski institut 2005.
- *Prebrojavane na naselenieto, žilištnija fond i zemedelskite stopanstva prez 2001 godina IV, kn. 9. Oblast Kãrdžali*. Sofija, Nacionalen statističeski institut 2005.
- PRIMOVSKI, Anastas: *Bit i kultura na rodopskite bãlgari. Materialna kultura*. Sbornik za narodni umotvorenija i narodopis 54. Sofija, Izdatelstvo na BAN 1973.
- RAJČEVSKI, Stojan: *Bãlgarite mochamedani*. Sofija, Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ochridski 1998.
- RAKŠIEVA, Svetla: Nomadizãm i transhumans v Trakija prez 16–19 vek. In: *Trakiecãt i negovijat svjat*. Chaskovo, Etnografski institut s muzej pri BAN 1997, s. 148–155.

- RAZBOJNIKOV, Atanas: *Obezbaľgarjavaneto na Zapadna Trakija 1919–1924*. Sofija, Trakijski naučen institut 1940.
- ROMPORTLOVÁ, Marta – SLÁDEK, Zdeněk: *Hospodářský a sociální vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě 1918–1938*. Brno, Masarykova univerzita v Brně 1994.
- ROT, Klaus [ROTH, Klaus]: Meždu modernizacija i tradicionalizám. Vsekidnevnata kultura na seloto v Jugoiztična Evropa. *Bălgarski folklor* 23, 1997, č. 3–4, s. 26–38.
- ROT, Klaus [ROTH, Klaus]: Narodna kultura – (socialističeska) vsekidnevna kultura: edin neželan naučen prechod. *Bălgarska etnologija* 27, 2001, č. 3, s. 5–17.
- ROT, Klaus [ROTH, Klaus]: Praktiki i strategii za ovladjavane na vsekidnevieto v edno selo na socialističeska Bălgarija. *Sociologičeski problemi* 30, 1998, s. 224–237.
- ROT, Klaus [ROTH, Klaus]: Vsekidnevieto na socializma i post-socializma: Pogled otvătire i otvăn. In: POPOV, Račko – LULEVA, Ana – IVANOVA, Radost (eds.): *Socializmăt – realnost i iljuzii. Etnologični aspekti na vsekidnevnata kultura*. Sofija, Etnografski institut s muzej BAN 2003, s. 19–34.
- RYCHLÍK, Jan: *Dějiny Bulharska*. Praha, Lidové noviny 2000.
- SANDERS, Irwin: *Balkan Village*. Lexington, The University of Kentucky Press 1949.
- SLAVKOV, Ilija – DIMITROVA, Borjana: *Sačanli. Istoričesko i etnografsko proučvane*. Sofija, Otečestvenija front 1989.
- SLAVKOVSKÝ, Peter: Tradičná agrárna kultúra Slovenska. In: VÁLKA, Miroslav a kol.: *Agrárni kultura. O tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici*. Brno, Ústav evropské etnologie FF MU 2007, s. 9–19.
- SMETÁNKA, Zdeněk: *Legenda o Ostojovi*. Praha, Lidové noviny 2004.
- SPIROV, Nikola: Demografski promeni v Zapadna Trakija v kraja na 19 vek i pärvite desetiletija na 20 vek. In: STEFANOV, Ivan (ed.): *Demografski i etnosocialni problemi v Iztočni Rodopi*. Plovdiv, Christo G. Danov 1988, s. 209–224.
- *Statističeski sbornik*. Kărdžali, Teritorialen informacionno-izčislitelen centăr 1978.
- STOJANOVA, Plamena: Pokrăstvaneto na bălgarite mjušjulmani. *Anamneza* 1, 2006, č. 3, s. 128–144. Dostupné z: http://www.anamnesis.info/broi3/Plamena_Stoqnova.pdf – 23. 2. 2009.

- SVOBODA, Michal: Doing Fieldwork in Eastern Bulgaria: an Addendum to Methodology textbooks. In: SVOBODA, Michal – LENK, Lukáš (eds.): *Antropology of/in the Post-Socialist World*. Praha, LEDA 2008, 68–78.
- ŠATAVA, Leoš: *Národnostní menšiny v Evropě*. Praha, Ivo Železný 1994.
- ŠIŠKOVÁ, Tatjana (ed.): *Menšiny a migranti v České republice*. Praha, Portál 2001.
- ŠIŠMANOV, Dimităr: *Neobiknovenata istorija na maloazijskite bǎlgari*. Sofija, Poni 2001. Dostupné z: <http://www.promacedonia.org/giliev/dsh/index.html> – 12. 11. 2008.
- ŠVECOVÁ, Soňa: Tri razy o tradícii. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1. Studia Ethnographica VI*, 1990, s. 9–18.
- TAŠKOVA, Vasilka: Preselване na maloazijskite bǎlgari v Ivajlovgradskija kraj (1914 g.). *Rodopi 29*, 1994, č. 4–5, s. 15–17.
- TENEVA, Nadežda: *Rodopski zanajati*. Sofija, Etnografski institut s muzej BAN 2003.
- TRIFONOV, Stajko: Bežanskijat vǎpros v Trakia 1912–1915. In: STEFANOV, Ivan (ed.): *Demografski i etnosocialni problemi v Iztočni Rodopi*. Plovdiv, Christo G. Danov 1988, s. 225–239.
- VAKARELSKI, Christo: Bit. In: VAKARELSKI, Christo – MLADENOV, Stojan – KODOV, Christo: *Bit i ezik na trakijските i maloazijskite bǎlgari. Trakijски sbornik 5*. Sofija, Trakijскиj naučen institut 1935, s. 4–267.
- VAKARELSKI, Christo: *Etnografija na Bǎlgarija*. Sofija, Artgraf 2007³.
- VÁLKA, Miroslav: Tradiční agrární kultura a její výzkum v české etnografii (etnologii). In: VÁLKA, Miroslav a kol.: *Agrární kultura. O tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici*. Brno, Ústav evropské etnologie FF MU 2007, s. 21–42.
- VÁLKA, Miroslav: Transformace venkova a tradiční kultura. In: TONCROVÁ, Marta (ed.): *Etnokulturní tradice v současné společnosti*. Brno, Etnologický ústav AV ČR 2007, s. 9–13.
- VASILEVA, Bojka: *Migracionni procesi v Bǎlgarija sled vtora svetovna vojna*. Sofija, Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ochridski 1991.

- VOJTÍKOVÁ, Michaela: Teorie mezinárodní migrace. *Socioweb* 20. 4. 2005. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=253&lst=119> – 18. 2. 2009.
- VRANČEV, Nikolaj: *Bálgari mochamedani (pomaci)*. Sofija, Bálgarsko narodoučno družestvo 1948.
- YALAMOV, Ibrahim: The „Renaming“: consequences and how to overcome them. In: POPOVA, Ekaterina – HAJDINJAK, Marko (eds.): *Forced ethnic migrations in the Balkans: consequences and rebuilding of societies*. Sofia – Tokyo, IMIR – Meiji University 2005, s. 103–114.

Seznam webových stránek

- <http://grao.bg/tna/tab02.txt> – 26. 1. 2009.
- <http://greenschoolvillage.org/> – 4. 1. 2009.
- http://ivaylovgrad.info/index.php?option=com_content&task=view&id=11&Itemid=132&lang=en – 25. 1. 2009.
- http://nag-school.org/File_new/presentation25.ppt – 26. 1. 2009.
- http://www.anamnesis.info/broi3/Plamena_Stoqnova.pdf – 23. 2. 2009.
- <http://www.eth.mpg.de/deutsch/index.html> – 26. 2. 2009.
- http://www.europeum.org/dispatch_article.php?aid=470 – 22. 2. 2009.
- http://www.imir-bg.org/imir/books/albancite_v_iztochnite_balkani.pdf – 4. 1. 2009.
- <http://www.izbori2007.org/protocols/29/291100025.html> – 10. 3. 2009.
- <http://www.izbori2007.org/protocols/9/091500068.html> – 4. 1. 2009.
- <http://www.mzgar.government.bg/NacSlujbi/Tutun/tutun.htm> – 30. 5. 2009.
- http://www.mzgar.government.bg/Sapard/NationalPlan_program.htm – 30. 5. 2009.
- <http://www.mzgar.government.bg/Sapard/Sapard.htm> – 30. 5. 2009.
- http://www.promacedonia.org/bmark/lm_tr/index.html – 20. 11. 2008.
- http://www.promacedonia.org/vk_1/index.html – 1. 5. 2009.
- <http://www.promacedonia.org/giliev/dsh/index.html> – 12. 11. 2008.
- <http://www.rodopipress.com/2006/09/22/grozde-2/> – 30. 5. 2009.
- <http://www.rodopipress.com/2007/12/01/fgv-2/> - 4.11.2008.
- <http://www.rodopipress.com/2008/02/09/afdf/> – 30. 5. 2009.
- <http://www.rodopipress.com/2008/05/20/Садят-тютюна-в-Ивайловградско/> – 30. 5. 2009.

<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=253&lst=119> – 18. 2. 2009.
<http://www.villaarmira.org/home.php?p=0> – 25. 1. 2008.
<http://www.villaarmira.org/home.php?p=22> – 25. 1. 2008.
<http://www.zemepis.com/klaspud.php> – 26. 1. 2009.
<http://www1.parliament.bg/kns/Pkontrol/21%20ons/4rs/21ons-4rs-p3.htm> – 20. 4. 2009.
<http://www1.parliament.bg/kns/Pkontrol/21%20ons/4rs/21ons-4rs-p3.htm> – 20. 4. 2009.
<https://is.muni.cz/tema/?isseppar=1&isshlret=reemigrace&isssubm=Najdi&isshlv=tthesis&issuco=9048> – 25. 1. 2008.

Seznam písemných pramenů

- Archiv občinského úřadu Ivajlovgrad

Istoričeska spravka za selišтата ot selištna sistema gr. Ivajlovgrad, 13. 9. 1979, 19 stran.

Bългарite v Mala Azija. Narodnostno sážnanie, bit, nravi, običaji i preselvaneto im v Bălgarija, bez datace, 41 stran,

- Archiv Ústavu folklóru Bulharské akademie věd v Sofii – *Archiv na Institut za folklor pri Bălgarska akademija na naukite (AIF)*

Oddíl I – AIF I

Spis č. 34, složka III – Folklor ot Ivajlovgradsko, Pelevun, 26. 3. 1988

Spis č. 47 – Folklor ot Ivajlovgradsko, Orešino, 28. 11. 1985

Spis č. 48 – Folklor ot Ivajlovgradsko, Pelevun, 26. 3. 1988

Spis č. 56 – Folklor ot Ivajlovgradsko, Orešino, Mandrica, 19. 3. 1986

Spis č. 71 – Folklor ot Ivajlovgradsko, Mandrica, Orešino, 7. 3. 1989

Spis č. 79 – Folklor ot Ivajlovgradsko, Pelevun, Gornoselci, 22. 11. 1988

Spis č. 81 – Folklor ot Ivajlovgradsko, Orešino, 18. 4. 1990

Spis č. 90 – Folklor ot Ivajlovgradsko, Orešino, Mandrica, 25. 3. 1986

Oddíl II – AIF II

Spis č. 89 – Folklor ot Ivajlovgradsko, Pelevun, 19. 7. 1981

Spis č. 172 – Folklor ot Ivajlovgradsko, Kostilkovo, 22. 7. 1981

- Archiv Etnografického ústavu Bulharské akademie věd – *Archiv na Etnografski institut s muzej pri Bălgarska akademija na naukite* (AEIM)

Spis č. 686 – Svatbeno zname v Bălgarija, Kostilkovo, Pelevun, 7. 11. 1970.

Přílohy

1. Seznam informátorů

Údaje jsou řazeny takto: jméno; rok narození; místo bydliště (v závorce místo narození, pokud se liší od místa bydliště); náboženské vyznání; ukončené vzdělání; zaměstnání; etnicita nebo příslušnost ke skupině. Znak “–“ znamená nezjištěno.

Poznámka: Pomáci často uvádějí vedle svého rodného “tureckého” jména jméno “bulharské”, které jim bylo násilně přiděleno za socialismu (v závorce uvádím bulharské jméno).

Orešino

- Sofia Dalbozanova; 1927; Orešino; křesťanství; –; v důchodu, *Boašerlija*
- Tenjo Gajdadžiev; 1933; Orešino; křesťanství; 4. třída; v důchodu, dříve kovář v JZD; *Boašerlija*
- Christo Katrandžiev; 1922; křesťanství; Orešino; –; –; *Boašerlija*
- Atanas Kostov; 1924; Orešino; křesťanství; –; v důchodu, dříve hraniční stráž; *Boašerlija*
- Christo Kinevski; 1941; Orešino; křesťanství; 4. třída; v důchodu, dříve dělník v JZD; *Boašerlija*
- Christo Konduzov; 1931; Orešino; křesťanství; 4. třída (od 8 do 12 let); v důchodu, dříve technik v TKZS (JZD); *Boašerlija*
- Petra Konduzova; 1931; Orešino; křesťanství; 4. třída; v důchodu, dříve dělnice v JZD; *Boašerlija*
- Stojka Mavrudova; 1942; Orešino; křesťanství; 4. třída; v důchodu, dříve dělnice v JZD; *Boašerlija*
- Elena Meržanova; 1932; Orešino (narozena v Kostilkově); křesťanství; 4. třída; –; *Maloazjanka* (otec z Taškesi, matka z Tjojbelenu)
- Jana Rajkova; 1927; Orešino (narozena ve Svirači); křesťanství; 4. třída; v důchodu, dříve dělnice v JZD; *Boašerlija*
- Kera Trendafilova; 1936; Orešino; křesťanství; 4. třída; v důchodu, dříve dělnice v JZD; *Boašerlija*

Mandrica

- Maria Dieva; narozena 1929; Mandrica; křesťanství; 7. třída (protogymnázium); kuchařka; Albánka
- Evdokija Moskova; 1932; Mandrica; křesťanství; vysoká škola; zubní lékařka; Albánka
- Azize Deliahmedova (Kalina Slavova); 1964; Mandrica (narozena v Pripeku na Kärđžalijsku); islám; –; pěstitelka tabáku; Pomakyně
- Atanas Bejčev; 1936; Mandrica; křesťanství; 7. třída; v důchodu, dříve barvíř, pomocný kovář; Albánec
- Maria Popova; 1930; Mandrica; křesťanství; 7. třída; v důchodu, dříve ošetrovatelka v Dimitrovgradu; Albánka
- Kostadin Gajdadžiev; 1931; Mandrica; křesťanství; 7. třída; v důchodu, dříve pekař; Albánec

Gorni Juruci

- Šaban (Nešo) Tenev; 1955; Gorni Juruci; islám; 4. třída; kovář; Pomak
- Kasim Achmedov (Krasimir Julianov); 1947; Gorni Juruci; islám; 8. třída; soukromý zemědělec; Pomak

Dolni Juruci

- Sabri Chasanov; 1960; Dolni Juruci (narozen v Gorni Juruci); islám; 4. třída; pastevec ovcí; pěstitel tabáku; Pomak
- Chasan Chasanov; 1958; Dolni Juruci; islám; 4. třída; soukromý pěstitel tabáku; Pomak
- Zjurie Chasanova; 1959; Dolni Juruci; islám; 4. třída; v rodinném hospodářství; Pomakyně

Boturče

- Azme Korujuseinova; 1983; Boturče; islám; 8. třída; v rodinném hospodářství; Turkyně
- Jusein Korujuseinov; 1958; Boturče; islám; 4. třída; soukromý zemědělec (chovatel skotu); Turek

- Zjurie (Zorka) Korujuseinova 1949; Boturče (narozena v Gorni Juruci); islám; 4. třída; dříve dělnice v JZD; v rodinném hospodářství (pěstitelka tabáku a ovcí); Pomakyně

Pelevun

- Išmina Mitkova; 1948; Pelevun (narozena v Lensku); křesťanství; 4. třída; v důchodu, dříve uklízečka, dělnice v JZD; matka *Maloazjanka*; otec *Trakijec*
- Delčo Botev; 1939; Pelevun (narozen v Železinu); křesťanství; střední škola (11. tříd); v roce 2008 starosta; dříve účetní JZD; otec *Trakijec*; matka *Makedonka*
- Dimo Karakechajov; 1930; Pelevun; křesťanství; střední škola (11. tříd); v důchodu, dříve vedoucí živočišné výroby v JZD; *Kodžabunarec*
- Zlatka Karakechajova; 1932; Pelevun; křesťanství; 4. třída; v důchodu, dříve dělnice v JZD *Kodžabunarka*
- Sultana Gineva; 1924; Pelevun (narozena ve vsi Svirači) křesťanství; 4. třída; v důchodu, dříve dělnice v JZD; *Kodžabunarka*
- Milka Čobanova; 1936; Pelevun; křesťanství; 4. třída; v důchodu, dříve dělnice v JZD; *Kodžabunarka*
- Stanislava Georgieva; 1988; Pelevun (narozena v Ivajlovgradu); křesťanství; 8. třída; v rodinném hospodářství; dcera *Boašerliji*
- Kosta Stojilov; 1915; Pelevun (narozen v Kostilkově); křesťanství; 7. třída; v důchodu, dříve účetní v JZD; *Kodžabunarec*
- Maria Purnarova; 1945; Pelevun; křesťanství; střední škola; dříve zootechnička v JZD; *Kodžabunarka*
- Maria Argirova; 1935; Pelevun; křesťanství; –; v důchodu, dříve učitelka v mateřské školce, *Kodžabunarka*
- Georgi Šišmanov; 1916; Pelevun; křesťanství; –; –; *Kodžabunarec*
- Elena Šišmanova; 1917; Pelevun (narozena v obci Malák Dervent); křesťanství; –; –; *Trakijka*
- Ivana Purnarova; 1938; Pelevun; křesťanství; –; v důchodu, dříve učitelka v mateřské školce; *Kodžabunarka*
- Dimitar Purnarov; 1937; Pelevun; křesťanství; –; v důchodu, dříve kovář v JZD; *Kodžabunarec*

Kostilkovo

- Georgi Koledov; 1937; Kostilkovo (narozen v obci Kondovo); křesťanství; 4. třída; pastevec ovcí; *Trakijec*

2. Přepisy vybraných rozhovorů

Rozhovory uvádím v bulharštině a přeložené do spisovné, případně obecné češtiny.

2.1. Rozhovor s Evdokijí Moskovou

Mandrica 27. 9. 2008

В.М.: А занаята как се е предавал?

Jak se předávala řemesla?

Е.М.: Нали ви казах, изпращат ва да учите занаят.

Jak už jsem vám říkala, poslali vás vyučit se řemeslu.

В.М.: А нямало ли е примерно по наследство?

A nepředávala se řemesla z otce na syna?

Е.М.: Не, не. Решават родителите, че трябва да учите тоя занаят и ви пращат при даден майстор. Избират и казват: ще учите при тоя майстор и там ще учите и ..., ама те имаха и години. Май три години чирак, шест години калфа ли беше и три години ли пак калфа. Някъде занаята се учеше 6 – 7 години.

Ne, ne. Rodiče rozhodli, kterému řemeslu se vyučíte, a poslali vás k mistrovi.

Všechno zařizovali rodiče. Řekli: "budeš se učit u tohoto mistra" a tam jste se učili a... trvalo to roky. Tři roky jste byl učeň a tři až šest let tovaryš, myslím. Někdy se řemeslu učilo šest, sedm let.

В.М.: А самото изучаване на занаята само в селото ли е ставало или и по други села?

A řemeslu se mohl člověk vyučit je tady ve vesnici nebo i jinde, v jiných obcích?

Е.М.: ... по-късно са ги изпращали и другаде. Например моят братовчед обущарство е учил в София. Вуйчо ми със един друг са учили мандражия, дядо все избираше такива редки занаяти. Тва вуйчо на майка не на баща ми. Той учеше за мандраджия и калайджия, във Свиленград са учили. След това единият в Пловдив, другия не знам къде. Изпращали ги другаде.

... časem je posílali do učení i jinam. Například můj bratranec se vyučil ševcem (obuvníkem) v Sofii. Můj strýc z matčiny strany a jeden známý se vyučili mlékaři – výrobci sýra (*mandradžiji*). Dědeček vybíral často neobvyklá řemesla. Ten strýc to byl matčín bratr, ne otcův. Otcův brat se vyučil mlékařem a cínařem (*kalajdzija*) ve Svilengradu. Další se vyučil v Plovdivu, jiní nevím kde. Posílali je jinam.

В.М.: След това са се връщали в селото или са оставали там да практикуват?

Vraceli se poté zpátky do vesnice, nebo zůstávali pracovat tam, kde se vyučili?

Е.М.: Връщали са се всички. До девети септември никой не излизаше от селото. Всички бяха в селото.

Všichni se vraceli. Do Devátého září (1944, *nástup komunistů k moci – pozn. překl.*) vesnici nikdo neopustil. Všichni zůstávali tady.

В.М.: След като усвоили занаята са се връщали...
Vraceli se poté, co si osvojili řemeslo...

Е.М.: Връщали са се обратно. Отварят си дюкян и си работеха.
Vraceli se. Otevřeli si tu dílnu a pracovali v ní.

В.М.: А вече като са усвоили занаята те предавали ли са го на следващите поколения или не?
Když už se tomu řemeslu vyučili, předávali ho potom z generace na generaci?

Е.М.: На син, на внук... на това ли имате. Не нали ви казах как се е учил занаята.
Z otce na syna, na vnuka... takhle to myslíte. Ne, říkala jsem vám přece jak se učilo řemeslu, ne?

В.М.: Само по този начин?
Jen tímto způsobem?

Е.М.: Само по този начин. Ако кажем синът хареса занаята на бащата си може и да учи, но аз не знам син, който да е имал занаята на баща си.
Jen tímto způsobem. Jak říkám, když se synovi řemeslo jeho otce líbilo, vyučil se taky. Ale já neznám jediného syna, který by se vyučil řemeslu svého otce.

В.М.: Други занаяти?
A jiná řemesla?

Е.М.: Ами за бояджините ставаше въпрос. Имахме трима бояджии. И от всички села от Сив Кладенец, от Одринци, от всички села носеха тука преди. Платове боядисваха, преди боядисваха.
Třeba barvíři. Měli jsme tu tři barvíře. Ze vsí Siv Kladenec, Odrinci, ze všech vesnic sem nosili příze k barvení. Barvili látky a příze.

В.М.: А казахте, че самото село е било занаятчийско. Значи занаятчиите са играли огромна роля?
Říkala jste, že celá vesnice byla řemeslnická. Takže řemeslníci zde hráli velkou roli?

Е.М.: Вижте какво, занаятите са играели основна роля, но основен поминък е било бубарството и по-късно 1912 – 1914 са хванали тютюнопроизводството.
Podívejte se, řemesla tu hrála důležitou roli, ale základním zdrojem obživy tu bylo pěstování bource morušového a hedvábnictví. Později, po roce 1914, začali místní pěstovat tabák.

В.М.: Значи занаятите са били по-второстепенни?
Takže řemesla byla druhořadá?

Е.М.: Не, не са били второстепенни. Разчитали са и на тях, но повече са разчитали на бубарството, защото занаята все пак се е чакало някой тука

да поръча нещо, докато онова вече аз си го произвеждам. Аз решавам колко буби да храням, как да ги храням. Нали разбирате, докато занаята ми зависи от клиентите. Но са били всички. Даже и по мое време, за да се омъжи едно момиче питаха: Ами синът ви има ли гривна на ръката, гривна на ръката има ли. Тва значи има ли занаят.

Ne, nebyla druhořadá. Spoléhálo se i na ně, ale více se spoléhálo na chov bource a prodej hedvábných zímotků, protože řemeslo... to musíš čekat, až si někdo něco objedná, kdežto u hedvábnictví si výrobu určuješ sám. Sám si rozhodneš, kolik housenek budeš krmit, čím je budeš krmit. Rozumíte mi, řemeslo je závislé na zákazníkovi. Ale téměř všichni tady uměli nějaké řemeslo. Dokonce ještě když jsem byla mladá, když se chtělo děvče vdát, ptali se rodiče: Má váš syn náramek na ruce? To znamená, jestli se vyučil nějakému řemeslu.

В.М.: Значи са искали да бъдеш занаятчия.

Takže bylo žádoucí, aby se člověk stal řemeslníkem?

Е.М.: Да имаш занаят.

Ano, bylo.

В.М.: Занаятчиите са се тачили?

Řemeslníci byli v úctě?

Е.М.: Тачат се. Нали ви казвам кат викаха. Синът има ли гривна. Гривна на ръката има ли. Тва значи знае ли някакъв занаят. Занаятчия ли е. След това освен бояджийство имаше футаджии, дето правеха бурета. Каци, бури.... бьчвари.

Byli. Říkala jsem vám přece, co se říkalo. Jestli má na ruce náramek. Náramek na ruce. To znamená, jestli umí nějaké řemeslo. Kromě barvířů tu byli bednáři. Ti, co dělají soudky, vědra, sudy..

В.М.: Как са се правили буретата, може ли по-конкретно самото производство как е ставало. Имате ли представа?

Jak se dělaly soudky? Konkrétně, jak se vyráběly. Máte o tom představu?

Е.М.: Ами буретата обикновенно ги правеха от черничев дървета. От дъб и от хвойна. Не само бурета правиха. Правиха и каци. Правиха и

Menší sudy obyčejně vyráběli z morušového dřeva. Z dubu a z jalovce. Nedělali jenom sudy. Dělali i vědra. Vyráběli také ...

В.М.: Кошове правили ли са?

Vyráběli i koše?

Е.М.: Не, не, не, кошове не са правили. Кошовете ги носеха ей от балкана някъде и ги копуваха кошовете за тютюн. Не е имало тука такива. Е, някои си правеха за себе си кошници, ама като занаят да продават кошници не е, нямаше такива. Ние му викаме на албански *турболица*. Тва дето се бърка млякото.

Ne, ne, ne, tady koše nedělali. Koše se nosily tam odněkud z hor, místní od nich kupovali koše na tabák. Tady nevyřáběli. Někdo si pletl košíky pro sebe, ale aby je

prodával, to ne. To nebylo. ... My jsme mu říkali albánsky *turbolica*. To je to, v čem se tluče máslo.

В.М.: И това също се е произвеждало?

To tu taky vyráběli?

Е.М.: Ми това са го правили *футаджиите*. Тия бъчварите. И сами са си деляли необходимите елементи на буретата, на каците. Всичко сами са правили.

To dělali bednáři. Bednáři. Sami opracovávali dřevěné části na výrobu věder a sudů. Všechno si dělali sami.

В.М.: Труден занаят ли е било това?

Bylo to těžké řemeslo?

Е.М.: За да ви кажа труден, трябва да съм го работила. Освен футаджиин кво имаме още, мутафчин. *Мутафчин*, това са хора, които обработват козината на козите. Предът ги. И от тази прежда изработват черги, изработваха чували, изработваха дисаги, изработваха торби и *чулове* им викаме ние. Такива черги на земята. Много красиви, на ивици. Не боядисваха козината, такава, каквато си е от козите. Бяха много хубави. Сиви да кажем с кафяво или черно, бежаво.

Abych vám řekla, jestli bylo těžké, musela bych ho sama dělat. Kromě bednářů, co jsme tu ještě měli... ještě *mutafčiji*, výrobce tkanin z kozí srsti. Ti zpracovávali kozí srst. Předli ji. A z této přize tkali *čergi* (*pruhované koberce z hrubé vlny – pozn. překl.*), *pytle*, *disagi* (*dvě spojené torby k nošení přes rameno nebo na hřbetě osla, koně – pozn. překl.*), dělali taky tašky a *čuli*, tak tomu říkáme albánsky. Je to takový typ koberce. Krásný, pruhovaný. Z nebarvené kozí srsti. Byly moc krásné. Šedé s hnědými nebo černými pruhy, béžové.

В.М.: Селото отглеждало ли е кози или самата вълна се е набавяла от другите села?

Ve vesnici se chovaly kozy, nebo se vlna kupovala z jiných vesnic?

Е.М.: Не, не. Имаше три стада, но се набавяше и от съседните села. Стрижеха козите. Ся кат гледам аз козички..... не знам те сами са си избирали козината..... Сега как са обработвали. Мисля, че на един дълъг сайван се слага прежда и след това се слагат козината на козите. Слагат или памук или нещо вълнено, ако е за черга, която ще се покрива със нея. И как им викат. Сега им казват не китеници, не козяци. Имат едно название сега. Не знам, не мога да се сетя. И така чергите за спане ги правеха с вълна, смесваха козината с малко вълна и основата беше или памук или вълна. А докато чула си беше основно с козината на козите. Наслагат прежда за основата и след това си имат специални, не като стана да тъчат, а така....

Ne, ne. Měli tu tři stáda, ale kupovali i z okolních vesnic. Stříhali kozy. Já taky chovám kozy... nevím, oni sami si vybírali vhodnou vlnu... Teď jak se ta srst zpracovávala. Myslím, že na jednu dlouhou špulku se navlékla přize a potom kozí srst. Přidávala se i bavlna, nebo ovčí vlna, pokud to bylo na *čergu*, která měla sloužit jako příkrývka. Jak jim říkali... Ani *kytenici*, ani *kozjak*. Mají teď jen jeden

název... Nevím, nemůžu si vzpomenout. A tak, pokrývky na spaní se dělaly s ovčí vlnou, smíchali srst s trochou vlny a osnova byla vlněná, nebo bavlněná. Zatímco u *čulu* byla osnova z kozí srsti. Napnuli přízi na osnovu, a potom tkali, ne jako na normálním stavu...

В.М.: Друг вид стан, така ли?

Jiný typ stavu, je to tak?

Е.М.: Да, не е стан. Те са едни такива.... Не са стан. Мисля, че бяха така два кола и на тях имаше нещо, което ... така като дърво и да може да се върти, да плете преждата. На долния край също така два кола с такова дърво, на което е навита преждата, щото като тачът изтъче известно, то тоя плат трябва да се навие. Съответно трябва да се развие прежда и така насноваваха, докато другия стан с ръката ту единия край, ту другия и така тъчат нагоре, надолу. Тук няма такова нещо. Тук просто се дърпа.

Ano, není to obyčejný tkalcovský stav. To je takový... Není to obyčejný stav.

Myslím, že to byly dva kůly a na nich bylo něco, co... něco jako kus dřeva, otáčelo se to, aby to splétalo přízi. A na spodním konci, taky dva kůly s takovým dřevěným válcem, na který se navíjela utkaná látka. Protože když se utká kus látky, je třeba ho na něco navít. Stejně tak je třeba postupně odvíjet přízi (*osnovu*) a napínat ji, zatímco ten druhý stav (*horizontální – pozn. překl.*) funguje tak, že provlékáte útek z jedné strany na druhou střídavě nahoru a dolů. U tohoto stavu (*vertikálního – pozn. překl.*) stavu tohle není, tady se příze jen splétá a vytahuje.

В.М.: А вие практикували ли сте го тоя занаят?

A vy jste se to někdy dělala?

Е.М.: Аз, зъболекарката да практикувам тоя занаят!

Já, zubařka, a věnovat se tomuhle řemeslu?!

В.М.: А от къде имате такива спомени?

A odkud to všechno víte?

Е.М.: Еми дядо ми беше мутафчия.

Můj dědeček byl *mutafčija* (vyráběl tkaniny z kozí srsti).

В.М.: А как се е казвал той?

A jak se jmenoval?

Е.М.: Москов.

Moskov.

В.М.: От него знаете толкова много.

Od něj tohle všechno víte.

Е.М.: Еми не само знам, ами имаме черги.

Nejen, že to vím, ale taky máme doma koberce a tkaniny z kozí srsti.

2.2. Rozhovor se Zjurje Korujuseinovou a Albertem Chodževem

Boturče 3. 10. 2008.

В.М.: Знаете ли как са се правили подници?

Víte, jak se vyráběla *podnica*?

Z.U.: Знаеме.

Vím.

В.М.: Как?

Jak?

Z.U.: То си има специална глина. Не всичката пръст става така...

Dělá se ze speciální hlíny. Z každé hlíny to nejde.

В.М.: Откъде се взима?

Odkud berete takovou hlínu?

Z.U.: Ей зад Текета има една так'ва месност. Отиваш там, копаеш и я месиш, ама страшно много месене със слама или със козина от козите, да не се пука. Мееесиш я, чукаш я на един камък, кат пита. Като стане кат пита, правиш я така да образува ... като тава. Тя мойта баба, тука ща живееше, свекърва... трябва да има.

Tam za kopcem Teketo (*kopec jeden kilometr za vsí – pozn. překl.*) je jedno takové místo. Jdeš tam, kopeš a pak tu hlínu míšíš. Míšíš ji s velkým množstvím slámy nebo kozí srsti, aby nepopraskala. Potom ji vytvaruješ na kameni jako placku. Až vypadá jako placka, tvaruješ ji dál, aby vypadala jako *tava* (*okrouhlý plech na pečení, mělká mísa – pozn. překl.*) Moje tchýně, ta tu taky bydlela, ta *podnici* měla.

В.М.: След това в пещ ли са се изпичали?

Potom jste je vypalovali v peci?

Z.U.: Не.... После аз какви лябове правих така от подница.... После гориш огън, слагаш го върху огньнят, дървата да гори, става ей така подницата – да почервене, направо все едно кат жар. Изкарваш я, има си специален подник пак от пръс. Отгоре.

Ne... kolik chleba jsem upekla v *podnici*! Nejdřív zapálíš oheň, dáš tu *podnici* na oheň, dřevo musí hořet. *Podnica* se nahřeje až zčervená, jako žhavé uhlíky. Poté ji vyndáš a zakryješ ji *podnikem* – víkem, opět hliněným.

В.М.: А той как се вика, подник?

Jak se tomu víku říká, *podnik*?

Z.U.: Капак. Капак казваме. И нагорява се и като го изкараш, веднага няма да клаваш хлябът, мъничко да изплине. Слагаш подницата и капакът отгоре, на капакът има *чимбар*, *обрич*, отгоре се слага жар и така на земята, ей тука сложи... пече се. Докат истине, питата се изпича. Víko. Víko, poklice tomu říkáme. *Podnica* se nahřívá v ohni a když ji vyndáš, nesmíš do ní hned dát těsto, necháš ji trochu vystydnout. Na *podnici* potom položíš

hliněnou nebo plechovou poklici a na něj železnou obruč. Na víko se dají žhavé uhlíky, *podnica* je položena jen tak na zemi... a chleba se peče. Zatímco *podnica* stydne, chleba se upeče.

В.М.: Ама самите подници като се проивеждат, как се изпичат?
Jak se vyrábí *podnica*, jak se vypaluje?

Z.U.: Те не са пекаат, сушат ги на слънцето.
Nevypaluje se, suší se na slunci.

В.М.: Хляба как се е приготвял?
A jak se připravuje chléb?

Z.U.: Хлябът се умиса. Със мая ако искаш, ако искаш питка, пак така га втаса, га зида и слагаш го в подницата. Миризмата ѝ е чудо.
Chleba se mísí. S kváskem nebo bez, jak chceš. Necháš ho vykynout, vytvaruješ ho a vložíš do *podnice*. Kouzelně voní.

В.М.: За колко време се е опичал в подницата?
Jak dlouho trvá pečení v *podnici*?

Z.U.: Най-много, какъвто ляб да ѝе, час трябва да има. И ако стои повече от час... изгаря.
Nejvíc hodinu, ze všech druhů mouky je chleba do hodiny upečený. Když ho tam necháte déle, tak se spálí.

В.М.: А на силен огън ли трябва да стои или на по слаб?
Dává se na prudký oheň, nebo na slabý?

Z.U.: Не... поницата га е нагоряна там вече ще ти истине. Докато истине поницата, лябът се изпича.
Ne... stačí nahřát *podnici*. Když je *podnica* dobře nahřátá, chléb se dobře propeče.

В.М.: Ааа, първо се нагрива...
Aha, nejdříve se nahřívá...

Z.U.: Клаваш дървата, слагаш ги дървата, запалиш ги и поницата слагаш върху дървата. Докато изгорят дървата...
Připravíš si dřevo, zapálíš oheň a *podnici* dáš na oheň. Dokud to dřevo neshoří...

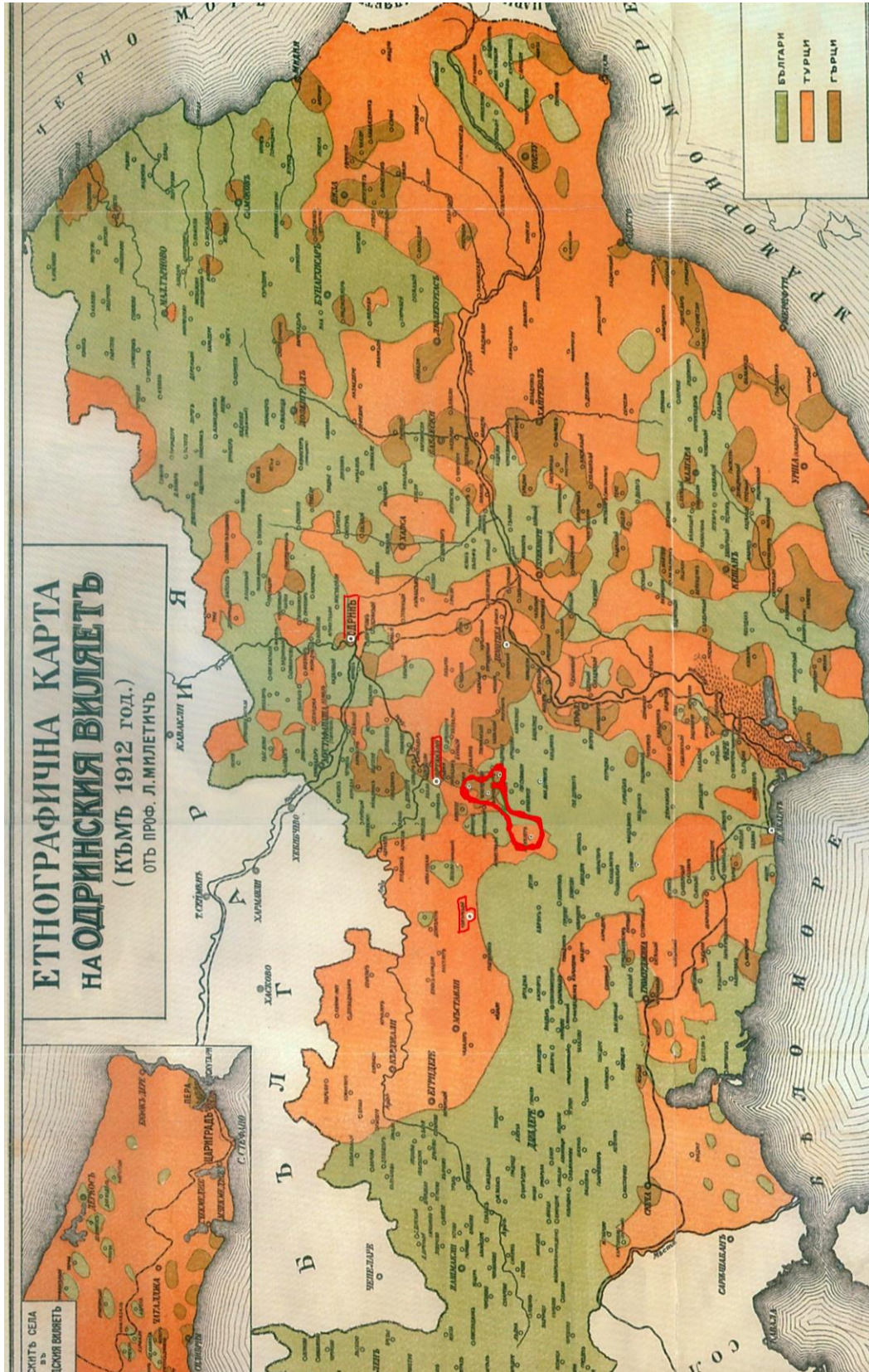
А. Сh.: На време и на камините ги кладяха... (става дума за изпичане на хляб в подница – б.з.).
Chleba se pekl (v *podnici* – *pozn. překl.*) i na ohništích uvnitř domu (*kamina* – krb).

Z.U.: И пещове имахме, ето тука имаше също пещ, по 10, 12 хляба... (тука вече без подница – б.з.). И сеа вече почнахме във фурните, във печките.
Měli jsme i venkovní pece, tady byla taky jedna, na 10, 12 bochníků chleba (*zde už bez podnice* – *pozn. překl.*). Teď už pečeme chleba v troubě (*ve sporáku na dřevo* – *pozn. překl.*).

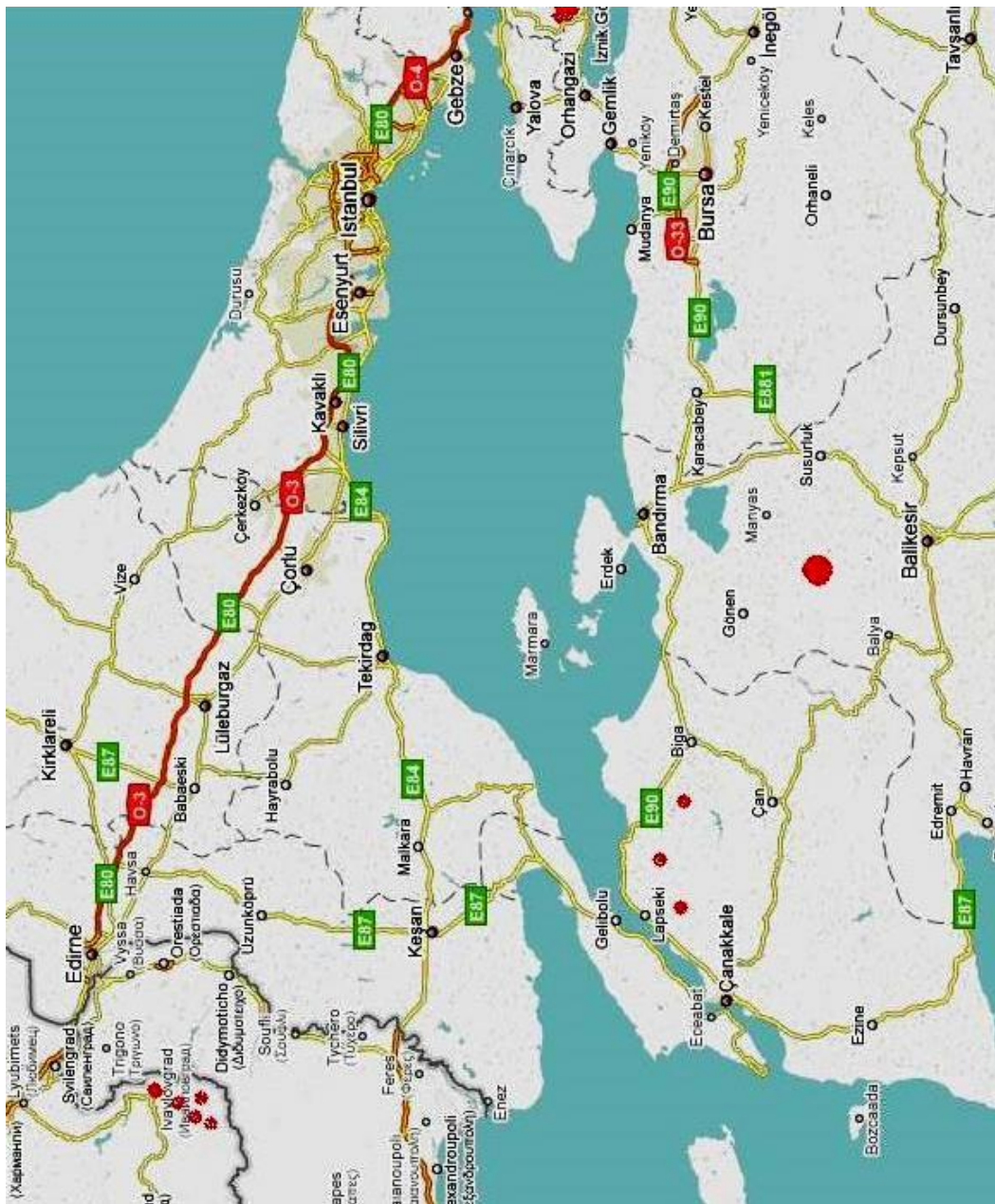
3. Mapa

3.1. Mapa Odrinského vilájetu z roku 1912, podle Ljubomira Miletiče.

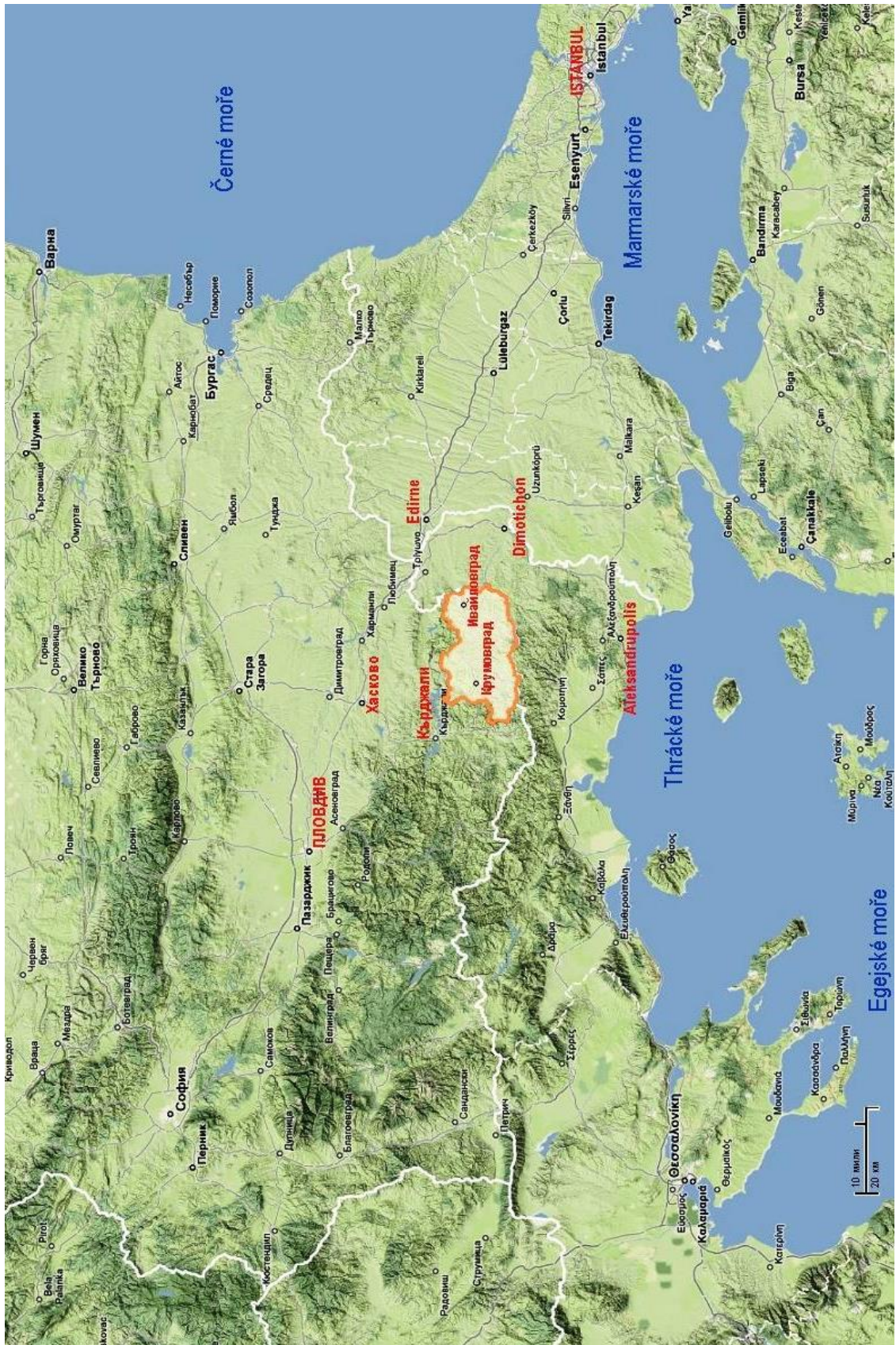
Zelené oblasti jsou osídleny Bulhary, oranžové Turky, hnědé Řeky. Červeně je vyznačená oblast mého výzkumu, zvrázněna jsou tři města, zleva doprava: Krumovgrad (Košukavak), Ivajlovgrad (Ortakjoj), Edime (Odrin).

3.2. Bulharské osídlení v Malé Asii do roku 1914. Vyznačeno červenými tečkami.

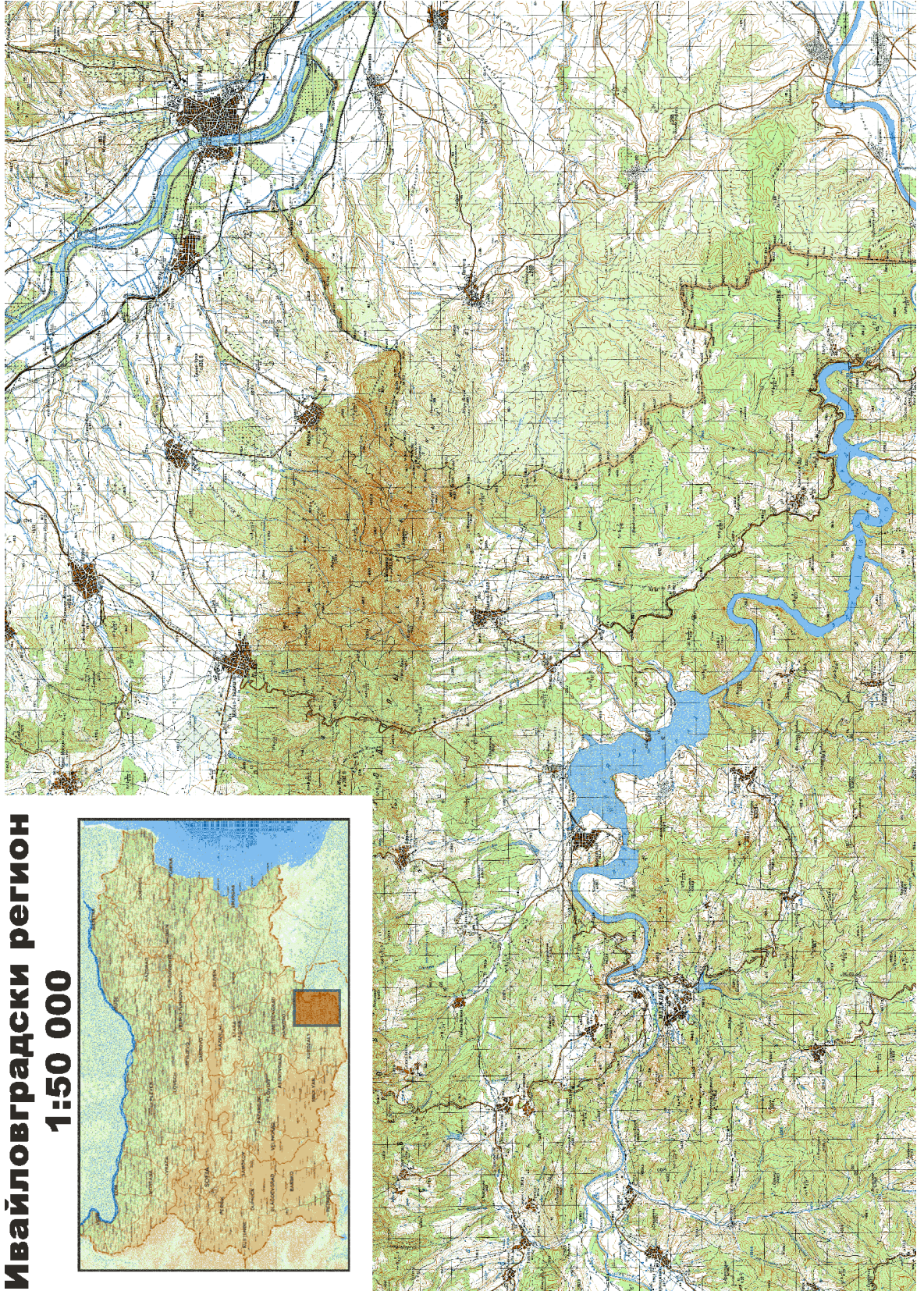

3.3. Ivajlovgradsko a Krumovgradsko v roce 2008

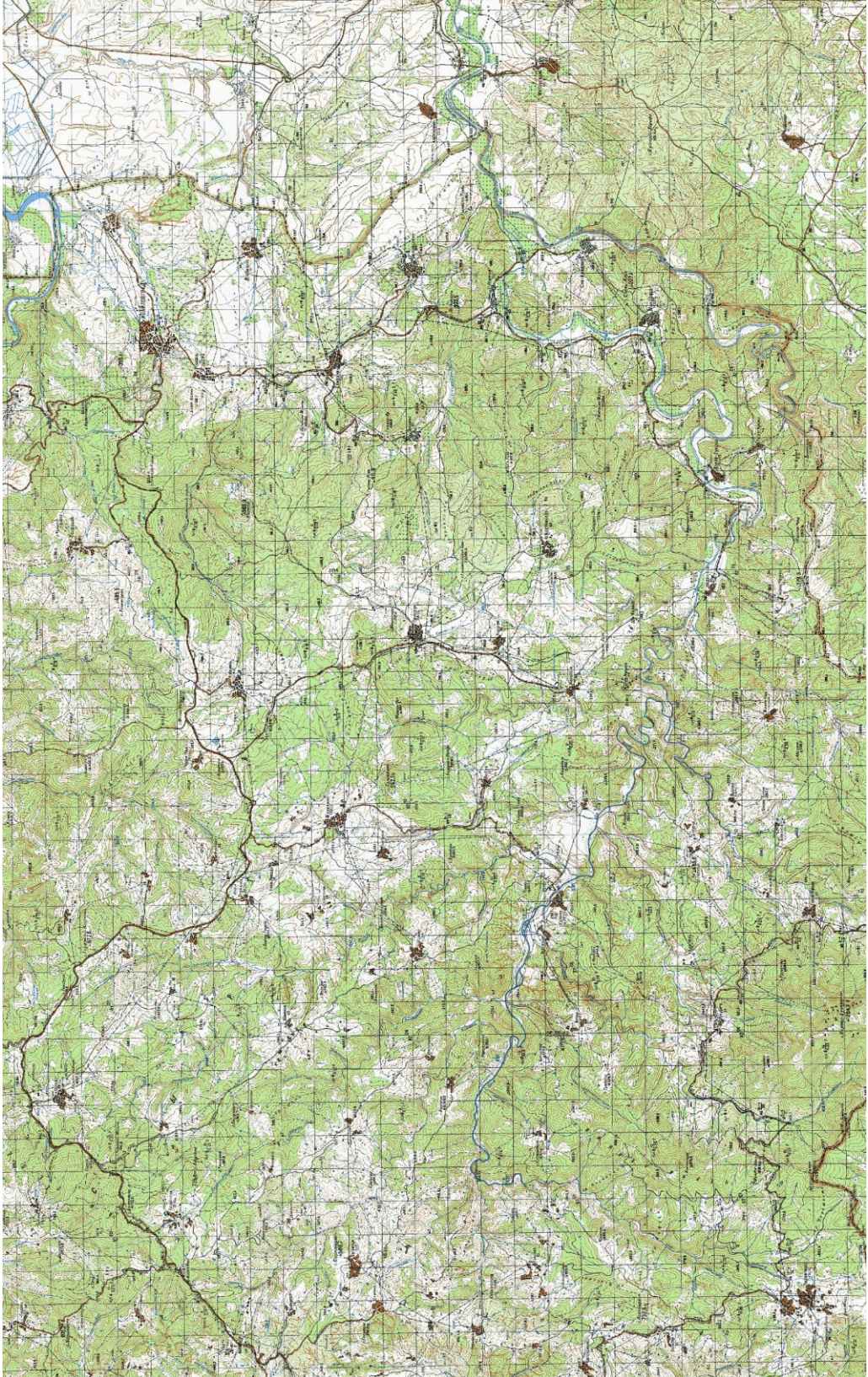

3.4. Topografická mapa regionu

a)

b)

4. Fotografie

Poznámka: Pokud není uvedeno jinak, autorem fotografií je Barbora Machová

4.1. Náves s kostelem sv. Pantelejmona. Pelevun. Duben 2008.

4.2. Pelevun, pohled od severu. Duben 2008.

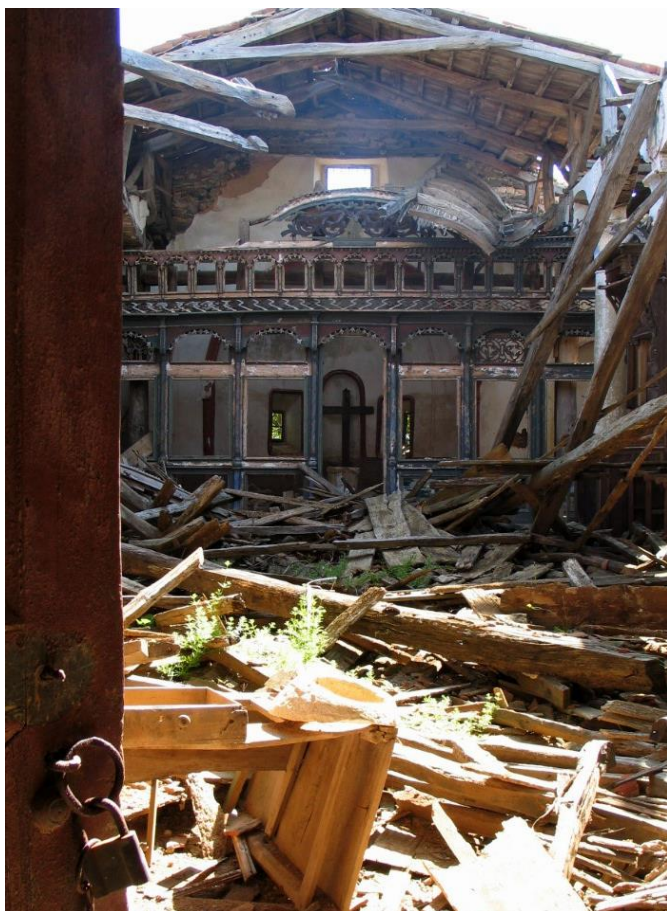
4.3. Kamenný „řecký“ dům. Pelevun. Listopad 2008.

4.4. Dvoupatrové domy z nepálených cihel. Mandrica. Autor: Christo Nikolov.

4.5. Zhroutilý kostel, Kostilkovo. Květen 2009. Autor: Agata Mazur.

4.6. Dům v Boturče. Zář 2008. Autor: Rozália Vlášková.

4.7. Dům na návsi. Gorní Juruci. Září 2008. Autor: Rozália Vlášková.

4.8. Išmina plete ponožky v obytné kuchyni. Pelevun. Listopad 2008.

4.9. Muži klábosí na autobusové zastávce, kam jezdí autobus třikrát týdně. Orešino. Září 2008.

4.10. Příprava těsta na *banici*, sýrový závin. Orešino. Září 2008. Autor: Rozália Vlášková.

4.11. Romka z Mandrice. Září 2008.

4.12. Odpočinek. Boturče. Říjen 2008.

4.13. Zjurje na ohništi nahřívá *podnici*, hliněnou mísu k pečení chleba. Boturče. Říjen 2008.

4.14. Odpolední posezení. Gornj Juruci. Zář 2008.

4.15. Svážení vinné révy z vinice. Orešino. Září 2008. Autor: Rozália Vlášková.

4.16. Prosévání sezamu. Orešino. Září 2008.

4.17. Sázání tabáku. Pelevun. Květen 2008.

4.18. Navlékání tabáku. Orešino. Červenec 2008. Autor: Rozália Vlášková.

4.19. Sušení tabáku před budovou bývalého družstva. Orešino. Září 2008.

4.20. Dlouhý srp *kavrama* a *palamarka*. Pelevun. Listopad 2008.

4.21. Smyk k mláčení obilí *dikanja*. Boturče. Říjen 2008.

4.22. Kostilkovská keramika. Muzeum Pelevun. Duben 2008.

4.23. Taška z kozí srsti. Mandrica. Září 2008.

4.24. Výrobce košů na tabák z lubů Christo Kinevski. Orešino. Září 2008. Autor: Rozália Vlášková.

4.25. Pletené ponožky. Gornj Juruci. Září 2008.

